

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETO
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Kristina Jurevičiūtė
TEISĖS EDUKOLOGIJOS STUDIJŲ PROGRAMA

TEISINIS ŠVIETIMAS – ANTRINĖS VAIKŲ VIKTIMIZACIJOS PREVENCIJA
Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Dr. Brigita Kairienė

Vilnius, 2010

TURINYS

IVADAS	3
SAVOKŲ ŽODYNĖLIS	7
1.TEISINIO ŠVIETIMO REIKŠMĖ VISUOMENEI	9
1.1. Teisinio švietimo paskirtis	11
1.2. Visuomenės teisinio švietimo teikėjai ir priemonės Lietuvoje	15
2.TEISINIAI BEI PEDAGOGINIAI VIKTIMIZACIJOS SAMPRATOS ASPEKTAI	20
2.1. Pirminės, antrinės ir pakartotinės viktimizacijos samprata	21
2.2. Vaiko aukos samprata	25
3. SMURTO PREVENCIJOS SISTEMA LIETUVOJE	31
3.1. Prevencijos samprata, smurto ir antrinės viktimizacijos prevencija	31
3.2. Lietuvoje vykdomos smurto prevencijos programos	34
4. TEORINĖS IR PRAKTINĖS ANTRINĖS VIKTIMIZACIJOS PREVENCIJOS GALIMYBIŲ PRIELAIIDOS NACIONALINĖJE SMURTO PRIEŠ VAIKUS PREVENCIJOS IR PAGALBOS VAIKAMS PROGRAMOJE	41
4.1. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 m. programa antrinės viktimizacijos prevencijos aspektu	41
4.2. Tyrimo organizavimas ir metodika	45
4.3. Programos vykdytojų požiūris į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes	48
IŠVADOS	63
REKOMENDACIJOS	64
LITERATŪROS SĄRAŠAS	65
SANTRAUKA	73
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA (SUMMARY)	74
PRIEDAS	75

IVADAS

Temos aktualumas.

Istorinė patirtis parodė, kad baudžiamojo teisingumo sistema, orientuota tik į nusikaltėlį ir bausmę, nepateisina teisinės, demokratinės visuomenės lūkesčių. Lietuvoje tai buvo pastebėta dar 1936 m.: „Teisinės valstybės koncepcija ir jos realizavimas yra civilizuočių tautų teisinės sąmonės laimėjimas. Prievarta besiremiančiose valstybėse teisė yra bausmės ir valdžios įrankis <...> ir turi instrumentinį pobūdį” (Grinius, Grušas ir kt. 1936, p. 24). Lietuvos okupacijos laikotarpiu (1940-1990) teisinė sistema šaliai buvo primesta iš šalies ir tik atkūrus nepriklausomybę buvo sudarytos teisinės, demokratinės valstybės kūrimo sąlygos, įgalinančios teisėtvarkos bei švietimo pertvarką. Tačiau dar prieš penkeris metus buvo konstatuojama, jog „Lietuvoje daugeliu atvejų prevencinė veikla <...> suvokiama „per nusikaltusį asmenį”, t. y. kaip nusikalsti linkusį vaiką atitraukti nuo atitinkamos veiklos, kaip jį izoliuoti ar įbauginti, tačiau visiškai neišnaudojamas viktimologinis prevencinis potencialas, t.y. „per auką”, stiprinant jų savisaugą, formuojant savikontrolę” (Uscila, 2005, www.nplc.lt/sena/nj/.../rokas_uscila_vaidu_viktimizacija.doc; prisijungimo laikas: 2007-07-28).

Kuriant demokratinę visuomenę ir siekiant, kad nusikaltimų visuomenėje būtų mažiau, išeities pradėta ieškoti atsigręžus į auką, padedant jai išgyventi patirtą traumą ir padedant įveikti visus su šiuo išgyvenimu susijusius skaudžius padarinius, kurie tampa itin slogūs, kada kalbama apie negalinčius savęs apginti ir savimi pasirūpinti visuomenės narius – vaikus. Dėmesį aukoms rodo nuo 1996 metų pradėti vykdyti pavieniai viktimologiniai tyrimai (Uscila, 2008, p. 92), kurie nuo 2004 m. tapo reguliarūs (ten pat). Šie tyrimai, atskleidžiantys aukų padėtį šalyje, sudaro prielaidas šią padėtį koreguoti.

1992 m. Lietuvos prisijungimas prie JT vaikų teisių konvencijos (Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1500), įpareigojantis vykdyti jos nuostatus, pakeitė ir požiūrį į vaiką, tapusį teisės subjektu, galinčiu naudotis savo teisėmis bei jas ginti. Tačiau nepaisant to, smurtas prieš vaikus ir vaikų – aukų kiekis rodo, kad vaiko teisių pažeidimai šalyje yra įgiję didelį mastą. Kartą tapęs auka vaikas atsiduria rizikos grupėje, galinčia ja tapti antrą kartą. Tad teigtina, jog nuo nusiklastamų veikų nukentėjusių vaikų statistika nurodo į antrinės viktimizacijos galimybę. Deja, reguliarūs vaikų viktimizacijos tyrimai Lietuvoje nėra vykdomi. Be to antrinės viktimizacijos padariniai dažnai esti moralinio, psichologinio pobūdžio, o „moralinė žala, kilusi dėl nusikalstamos žalos padarymo, apskritai nevertinama kaip žala” (Uscila, 2004, p. 131), ir tokia jos teisinė traktuotė apsunkina šios

problemos sprendimo galimybę, nes viktimizacijos sukelti padariniai dažnai esti pabrėžtinai asmeninio, privataus pobūdžio. Drauge tai rodo ypatingą antrinės viktimizacijos prevencijos galimybių tyrimo poreikį, nes kalbama apie žalą, kurią patiria negatyviems poveikiams itin jautrus nepilnametis, kurią jis vėliau dažniausiai „grąžina“ visuomenei smurtu ir kitokiais nusikaltimais.

Lietuvos statistikos departamento duomenimis valstybėje 2004 metais nuo smurto nukentėjo 2481 vaikas, 4232 vaikų buvo įtariami padarę nusikalstamas veikas, 440 vaikai nuo 14 iki 17 metų buvo įtariami pakartotinai padarę nusikalstamas veiklas. Šie skaičiai kasmet didėja. Antai, 2007 metais nuo smurto nukentėjo jau 2701 vaikas, 3413 vaikų buvo įtariami padarę nusikalstamas veikas, o 254 vaikai nuo 14 iki 17 metų buvo įtariami pakartotinai padarę nusikalstamas veikas (Lietuvos Statistikos departamentas // <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/viewfree/?id=1025>; prisijungimo laikas 2007-05-20). Smurtas pasireiškia visuose socialiniuose sluoksniuose, tačiau jis dažniau pasireiškia mažas pajamas turinčiose šeimose. Jose gyvenantys vaikai turi net penkis kartus didesnę tikimybę būti nuskriausti. O vien 2000 m. 31% vaikų iki 18 metų amžiaus gyveno žemiau skurdo ribos (Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje 2001, p. 95). Ir šis skurstančių šeimų skaičius nemažėja. 2002 m. Pasaulinės Sveikatos organizacijos vykdytas tyrimas parodė, kad vaikų psichologinis saugumas Lietuvos mokykloje, lyginant ją su kitomis šalimis, yra labai žemas: net pusė mokinių mokykloje patiria patyčias (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006). Kitų tyrimų duomenys taip pat parodė, jog vaikai mokyklose patiria smurtą, o visuomenėje vis dar vyrauja tolerancija fizinėms bausmėms. Tyrimų duomenys drauge nurodo ir į antrinės vaikų viktimizacijos galimybes, kadangi vieną kartą patirta buvimo auka trauma asmenį daro labiau pažeidžiamą, pakerta jo vidines savireguliacines jėgas ir mažina atsparumą įvairių rūšių negatyviems vidiniams poveikiams, drauge, anot R. Uscilos, didina patrauklumą socialiai nepageidautinai, pavojingai kitų elgsenai, kurią lemia aukos statusas (Uscila, 2005, p. 30, 40). Todėl žinant viktimizaciją patyrusių asmenų kiekį, pakartotinos viktimizacijos skaičius gali būti numanomas ar nuspėjamas.

Vienas iš galimų šios visuomenei opios problemos sprendimo būdų, perorientuojant baudžiamojo teisingumo sistemą nuo nusikaltėlio į auką yra visuomenės teisinio švietimo plėtotė, kurios teisinį pagrindą sudaro JT vaikų teisių konvencija, įpareigojanti prie jos prisijungusias šalis be kitų priemonių garantuoti vaiko teises ir edukacinėmis priemonėmis. JT vaikų teisių konvencijos 29 straipsnis apibrėžia konvencijos tikslus, tarp kurių yra pagarbos pagrindinėms žmogaus teisėms bei laisvėms ugdytas, vaiko parengimas sąmoningam gyvenimui visuomenėje, pagrįstam supratimu, taikos, pakantumo, lyčių lygiateisiškumo principu (Valstybės žinios, 1995, Nr. 60-1500). Taigi konvencija išeklia teisinio švietimo reikmę. Vaikų aukų mastas Lietuvoje rodo žemą

visuomenės teisinės sąmonės lygį, todėl manytina, kad teisinis švietimas, suteikiantis teisinių žinių ir ugdamas teisinę sąmonę šį mastą turėtų sumažinti, kartu užkirsdamas kelią ir pakartotinai vaikų viktimizacijai. Ši prielaida grindžiama tyrimais, kuriais „įrodyta, kad asmenys, nežinantys savo teisių ir laisvių bei naudojimosi jomis tvarkos bei ribų, patys tampa nusikaltimų aukomis” (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109).

Temos aktualumą taip pat apsprendžia ir mažas jos ištirtumas – autorei nepavyko aptikti antrinės viktimizacijos prevencijos tyrimų, vykdytų edukacinėje plotmėje.

Tyrimo objektas: teisinis švietimas kaip antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos prielaida.

Tikslas: Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos pagrindu išnagrinėti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos galimybes. Bei atskleisti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos galimybes teisiniu švietimu.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti teisinio švietimo reikšmę ir paskirtį visuomenei.
2. Išsiaiškinti teisinius bei pedagoginius viktimizacijos sampratos aspektus ir aptarti Lietuvoje vykdomą viktimizacijos prevenciją.
3. Atskleisti vaiko aukos sampratą.
4. Išanalizuoti Lietuvoje vykdomas smurto prevencijos programas.
5. Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008 – 2010 metų programos pagrindu atskleisti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos galimybes.
6. Išsiaiškinti Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008 – 2010 metų programos vykdytojų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes teisinio švietimo kontekste.

Tyrimo metodai:

Atsižvelgiant į darbo objektą, tikslą ir jį detalizuojančius uždavinius, darbe taikomas **teorinis** sisteminės dokumentų, specialiosios literatūros analizės metodas, o siekiant išsiaiškinti smurto prevencijos programos vykdytojų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 programoje, taikytas **empirinis**, kurį atliko darbo autorė, apklausdama dešimtį informantų (programos vykdytojų) struktūruoto interviu metodas.

Darbo sandara: darbą sudaro įvadas, kuriame atskleistas temos aktualumas, apibrėžtas objektas, iškeltas tikslas, suformuluoti uždaviniai ir apibūdinti tyrimo metodai, sąvokų žodynelis,

kuriame paaiškintos esminės darbe vartojamos sąvokos, keturios dalys, sutampančios su darbo uždaviniais ir empirinis tyrimas, atskleidžiantis informantų požiūrį į Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos kaip teisinio švietimo priemonės antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes. Darbe suformuluotos šešios teorinę ir empirinę jo dalį apibendrinančios ir darbo uždavinius atliepančios išvados ir pateiktos trys rekomendacijos. Jo pabaigoje yra literatūros sąrašas, sudarytas iš 111 pozicijų ir vienas priedas. Bendra darbo apimtis – 78 puslapiai.

Teorinės prielaidos:

Darbas yra grindžiamas šiais Lietuvos švietimo koncepcijos teiginiais:

„Istorinis tautos raidos posūkis reikalauja visuomenės mentaliteto kaitos: pamatinių demokratijos vertybių įsisąmoninimo, naujo politinio ir ekonominio raštingumo, dorinės kultūros brandos. Šie visuomeninio gyvenimo pokyčiai įmanomi tik radikaliai reformuojant Lietuvos švietimą, keliant jam teismiškai naujas užduotis. Nes švietimas – pamatinis visuomenės raidos veiksnys, visų socialinių reformų pagrindas” (Lietuvos švietimo koncepcija // <http://www.smm.lt/strategija/docs/srp/koncepcija/koncepcija1.htm>; prisijungimo laikas 2010-11-02).

„Lietuvos švietimas grįstinas glaudžiu šeimos, mokyklos ir visuomenės bendradarbiavimu” (ten pat).

„Savarankaus ir pilnaverčio tautos gyvenimo esminė prielaida – reformuotos mokyklos ugdomas asmuo – naujam krašto istorinės raidos laikotarpiui subrendęs ir įsipareigojęs, sąmoningas, savarankiškai apsisprendžiantis, socialiai veiklus, savo pasaulėžiūrą grindžiantis tautos ir bendrosiomis žmogaus vertybėmis, gebantis kompetentingai ir atsakingas dalyvauti demokratinės visuomenės bei valstybės kūrimo ir plėtotėje” (ten pat).

Ugdymo filosofijoje suformuluota ugdymo paskirties samprata:

„Bendruosius ugdymo tikslus galiausiai sąlygoja ta visuomenė, kurioje ugdymas realizuojamas ir kurią jis aptarnauja” (Bitinas, 2000, p. 19).

SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS

Antrinė viktimizacija – tai neigiami viktimizacijos padariniai, kurie, nors ir susiję su viktiminiu įvykiu, neturi tiesioginio priežastinio ryšio, t. y. nėra tiesioginis viktimizacijos padarinys (Uscila, 2005, p. 27).

Pilietinė visuomenė – veiklos sritis, esanti tarp valstybės ir visuomenės. Ji yra gyvybiškai svarbi lanksčios demokratinės visuomenės (Gioldens, 2005, p. 638).

Prevenција – (lot. *praevenire* – „pralengti“) – išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių, ypač teisės normų pažeidimui (Tarptautinių žodžių žodynas, 2005, p. 600).

Socializacija – žmogaus vystymasis per visą jo gyvenimą, sąveikaujant su aplinka, įsisavinant socialines normas, kultūros vertybes, save tobulinant ir realizuojant toje visuomenėje, kuriai individas priklauso (Leliūgienė, 1997, p. 295).

Smurtas prieš vaikus – visos seksualinės prievartos, apleistumo ar aplaidžios vaiko priežiūros, kitokio jo išnaudojimo fizinės ir (ar) emocinio blogo elgesio, sukeliančio faktinę ar potencialią žalą vaiko sveikatai, išlikimui, raidai ar orumui” (Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programa).

Teisė – elgsenos normos, kurios nustato politinę valdžią ir palaiko valstybės galią (Gioldens, 2005, p. 643).

Teisinis švietimas – procesas, kai asmenims sudaromos galimybės įgyti teisinių žinių, kad jie galėtų tinkamai naudotis savo teisėmis teisinėje sistemoje, jas ginti ir atlikti pareigas (Kairienė, Dzindzaliėtienė, 2009, p. 57).

Teisinis ugdymas – informacijos visuomenei rūšis, yra viena iš pagrindinių priemonių, ugdančių teisiškai išprususius bei dorus piliečius (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109).

Teisinė sąmonė – sistema vaizdinių, idėjų ar teorijų, kurias apie galiojančią ar pageidautiną teisę, apie galiojančių įstatymų ir teisingumo atitikimą susikuria tam tikrų interesų turintys žmonės, taip pat teigiamos ar neigiamos emocijos, kurias patiria skirtingų interesų turėtojai, susidūrę su galiojančia teise, vertindami ją kaip savo ar visuomenės interesų apsaugą (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109).

Švietimas – veikla, kuria siekiama suteikti asmeniui visaverčio savarankiško gyvenimo pagrindus ir padėti jam nuolat tobulinti savo gebėjimus (Žin., 1991, Nr.I-1489).

Visuomenė – grupė, kurioje universaliojo modelio aspektai pasireiškia glaudžia jos narių tarpusavio sąveika ir kuri turi geografinę vietą (Haris, 1998, p. 295).

Viktimimologija – kriminologijos šaka, kurios objektas – nukentėjusiojo asmenybė (Tarptautinių žodžių žodynas, 2005, p. 778).

Viktimizacija – tai socialinis procesas, dėl kurio sukeltų padarinių atsiranda auka (Uscila, 2005, p. 25).

1. TEISINIO ŠVIETIMO REIKŠMĖ VISUOMENEI

Visuomenės kaip socialinės sistemos egzistavimą ir išlikimą garantuoja jos narių tarpusavio sugyvenimas kartu, derinant visų jos socialinių grupių interesus. Siekdama išsilaikyti istorijos bėgyje, visuomenė buvo priversta susikurti tam tikrus visiems jos nariams bendrus elgesio standartus ir visuotinai galiojančias elgesio taisykles, normas, kurios, pasak A. Vaišvilos (2004), neleistų vieno asmens interesų įgyvendinimo paversti kito asmens interesų varžymu ir likvidavimu. Kaip privalomų taisyklių visuma teisė iš tikrųjų atsirado drauge su pačia visuomene, nes tik bendrų taisyklių paisymas daro pačią visuomenę galimą. „Dar prieš tai, kai žmogaus kalba išsirutuliojo iki tokio lygio, kad ja buvo galima formuluoti bendrus įsakus, individas į bendruomenę buvo priimamas, tik jei jis pakludavo jos taisyklėms“, - teigia K. L. Valančius, remdamasis F.A. Hayku (Valančius, 2008, p. 14). Kitaip tariant, pati visuomenė savo noru ir bendromis galiomis sukūrė įrankį (teisę), galintį tvarkyti socialinę įtampą visuomenės viduje (Šlapkauskas, 2004).

Ilgą laiką tokią tvarką visuomenėje organizavo ir palaikė papročiai bei religija, šių dalykų buvo mokoma ir praktiniu visuomenės pavyzdžio, ir tiesioginio žinių perteikimo būdu iki pasaulietiniais principais pagrįstos kultūros, kuriai pradžią davė Prancūzijos revoliucija, susiformavimo ir 1905 m. gruodžio 9 d. priimto Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės įstatymo (Braunstein, Phan, 2001, p. 239), faktiškai suteikusių teisei visus visuomenės sistemos palaikymo įgaliojimus. Skirtingai nuo papročių ar religijos, šioji numato ne tik konflikto potencialą, bet ir jo sprendimo būdus bei pasekmes (Šlapkauskas, 2004). Teisė, būdama „<...> socialinis interesas, paverstas visuotinai privaloma elgesio taisykle, skirta žmonių elgesiui norminti, priešingiems interesams derinti“ (Vaišvila, 2004, p. 63) yra būtina visuomenei tam, kad apsaugotų bei įgyvendintų socialinius, ekonominius, politinius, religinius, kultūrinius ir netgi biologinius žmonių poreikius. Būdama neutrali gyvenimo stebėtoja, teisė palaiko visų sociumo narių lygybę, vienodai saugodama, gindama ir įgyvendindama visų žmonių poreikius.

Visuomenės išlikimą ir tobulėjimą apsprendžia privalėjimas disponuoti tam tikromis nustatytomis santykių reguliavimo normomis, kurios priklauso nuo visuomenės raidos etapo ir jos organizuotumo. Kuo brandesnė yra visuomenė, tuo labiau ji išlaisvina žmogų, išreikšdama bei užtikrindama teisėtus žmogaus interesus ir, anot S. Vansevičiaus (2000), reguliuodama tam tikrų interesų sąlygojamą elgesį, garantuoja vis didesnę žmogaus laisvę ir asmenybės autonomiją, užtikrindama prasmingus bei darnius santykius tarp žmonių. Savo ruožtu bet kokių žinių įgyjama

mokantis, taigi teigtina, jog teisinis švietimas suteikia visuomenei tas būtinas jos išlikimą, pažangą laiduojančias žinias ir sudaro prielaidas kiekvieno jos nario visaverčio gyvenimo sklaidai.

XX a. pabaigos istoriniai įvykiai Lietuvai buvo lemtingi – baigėsi okupacija, šalis tapo lygiateise pasaulio valstybių bendrijos nare, 2004 m. įstojo į Europos Sąjungą (ES) ir Šiaurės Atlanto sutarties organizaciją (NATO – tarptautinė gynybinė sąjunga). Atgavus nepriklausomybę, 1992 m. spalio 25 d. visuotiniu referendumu buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymiškai įtvirtinusi pagrindines žmogaus teises, laives ir pareigas ir paklojusi demokratinio valdymo pagrindus. Taip buvo suformuotos prielaidos rasti pilietinei visuomenei ir teisei valstybei, kurioje yra vienodai gerbiamos ir saugomos kiekvieno piliečio teisės, ir valstybės prievarta garantuojama, kad kiekvienas visuomenės narys atliks pareigas.

Vykstant gyvenimo pokyčiams, apsprendusiems naujų politinių, ekonominių, kultūrinių santykių išsivystymą šalyje, teisinių žinių poreikis išaugo, nes drauge su šių santykių pokyčiais pasikeitė ir juos reguliuojanti teisinė sistema. Todėl teisinės žinios ir teisinis švietimas tapo neišvengiama būtinybe, įgalinančia sužinoti apie visuomenei keliamus teisinius reikalavimus, drauge ugdantis atsakomybę ir laiduojantis aktyvaus savo teisėmis besinaudojančio ir pareigas vykdančio visuomenės nario tapsmą. Pasak K. L. Valančiaus, bet kurios teisinės valstybės uždavinys yra „aktyvinti teisės inkultūrizacijos procesą, tam tikslui pasitelkiant švietimo institucijas, kuriose mokomasi teisės pagrindų“ (Valančius, 2008, p. 168), o Lietuvoje dėl minėtųjų pokyčių šio uždavinio įgyvendimas tapo itin reikalingas.

Gyvenant pilnavertį gyvenimą visuomenėje, būtina mokėti naudotis savo teisėmis bei prisiimti pareigą. Tačiau ne kiekvienas žino, kaip tai padaryti ar kaip prisitaikyti prie sparčios visuomenės kaitos bei teisiškai reglamentuojamos jų normų kaitos, informacijos srautų bei kintančių vertybių, nepažeidžiant teisės reikalavimų. Kaip tik teisinis švietimas, apimantis įvairias jo raiškos formas – informavimą, mokymą(-si), konsultavimą, teisės normomis pagrįstų bendruomeninių įgūdžių ugdymą – suteikia galimybes visuomenės nariams užpildyti ir kompensuoti šią spragą.

Apibendrinant teigtina, kad teisė yra visuomenės gyvenimo sąlyga, o teisinis švietimas sudaro galimybes šią sąlygą įgyvendinti. Todėl teisiniam švietimui tenkanti svarba visuomenėje suponuoja jo sampratą aptarimą.

1.1. Teisinio švietimo paskirtis

Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (Žin., 1991, Nr. I-1489; Žin., 2003, Nr. 63-2853) skelbia, kad „švietimas – veikla, kuria siekiama suteikti asmeniui visaverčio savarankiško gyvenimo pagrindus ir padėti jam nuolat tobulinti savo gebėjimus“. Įstatyme taip pat pažymima, jog švietimas – vienas iš ateities kūrimo būdų, grindžiamas žmogaus pasirinkimo laisvės, demokratiniiais santykiais, humanizmu bei šalies kultūros tradicijomis. Tiek laisvės, tiek demokratijos ir kultūros tradicijų bei humanizmo vertybių sritys priklauso moralinių vertybių sričiai ir gali būti puoselėjamos bei ugdomos remiantis moralinių principų ugdymu. „Kadangi teisės normas galima traktuoti kaip moralės principų ir normų išraišką“ (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109), teigtina, kad palankiausias teisinio švietimo pradžios etapas yra vaikystė, kada dorovinių nuostatų forma įsitvirtina visos pagrindinės dorovinės idėjos. Paauglystėje, formuojantis savimonei, šios idėjos įgyja įsitikinimų pavidalą, todėl teisinis švietimas, kuris turėtų būti pradėtas pradinio bendrojo lavinimo mokyklos etape turi būti tęsiamas ir pagrindinio, ir vidurinio ugdymo pakopoje. Tam yra palankios mokykloje dėstomų disciplinų – etikos, istorijos, geografijos, literatūros pamokos, kurių turinys suteikia galimybę integruoti į juos teisės temas. G. Sakalauskas taip pat akcentavo, kad būtent teisinis švietimas, kaip visuomenės informavimo rūšis, yra viena iš svarbiausių priemonių, įgalinančių ugdyti teisiškai išprususius bei dorus piliečius, ir ši veikla pirmiausia turi būti orientuota į jaunąją kartą, taip pat pabrėždamas, kad jei anksčiau buvo orientuojamas į pedagogiškai apleistus, linkusius į teisėtvarkos pažeidimus vaikus, ir tokį darbą ugdymo įstaigose atlikdavo policijos pareigūnai, tai dabar manoma, kad teisiškai šviesti vaikus privalu dar prieš įvykius, sukeliančias negatyvias juridines pasekmes. Kitaip tariant, teisinis švietimas reikalingas ne tik tada, kada teisės normos yra sulaužomos, o dar prieš patenkant vaikams ir jaunuoliams į visuomenę, kurioje teisės normos reguliuos jų santykius (Sakalauskas, 2000). Iš to aiškėja, kad vaikų teisinis švietimas nėra vien policijos prerogatyva ir turi būti vykdomas ne tik įvykdžius nusikalstamą veiką. Kadangi teisinis švietimas yra traktuojamas kaip „procesas, kai asmenims sudaromos galimybės įgyti teisinių žinių“ (Kairienė, Dzindzaliėnė, 2009, p. 57), tai akivaizdu, jog jis turi būti prieinamas ir pasiekiamas ne tik mokiniams, bet ir kitiems visuomenės nariams. Todėl teigiama, kad teisinis švietimas turėtų apimti tiek mokyklinį, tiek ir visuomeninių organizacijų lygį ir jo nederėtų interpretuoti tik kaip „paprasto įvedimo į mokyklų programas kaip papildomos disciplinos klausimo; jis reiškia ypatingą švietimo filosofiją, kurios tikslas paversti individus aktyviais savo pačių tobulėjimo dalyviais, o ne pasyviais švietimo proceso rezultatais“ (Starkey, 2007 //

<http://www.etib.lt/?s=leidiniai&item=14&lang=lt>; prisijungimo laikas: 2007-02-18). Tačiau tiek teisės, tiek ir kitose disciplinose įgytos žinios niekada negarantuoja, kad jomis bus aktyviai naudojamosi praktinėje žmonių veikloje ir kad tik tomis žiniomis remiantis bus kuriama ateities bendruomenė. Edukologijoje ir psichologijoje pripažįstama, kad teoriniu būdu įgytos žinios tėra elementariausia veiklos išmokymo pakopa, nedaug pojūčiais teperdirbta informacija (Gage, Berliner, 1993, p. 600). Suvokiant teisinį švietimą informavimo aspektu, kaip teisinių žinių perteikimą, tenka pripažinti, kad „teisės žinios nėra pakankama asocialių poelgių prevencijos priemonė“ (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109).

Todėl, siekiant praktinės teisės žinių sklaidos, vadovavimosi jomis gyvenime, teisinį švietimą reikėtų interpretuoti kaip teisiniais pagrindais pagrįstos vaikų ir jaunuolių bendruomenės formavimą, kurioje, remdamiesi įgytomis žiniomis, jie ugdytųsi gebėjimus praktiškai realizuoti demokratiškos visuomenės principus, „demokratinį apsisprendimą, bendradarbiavimą ir dalyvavimą sprendžiant bendruomenės problemas“ (Kvieskienė, 2000, p. 22). Pasak prof. B. Bitino, nors demokratiškumo raiška švietime yra įvairialypė, „visų pirma ji siejama su ugdytinių bendruomenės funkcionavimu“ (Bitinas, 2000, p. 129), nes tik bendruomenėje įgyjami praktiniai teisės pažinimo įgūdžiai. Funkcionuodama demokratiškumo pagrindais, savo pačios pavyzdžiu bendruomenė atlieka didžiausią auklėjamąjį ir šviečiamąjį darbą.

Tad teisinis švietimas yra kompleksinis procesas, apimantis žinių perteikimą ir praktinių įgūdžių formavimą, vykdamas teisinį švietimą ne vien ugdymo institucijų pajėgomis, bet ir aktyviu įvairių visuomenės struktūrų dalyvavimu jame bei pačių ugdytinių veikla.

Nuo 2001 metų Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerija kasmet tvirtina visuomenės teisinio švietimo programos įgyvendinimo priemonių planus, kuriais siekiama įvairiomis informavimo priemonėmis šviesti visuomenę teisiniais klausimais, bendradarbiaujant su įvairiomis institucijomis. Nuo 2005 metų Teisingumo bei Vidaus reikalų ministerijos drauge su Švietimo ir mokslo ministerija įgyvendina Visuomenės teisinio švietimo programą. 2008 m. spalio 29 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė priėmė nutarimą Nr. 1120 „Dėl Visuomenės teisinio švietimo 2009-2012 metų programos“ (Žin., 2008, Nr. 130-4981). Programos vykdytojai yra Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Teisingumo ir Kultūros ministerijos. Programos tikslas – užtikrinti visuomenės teisinio švietimo sistemos, sudarančios galimybes gyventojams įgyti teisinių žinių ir gebėjimų, kad jie tinkamai naudotųsi savo teisėmis ir laisvėmis teisinėje sistemoje, jas gintų ir atliktų pareigas, plėtrą.

Šios programos uždaviniai:

1. Koordinuoti visuomenės teisinio švietimo sistemos veiklą.

2. Formuoti teisinę sąmonę ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo lavinimo programas vykdančiose įstaigose ir neformaliajame suaugusiųjų švietime, sudaryti palankesnes teisinės savišvietos sąlygas.

3. Sistemingai informuoti ir konsultuoti socialines visuomenės grupes teisiniais klausimais.

Lordas Y. Menuhinas, iniciavęs Pasaulinės etikos ir pasaulinės atsakomybės deklaracijas teigia, kad nors ir išmanantys savo teises ir laisves, dauguma žmonių linkę pripažinti tik pastarąsias, ignoruodami, jog savos teisės ir laisvės turi būti atitinkamai derinamos su kaimyno ar artimo teisėmis bei laisvėmis. Vaizdžiu Menuhino teigimu, rodančiu šios problemos visuotinumą, „<...> žmonija niekada neprogresuos žmogiškąja prasme, jei mes visi nepripažinsime, kad žmogaus teisės niekada negali egzistuoti be žmogaus pareigų. Tai dvi vienos monetos pusės. Tai vienintelė universali valiuta tikriems mainams tarp žmonių” (Menuhin, 1999, p. 56). Individui privalu „<...> suvokti, kad dėl savo veiksmų jis gali sulaukti ne tik tiesioginių pasekmių, bet ir netiesioginių dėl kito asmens veiksmų, kuriuos gali paveikti jo paties veiksmai” (Coleman, 2005, p. 41). Vykstant visuomenės permainoms, itin svarbu, kad kiekvienas pilietis išmanytų abipusę naudojimosi teisėmis ir pareigų vykdymo priklausomybę ir sąmoningai ją įgyvendintų.

Kaip tik tokiu teisinio švietimo sampratos pagrindu JAV Džordžtauno (Vašingtonas) universitete atsirado „Street Law” projekto idėja. 1971 m. teisės studentai, remiami nevyriausybinų organizacijų, ėmėsi dėstyti teisės pagrindus Kolumbijos apygardos bendrojo lavinimo mokyklų vyresniųjų klasių mokiniams bei pataisos įstaigų auklėtiniams. Vėliau buvo įkurta ir specialiai visuomenės teisiniu švietimu užsiimanti JAV nevyriausybinių organizacijų – Nacionalinis pilietinio teisinio švietimo institutas. Per atskirus projektus teisinio švietimo idėja palaipsniui imta įgyvendinti ir už JAV ribų: Lotynų Amerikoje, Afrikoje, Azijoje, Rytų Europoje, įskaitant ir Lietuvą. Teisinio švietimo programa skirta visuomenei, siekiančiai savo narius susipažinti su teise bei jos sistema, akcentuojant praktinius jos aspektus, t. y. tuos, kurie būtini kasdieniniame gyvenime. Pavyzdžiui, kaip elgtis, kad netaptum nusikaltimo auka arba kur kreiptis, ja tapus ir pan. Šia programa taipogi siekiama gilinti bendradarbiavimo įgūdžius bei pilietiškumą. „Street law” programą galima apibūdinti pagal jos siekinius:

1. Suteikti žinių neteisėtininkams apie teisę, teisės sistemą, pagrindinius principus ir vertybes, kuriomis paremta konstitucinė demokratija.

2. Mokyti atrinkti vertybes ir kurti naujas mokymo metodikas.

3. Mokyti spręsti kylančius konfliktus socialiai priimtinomis priemonėmis, taip formuojant teigiamą jaunų žmonių požiūrį į bendruomenę.

4. Sudaryti galimybes stipriai partnerystei su kitomis bendruomenėmis ir mokyklose vykdomomis pilietinėmis programomis.

Juos realizuodami, programos organizatoriai yra numatę teisinio švietimo pamokų, kurias mokyklose organizuotų teisės studentai, ciklą mokyklose. „Street Law” programa pamokas orientuoja į tokias sritis:

1. Teisės, reikalingos kasdieniame gyvenime, išmanymą (Konstitucinė, Šeimos, Darbo, Baudžiamoji, Civilinė ir pan., jų veikimas atskirai ir kartu, esmė).

2. Teisės žinių taikymą socialiniame gyvenime (problemų sprendimų paieška teisėje).

3. Teisės palaikymą ir gyvenimą pagal teisės normas (pagarba teisei, jos normų palaikymas) (Teisinio švietimo „Street Law” programa, 2000 // <http://www.etib.lt/?s=leidiniai&item=15&lang=lt>; prisijungimo laikas: 2007-07-28).

Lietuvoje šį projektą, kaip ir daugelį kitų, 1998 metais inicijavo nevyriausybinė organizacija (toliau – NVO) Atviros Lietuvos fondas, o Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras (toliau – NPLC) tapo „Street Law” projekto įgyvendinimo koordinuojančia institucija. Buvo nuspręsta, kad „Street Law” projektu bus vykdomas visuomenės teisinis švietimas, formuojama teisinė sąmonė ir keliama teisinė kultūra. Šio tikslo įgyvendinimui buvo numatyta parengti mokomąją medžiagą mokiniams ir metodinę literatūrą mokytojams, o taip pat paruošti mokytojus, galėsiančius mokyklose dėstyti teisinį švietimą (Teisinio švietimo „Street Law” programa, 2000).

Atsižvelgiant į teisinio švietimo sampratą turinį, kuriame akcentuojama visuomenės dalyvavimo svarba, „Street Law” programa siekia į švietimo procesą kuo plačiau įtraukti visuomenę, nes jos pačios plėtra bei tobulėjimas priklauso nuo teisinio švietimo sėkmės. Todėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimu Nr. 1675 buvo patvirtinta Visuomenės teisinio švietimo programa. Šios programos uždavinys – užtikrinti visuomenės teisinį švietimą, mažinti teisinių žinių stokos mastą bei didinti teisinės informacijos prieinamumą visuomenei (Teisinio švietimo „Street law” programa, 2000). Todėl tikslinga aptarti visuomenės ir vaikų teisinio švietimo pagrindinius teikėjus ir priemones, kurios taikomos Lietuvoje.

1.2. Visuomenės teisinio švietimo teikėjai ir priemonės Lietuvoje

Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerija yra pagrindinė Lietuvos Vyriausybės institucija, atliekanti Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir studijų sričių valstybės valdymo funkcijas ir įgyvendinanti valstybės politiką šiose srityse. Atsilepdama į teisinio švietimo „Street law“ programos reikalavimus – parengti mokomąją medžiagą mokiniams ir metodinę literatūrą mokytojams, o taip pat paruošti mokytojus, galėsiančius mokyklose dėstyti teisinį švietimą – 2003 m. ministerija aprobavo dvi mokyklai išleistas knygas: „Teisė kiekvienam: mokinio knyga 10-12 klasei“ ir „Atraskime humanitarinę teisę: mokinio knyga“. 2004 m. Švietimo ir mokslo ministerija patvirtino Bendrojo pilietinio ugdymo programą, kuria siekiama „ugdyti sąmoningus piliečius, suprantančius savo teises ir pareigas, gebančius konstruktyviai dalyvauti nuolat kintančios visuomenės gyvenime“ (Bendrojo pilietinio ugdymo programa, 2004 // <http://www.pedagogika.lt/puslapis/Pilietinis.pdf>; prisijungimo laikas 2008-09-20). Joje taip pat buvo suformuluoti ir kvalifikaciniai reikalavimai pilietinio ugdymo srityje dirbantiems mokytojams. Programoje, kuri pradedama realizuoti VII –VIII klasėse atsirado nemažai teisės temų, kurios apibendrinamos X klasės pilietiškumo pagrindų kurse. Pastarajame numatomas įstatymų leidžiamosios valdžios struktūros aptarimas, žmonių santykius reguliuojančios teisėtvarkos, vykdomosios ir teisminės valdžios veiklos ir funkcijų pažinimas. Programai vykdyti „Vilniaus pedagoginiame universitete nuo 1999 metų rengiami socialiniai pedagogai, kurie taip pat išklauso kursą 4 kreditų kursą apie pilietinį ugdymą“ (Kvieskienė, 2000, p. 46), o nuo 2006 metų Mykolo Romerio universitete imta rengti teisės edukologijos specialistus. Pilietiškumo, kaip teisės pažinimo temas taip pat buvo numatyta integruoti ir į kitų mokomųjų dalykų turinius (pvz., istorijos, geografijos, etiklos, literatūros), traktuojant šias temas ir kaip turtingą resursą papildomajam ugdymui. Nors pirmieji žingsniai, ruošiant šios srities specialistus yra žengti, tačiau atlikti tyrimai rodo didžiulę specialistų stoką. Analizuodami organizacijų, teikiančių socialines paslaugas nepilnamečiams veiklą, J. Česnaitytė ir R. Uscila konstatavo, kad 2008 m. net 58 procentų organizacijų, teikiančių socialines ir teisinio informavimo paslaugas nepilnamečiams minėjo psichologų trūkumą, „taip pat trūksta socialinių darbuotojų (35 proc.) ir socialinių pedagogų (23 proc.)“ (Česnaitytė, Uscila 2008, p. 96).

Trijų metų pilietiškumo ugdymo trukmė nėra atsitiktinė, nes kaip tik mokykla labiau nei bet kuri kita institucija yra atsakinga už piliečio ugdymą, nors jo rezultatai didžia dalimi priklauso nuo visų jį vykdančiųjų kompetencijos ir pastangų, nuo organizavimo sąlygų, nuo kompleksinės įvairių institucijų veiklos (Karmaza, 2004). Būtent todėl teisinį švietimą taip pat vykdo ir kita vyriausybė

institucija – Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas, vykdamas įvairius teisinio švietimo projektus bei leidžiantis serijinį informacinį leidinį „Prevencija. Policija ir visuomenė“, kuriuose pasitaiko ir vaikų teisinio švietimo temų arba informacijos apie šioje srityje vykdomas programas.

Nepilnamečių teisės pažeidimų ankstyvosios prevencijos srityje policijos ryšių su visuomene funkcija – organizuoti vaikų teisinį švietimą (jis yra vienas pagrindinių saugios ir sveikos aplinkos kūrimo komponentų), skleisti informaciją apie policijos darbą, sudominti juos teisėsaugininko, policininko profesija. Šios veiklos sėkmę iš dalies lemia originalios bei patrauklios vaikų informavimo priemonės, geranoriškas ir kūrybiškas policijos pareigūnų ir vaikų bendravimas. Jo dėka 2003 m. atsirado vaikų tarpe populiarus Lietuvos policijos simbolis – Bičiulis Amsis, kuris yra literatūros, skirtos teisiniam vaikų švietimui, herojus. Išrinktas vaikų piešinių konkurse, organizuotame policijos darbuotojų iniciatyva, šis herojus radijo bangomis dalina teisinius patarimus jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams ir kreipiasi į juos iš nuotaikingų, iliustruotų knygelių („Saugau aš. O tu pats?“, 2008, „Saugokis pats – atskubėsiu ir aš“, 2006).

Siekiant skatinti vaikų susidomėjimą policijos darbu, formuoti teigiamą policijos įvaizdį, mokiniams yra organizuojamos „atvirų durų“ dienos policijos įstaigose, vaikų piešinių ir rašinių konkursai, sporto varžybos, rengiamos vaikų darbų parodos policijos įstaigose. Pavyzdžiui, Vilniuje Justiniškėse prie policijos komisariato jau penktus metus veikia Policijos jaunimo klubas, kurį, kaip skelbiama oficialiame jo tinklalapyje, lanko apie 200 vaikų, turinčių įvairių problemų (materialinių, psichologinių, socialinių, priklausomybės ir kitų) ir įgyjančių galimybę klube tiesiogiai stebėti pareigūnų darbą bei realizuoti savo smalsumą teisėtvarkos klausimais (Policijos klubas // http://www.policeclub.lt/Default.aspx?Element=I_Manager2&TopicID=6&IMAction=ViewArticles&Action=MediaList&MediaID; prisijungimo laikas 2008-01-18).

1995 m. policijos iniciatyva pradėtas organizuoti bendrojo lavinimo mokyklų mokinių teisinių žinių konkursas „Temidė“, kurio nuostatuose skelbiama, kad konkursu siekiama ugdyti teisinį sąmoningumą, skleisti teises žinias vaikų ir jaunimo tarpe, organizuoti turtingą bei prasmingą laisvalaikį, suteikiant jiems žinių ir praktinių įgūdžių, kaip kurti saugią aplinką, ugdyti tinkamo elgesio visuomenėje normas ir atsakomybę. Įgyvendindami bendradarbiavimo su ugdymo institucijomis principą, komandas konkursui parengia drauge policininkas ir pedagogas (Bendrojo lavinimo mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų mokinių respublikinio teisinių žinių konkurso „Temidė“ nuostatai // http://panevezys.policija.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1307&Itemid=152; prisijungimo laikas: 2008-01-18).

Siekdami vaikų saugumo keliuose, kasmet mokslo metų pradžioje policijos pareigūnai mokyklose praveda saugaus eismo pamokėles, dalindami atšvaitus, platindami jų parengtus saugaus eismo leidinius, kalendorius, atmintines. A. Eidejutės knygelė „Būk saugus kelyje“ (2009) – kompleksinio vaikų ir policijos bendradarbiavimo pavyzdys. Knygelė yra iliustruota Vievio meno mokyklos mokinių piešiniais.

Policijos pareigūnai su jaunimu dirba nuolat, teisinį švietimą vykdydami įvairiomis formomis. „Policijos departamentas ir kai kurie policijos komisariatai jau penktus metus iš eilės sėkmingai bendradarbiauja su šauliais organizuojant bendras vaikų vasaros poilsio stovyklas“, - konstatuoja Policijos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos Prevencinės veiklos skyriaus viršininkas E. Olisevičius (2006, p. 4).

Teisinio švietimo paslaugas visuomenei gali teikti ir žiniasklaida, tuo tapdama ne tik visuomenės informavimo, bet ir visuomenės narių socializavimo institucija. Tačiau nors ir galėdama vykdyti tokią misiją, žiniasklaida jos neatlieka. Knygoje „Virtuali nusikaltimų tikrovė“ A. Dobryninas pateikia Lietuvos žmogaus teisių centro užsakymu 1999 metais vykdytus tyrimus, įgyvendinant Nepilnamečių justicijos programos kampaniją. Apibendrindamas tyrimo rezultatus autorius teigia, jog televizijos kanaluose nepilnamečių justicijos problemos faktiškai yra ignoruojamos, jaunimo švietimas teisės klausimais nevykdomas, didžiausią dėmesį skiriant išimtinai kriminalinei informacijai, visų pirma – smurtinio pobūdžio informacijai. Tyrėjas konstatuoja, jog orientacija į smurtinius siužetus vyrauja ne tik naujienų ir specialiose kriminalinėse programose, bet ir filmuose. Transliuojamų per Lietuvos televizijos kanalus filmų monitoringas leido teigti, kad smurtinio pobūdžio siužetai patenka į labiausiai žiūrimo laiko intervalus (Dobryninas, 2001 p. 100, 101, 102).

Ilgalaikis smurto stebėjimas gali suformuoti agresyvaus elgesio išmokimo modelius, sumažinti asmens jautrumą, formuoti indiferentišką požiūrį į auką ir kurti agresijos subkultūrą, kurioje smurtas traktuojamas kaip visuomenės elgesio norma (Kiškis, 2004, p. 41). Tiesa, tyrimų, kurie liudytų tiesioginę smurto stebėjimo ir jo išmokimo koreliaciją, aptikti nepavyko, tačiau atsižvelgdamos į galimą smurto išmokimo, jautrumo sumažėjimo bei agresijos subkultūros atsiradimo pavojų, kai kurios valstybės ėmėsi smurto vizualizacijos prevencijos, uždrausdamos, pavyzdžiui, karo žaislų gamybą (Švedija) arba drausdamos reklamuoti bet kokius žaislus, susijusius su galimu smurtu (Volietija, Ispanija).

Ištyręs kitą žiniasklaidos šaltinį – spaudą – A. Dobryninas atliktų tyrimų išvadose pabrėžė, jog „nepilnamečių justicijos temos Lietuvos spaudoje, viena vertus, dramatizuojamos ir

mitologizuojamos, kita vertus, apsiriboja tik teisėsaugos aspektu“ (Dobryninas, 2001, p. 118), aplenkdamos teisinį švietimą. Atsižvelgus į šio tyrimo duomenis, buvo tiriama gyventojų nuomonė apie nepilnamečių justicijos problemas ir jų pateikimą žiniasklaidoje. Atsakymų duomenys leido teigti, kad respondentai, žiniasklaidos kanalais susipažinę su nepilnamečių teisės pažeidimų padėtimi, pateikęs jiems galimų prevencijos formų sąrašą, aukščiausiai vertino įvairias auklėjimo ir švietimo programas (ten pat, p. 129).

Analogiškas išvadas dėl desocializuojančio žiniasklaidos pobūdžio pateikė ir G. Kvieskienė, teigdama, kad nors žiniasklaida skatina visuomenės susidomėjimą nusikaltimais, joje dažnai demonstruojamas policijos vangumas, nesugebėjimas įgyvendinti teisingumo, o tai savo ruožtu „skatina socialinį uždarumą, sietiną su baimės jausmu“ (Kvieskienė, 2005, p. 110). Šių tyrimų pagrindu teigtina, kad galingas televizijos ir spaudos potencialas teisinio švietimo požiūriu yra neišnaudojamas, nors patys žiniasklaidos vartotojai, remiantis A. Dobrynino tyrimais, kaip tik to pageidautų labiausiai.

Nuo pat nepriklausomybės pradžios pilietinio ugdymo ir teisinio švietimo sferoje daug dirbo nevyriausybinės organizacijos (toliau – NVO). Pažymėtina, kad šioje srityje NVO aktyviai įsitraukė į teisinio švietimo procesą ir 2008 m. duomenimis savo paslaugas visos valstybės mastu teikia 26 % NVO (Česnaitytė, Uscila, 2008, p. 94). Tai – Atviros Lietuvos fondas, Lietuvos pilietinio ugdymo asociacija, Lietuvos žmogaus teisių centras, Lietuvos demokratiškumo ugdymo kolegija, organizacija „Gelbėkit vaikus“, – įgyvendinusios įvairius vaikų teisinio švietimo projektus (Kvieskienė, 2000, p. 37). Teisinio švietimo požiūriu svarbu pabrėžti, kad organizacijos paruošia nemažai metodinės literatūros. Pavyzdžiui, „Gelbėkite vaikus“ leidžia serijinį leidinį „Šeimos ir vaikai Lietuvoje“, Lietuvos demokratiškumo kolegija, iniciavusi seminarus mokytojams, adaptavo mokomąjį komplektą „Pilietis“, kurį sudaro knyga mokytojui, vadovėlis bei pratybų sąsiuvinis, kuriais nuo 1998 m. jau pasinaudojo „daugiau nei 2000 šalies mokyklų komandų ir mokėsi virš 60 000 VII – XII klasių mokinių“ (Kvieskienė, 2005, p. 156).

NVO „Vaikų linija“ bei „Jaunimo linija“ – tai emocinės paramos tarnybos vaikams ir paaugliams iki 18 metų. Vaikai ir paaugliai gali kreiptis į šias linijas dėl įvairių jiems iškilusių sunkumų – nesutarimų su draugais, tėvais ar mokytojais, konfliktų, sunkumų moksluose, kai jaučiasi vieniši ar nemylimi, o taip pat dėl įvairių kitų rūpesčių, kuomet sunku ir norisi pasitarti. Nors orientuotos į emocinę paramą, „Vaikų linija“ ir „Paauglių linija“ taip pat teikia ir teisinę informaciją. Įvairių leidinių pavidalu ji yra siūloma ir „Vaikų linijos“ tinklalapyje, kuriame pristatomos su patyčių, smurto prevencija, vaikų teisėmis, naudojimusi jomis susijusios knygos ir

leidiniai vaikams. Tačiau pažymėtina, jog ši pagalba nukentėjusiems nuo smurto vaikams ne visada gali būti prieinama, nes ne visi vaikai turi galimybę pasinaudoti telefonu ir ne visi turi kompiuterius. Panaši teisinio švietimo ir informavimo padėtis yra ir su kai kuriais krizių centrais, kurie neretai keičia savo internetinius adresus ir vaikui gali būti nevisada pasiekiami. Tačiau aptariant minėtųjų linijų veiksmingumą antrinės viktimizacijos prevencijos aspektu, jų teikiama pagalba šiuo požiūriu gali būti labai veiksminga, nes gaudamas paramą vaikas išsaugo konfidencialumą, nėra trikdomas susitikimo su kitu asmeniu akistatos trukdžių, todėl, kaip rodo statistika, jomis naudojasi nemažas pagalbos reikalingų vaikų kiekis. Pavyzdžiui, „Jaunimo linija“ 2006 metų skambučių statistikoje nurodyta, kad į šią liniją skambinta daugiau kaip 2 mln. 240 tūkst. kartų (Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programa // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319006&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2008-06-04).

Teisinio švietimo projektus taip pat inicijuoja bei vykdo ir pačios mokyklos. Mokyklos vaidmuo teikiant teisinio švietimo paslaugas yra labai svarbus, nes mokykla „antroji vaiko bendruomenė po šeimos, kurioje jis socializuojasi“ (Kvieskienė, 2005, p. 117). Teisinį švietimą mokyklos vykdo, atsižvelgdamos į konkrečias mokyklos bendruomenės reikmes, tame tarpe ir smurtaujančių vaikų kiekį, smurto pobūdį bei nuskriaustųjų pagalbos poreikius, kurie šiame darbe suponuoja viktimizacijos sampratos analizę. Teisinio švietimo „įgyvendinimui daugiausiai įtakos turi pačių tose mokyklose dirbančių pedagogų profesinis pasirengimas. Svarbu, kaip pedagogas sugeba vykdyti teisinį ugdymą, kaip tobulinamos jau turimos teisinės žinios“ (Vaikų teisinis švietimas, 2010 // http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95; prisijungimo laikas 2010-10-18)

Apibendrinant teigtina, kad teisinį švietimą vykdo tiek vyriausybės, tiek nevyriausybės organizacijos. Jis vykdomas, pasitelkus įvairias priemones: steigiant studijų programas šalies universitetuose, rengiant metodinius mokyklai skirtus leidinius, serijinius informacinius leidinius, knygas, atmintines, organizuojant teisinių žinių kursus, organizuojant pamokas, klubus, stovyklas, kuriose stebimas teisėsaugos pareigūnų elgesys, integruojant teisės mokymą į mokykloje mokomų disciplinų turinius, teikiant teisinio informavimo paslaugas internetinėse svetainėse ir telefonu.

2. TEISINIAI BEI PEDAGOGINIAI VIKTIMIZACIJOS SAMPRATOS ASPEKTAI

Nusikaltimų priežastys, kurių pasėkoje atsiranda auka, yra įvairios. Dažnai jos susiformuoja dar ankstyvame žmogaus gyvenimo tarpsnyje, todėl šio reiškinių priežastis tiria įvairūs mokslai – psichologija, pedagogika, o taip pat ir viktimologija. Šių mokslų tyrimų plėtotės būtinybę rodo viktimizaciją patyrusių asmenų skaičius, fiksuojamas Lietuvoje. Pavyzdžiui, „2008 m. viktimologinio tyrimo analizė parodė, kad 60 % apklaustųjų nurodė, jog 2007 metais yra nukentėję nuo nusikalstamos veikos(-ų), o realiai tai yra net 46 kartus daugiau, nei oficialiai užregistruota nusikalstamų veikų” (Uscila, 2007, p. 115).

Viktimologijos doktrinoje viktimizacija apibrėžiama kaip socialinis procesas(-ai), sukuriantis auką, arba kaip procesas ir jo padariniai, rezultatas ir individualiu, ir globaliniu lygiais. Profesorė viktimologė G. Babachinaitė (2000), apibūdindama viktimizaciją kaip socialinį procesą nurodo, kad viktimizacija gali būti pirminė arba tiesioginė, kai padaroma tiesioginė žala aukai. Ji taip pat gali būti antrinė arba netiesioginė, kai pasireiškia, pavyzdžiui, asmens gyvenimo kokybės praradimu arba jos sumažėjimu. Vadinasi, viktimizacijos apibrėžtis reikalauja ir viktimizacijos padarinių charakteristikos.

Viktimizacijos padariniai – ne vien asmens dėl nusikalstamos veikos patirti tiesioginiai nuostoliai arba žala, bet ir antriniai poveikiai – psichologinės pusiausvyros neatgavimas, nuolatinio baimės jausmo arba net ligos atsiradimas, negebėjimas mokytis, dirbti įprastinio darbo ar užsiimti įprastine veikla. Tokie antrinio poveikio reiškiniai gali pasireikšti ir iškart po viktiminio įvykio, ir po sąlyginai ilgo laiko. Šie viktimizacijos padariniai teisėsaugos institucijose nefiksuojami. Viktimologijos doktrinoje šie ir panašūs antriniai poveikiai dažniausiai apibrėžiama netiesioginės (antrinės, tretinės) viktimizacijos terminu. Neretai viktimizacijos procesai yra tęstinio pobūdžio, jų poveikis aukai priklauso nuo pačios aukos asmenybės ir jos savybių (Uscila, 2005).

Analizuodamas viktimizaciją, R.Uscila (2005) nurodo jungiamąjį viktimizacijos proceso pobūdį: jis jungia dinaminį (procesą) ir statinį (rezultatą) pagrindus. Viktimizacijos procesualumas leidžia skirstyti aptariamąjį reiškinį į atskiras stadijas (etapus): priešviktimizacinę, viktimizacinę ir postviktimizacinę. Šios proceso dalys gali būti nagrinėjamos siaurąją arba plačiąją prasmėmis. Nagrinėjant viktimizacijos procesus siaurąją prasme, tyrimų objektu išimtinai tampa viktimizacinė stadija, tyrėjus domina pats viktiminis įvykis, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės, o priešviktimizacinė ir postviktimizacinė stadijos vertingos tik tiek, kiek jos teikia informacijos teisiniam veiklos kvalifikavimui arba įvertinimui, pavyzdžiui, atsakomybę lengvinančioms arba

sunkinančioms aplinkybėms. Tačiau kaip tik priešviktimizacinė ir postviktimizacinė stadijos, ypač kalbant apie vaiką, yra vertingos psichologiniu ir pedagoginiu požiūriu, nepaisant to, kad nė viena iš šių disciplinų savo mokslo kalboje oficialiai nevartoja viktimizacijos sąvokos, pakeisdami ją pažeminimo, nuoskaudos bei panašiais terminais. Psichologijoje toks vaikas gali būti siejamas su stigmatizacijos reiškiniu, kuris, apimdamas ir negatyvią stigmą (narkotikų vartojimą, nuolatinį negebėjimą apsiginti, luošumą ir pan.) pasižymi tuo, kad „žmogus su tokia žyme visuomet yra diskredituojamas, jo šalinamasi” (Suslavičius, 1998, p. 131). Psichologų bei edukologų vykdomi minėtųjų stadijų tyrinėjimai leidžia išsiaiškinti galima tipines konfliktų priežastis, asmens raidos krizes, kurios daro bręstančius asmenis itin pažeidžiamus, pažinti vidinius asmenų polinkius kritinėse ir konfliktinėse situacijose. Kadangi mokykla atlieka ne tik jai deleguojamą mokymo, bet ir asmens ugdymo funkciją, šie tyrinėjimai leidžia konstruoti veiksmingus pedagoginės sąveikos modelius, numatyti įvairaus lygmens prevencijos būdus, siekiant išvengti negatyvios viktimizacijos padarinių raiškos ugdymo praktikoje arba likviduoti postviktimizacinės stadijos padarinius.

Plačiąja prasme viktimologijoje viktimizacijos procesų analizė apima visas stadijas, ir jos tyrėjus taip pat domina viktimogeninių veiksmų įvairovė, leidžianti nustatyti aukos ir nusikaltėlio interakcijos, inversijos detales, viktiminės situacijos užuomazgas, tikrąsias konflikto priežastis, taip pat pirminės ir antrinės žalos buvimą patvirtinančius faktus. Vadinasi, nors psichologijos, edukologijos ir viktimologijos mokslai yra savarankiškos disciplinos, jų ribos dažnai susiliečia, ir tą svarbu akcentuoti, kuriant viktimizacijos prevencijos programas bei jas įgyvendinant tam, kad būtų pasinaudota visų disciplinų tyrimų duomenimis tiek teoriškai strateguojant viktimizacijos prevenciją, tiek įgyvendinant ją praktikoje. Tačiau prieš pradedant prevencijos aptartį, būtina išsiaiškinti pirminės, antrinės ir pakartotinės viktimizacijos sampratą.

2.1. Pirminės, antrinės ir pakartotinės viktimizacijos samprata

Viktimologijos doktrinoje, atsižvelgiant į viktimizacijos poveikio mastus (apimtis) yra išskiriama pirminė, antrinė, o pavieniais atvejais net tretinė bei ketvirtinė viktimizacija (Uscila, 2005).

Pirminė viktimizacija yra apibūdinama kaip tiesioginiai nuostoliai, žala, kurią patyrė konkretus asmuo arba asmenys dėl viktiminio įvykio. Viktimizacija apima tiesioginius socialinius nusikaltimo padarinius – nusikaltimo auką (arba aukas) ir jai (joms) padarytą konkrečią žalą. Pavyzdžiui, vagystės atveju įvertinama nukentėjusiojo žala, t. y. daiktų vertė, kuri išreiškiama

konkrečia pinigų suma ir fiksuojama oficialiuose dokumentuose. Tačiau daugeliu atvejų viktimizacijos poveikis neapsiriboja tik tiesioginiais padariniais, todėl neretai keliamas antrinės viktimizacijos klausimas (Uscila, 2005). Pakartotinę viktimizaciją apibūdina recidyviniai viktimizaciniai poveikiai, kuriuos patyrė tas pats asmuo arba konkreti asmenų grupė kelis arba daugiau kartų. Tokie poveikiai gali rasti, kai yra padaromos tos pačios rūšies nusikaltimas, nuo kurio asmuo kartą jau yra nukentėjęs. Pakartotinė viktimizacija taip pat gali atsirasti ir asmeniui per tam tikrą laiką nukenčiant nuo skirtingų rūšių nusikaltimų. Pastaruoju atveju pakartotinumą turi būti grindžiamas tam tikrais veiksniais. Pavyzdžiui, kai asmuo, nors ir nukenčia nuo skirtingų rūšių nusikaltimų, tačiau juos kaskart įvykdo tas pats asmuo, auką ir nusikaltėlį sieja atitinkami ryšiai, santykiai, bendra veikla ir pan. Kadangi pedagoginėje praktikoje tokia tikimybė yra didelė (pavyzdžiui, mokinys, kartą pažemintas, gali prarasti „normalaus“ asmens statusą ir klasės draugų gali būti atstumiamas arba pažeminamas kokioje nors kitoje situacijoje), svarbu atsižvelgti į viktimizacijos laipsnį. Viktimizacijos laipsnis auga kartu su patirtų nusikaltimų skaičiumi, todėl pakartotinė viktimizacija gali būti ir nuspėjama, nes kartą tapęs auka, asmuo gali antrą kartą patirti viktimizaciją. Du kartus viktimizaciją patyręs asmuo patenka į didesnės rizikos grupę patirti viktimizaciją ir trečią kartą, todėl efektyviausios viktimizacijos prevencijos priemonės turėtų būti taikomos išsyk po pirmos viktimizacijos (Pase, 1998. p. 16).

Svarbu yra tai, kad pakartotinė viktimizacija nebūtinai siejama su subjektyviais viktimogeniniais veiksniais. Jai gali turėti įtakos ir viktiminė vieta (situacija). Suprantama, kad vieta yra traktuojama kaip viktimogeniškai aktyvi ne dėl didelio joje užfiksuotų viktimizacijų kiekio, bet dėl to, kad būtent toje pačioje vietoje asmuo keletą kartų jau yra išgyvenęs auką tapimo traumą. R. Uscila pažymi (2005), kad antrinė viktimizacija, nors ir susijusi su viktiminiu įvykiu, nebūtinai yra tiesioginis viktimizacijos padarinys. Kitaip tariant, abi viktimizacijos gali ir neturėti tiesioginio priežastinio ryšio, nes pakartotinė viktimizacija gali atsirasti, pavyzdžiui, dėl netinkamos, asmenį žeminančios medicininės apžiūros, dėl klaidingos, neigiamos aplinkinių reakcijos, nepagrįstų kaltinimų nepaisant to, kad pirminis tapimo auka įvykis su šiomis vietomis, asmenimis ar veiksniais nebuvo betarpiškai susijęs. Antrinė viktimizacija gali atsirasti net vykdant baudžiamąjį teisingumą arba ją gali sukelti socialinė aplinka. Antai, asmens privataus gyvenimo iškėlimas į viešumą aukai tampa papildoma bausme. G. Kvieskienės teigimu, spauda, kuri dažnai išviešina vaikų patirtas nuoskaudas, teisinasi, jog taip ji formuojanti neapykantą nusikaltimams, tačiau iš tiesų toks viešinimas dažniausiai naudojamas kaip masalas skaitytojui ir daro neigatyvią įtaką „ne tik aukų gyvenimui, bet ir jų šeimų gyvenimui ateityje, vaikų likimams“ (Kvieskienė, 2005, p. 74). Todėl

nenuostabu, kad antrinė viktimizacija itin stiprina įvairaus pobūdžio nusikaltimų baimės apraiškas su neigiamais jų padariniais visuomenei ir kiekvienam individui atskirai (Babachinaitė, 2000).

Statistiniai duomenys rodo, kad dažniausiai pakartotinė viktimizacija įvyksta tokiais atvejais, kaip vagystė įsilaužus, automobilių vagystė; namų ir įstaigų plėšimas, smurtas namuose bei seksualiniai nusikaltimai (pedofilija) (Crime Reduction Toolkits. Repeat victimisation // <http://www.crime-reduction.Gov.uk/toolkits/rv02.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-15).

Žurnale „Violence and victims” teigiama, kad antrinė viktimizacija tampa ypač traumuojanči seksualinę prievartą patyrusiems asmenims. Atlikto tyrimo pagrindu R. Campbell ir S. Raja konstatavo, kad antrinę viktimizaciją dažniausiai sukelia socialinių paslaugų teikėjai, kurie leidžia aukai dar kartą išgyventi patirtą smurtą ir dažnai priverčia auką jaustis dėl jo kalta (Campbell, Raja, 1999). Autorių tyrimas atskleidė, kad antrinė viktimizacija kaip taisyklė atsiranda aukų apklausų metu. Pasak tyrėjų, antrinė viktimizacija tikrąja to žodžio prasme prilygsta antram išprievartavimui ar kuriai kitai patirto seksualinio smurto apraiškai. JAV ir kitose valstybėse atlikti viktimizacijos paplitimo tyrimai parodė, kad dažniausiai seksualinės prievartos aukos esti moteriškos lyties: berniukai tesudaro nuo ketvirtadalio iki trečdalio (tai yra, apie 30%) visų seksualinio išnaudojimo aukų (Finkelhor, 1994; Holmes ir kt., 1997).

Kanados Jukono valstijos vyriausybė kartu su tarpinstituciniu komitetu CORE (Pagarbos ir lygybės ratas) sukūrė tinklapį „Stop the violence”, kuriame antrinei viktimizacijai yra skiriamas nemažas dėmesys. Jame antrinė viktimizacija yra apibūdinama kaip situacija, kurioje auka ar aukos šeima, viešai pasakodama apie patirtą smurtą yra priversta iš naujo išgyventi patirtus pojūčius per vykdomas apklausas ar veiksmus, kuriuos sukelia ne tik paslaugų teikėjai, bet taip pat šeima, draugai ar kiti bendruomenės nariai (http://209.85.129.132/search?q=cache:y0kMxJnrVD8J:www.stopviolenceinyukon.ca/secondary_victimization.html+secondary+victimization&hl=lt&ct=clnk&cd=5&gl=lt; prisijungimo laikas: 2008-05-8). Tokia aukos patirtis traktuojama kaip papildomas prievartavimas, suteikiantis jėgų skriaudėjui ir atimantis jas iš aukos. Tinklapyje teigiama, kad išgyvenimai dažniausiai esti sukeliama tokiais būdais:

1. Netikint ir neigiant aukos liudijimą. Tai vyksta sumenkina aukos patirtį ar faktą, kad patirtas smurtas paveikė jos gyvenimą (pvz., „ji išpūtė burbulą dėl nieko”... „Aš nemanau, kad tai buvo taip baisu”).

2. Kaltinant auką. Neretai sakoma, kad pati auka yra kalta dėl įvykusio įvykio, (pvz., „ką ji sau manė išeidama su šiais vaikiniais? Tai ji kalta”).

3. Kritikuojant. Viktimizacija įvyksta, kitiems asmenims teisią, kritikuojant auką už normalią reakciją į trauminį įvykį. Kritikavimas gali apimti juokavimą ir žeminantį toną, sielvarto reikšmės neigimą (pvz., „ji isterikuoja, tokioje būklėje negalima ja tikėti“), racionalizavimą teigiant, jog aukos trauminio išgyvenimo „išpūtimas“ esąs užslėptas pinigų, užuojatos, dėmesio reikalavimo kelias arba palaikant skriaudėja aukos kaina, atimant iš pastarosios palaikymą ir supratimą.

Šis detalus antrinės viktimizacijos atsiradimo sąlygų apibūdinimas rodo, kad antrinė viktimizacija JAV egzistuoja kaip aktuali problema. Europoje šios problemos aktualumas išryškėjo dar prieš tris dešimtmečius. Knygoje „Kriminalinis teisingumas Europoje“ rašoma, kad 1980 metais itin išaugo neįautri policijos ir teisingumo vykdytojų reakcija į auką: pakartotinės apklausos iššaukia antrinę viktimizaciją, kuri dažniausiai atsiranda po seksualinį smurtą patyrusių aukų apklausų (Fennel ir kt., 1995). Analizuodamos mūsų šalies aukų patirtį, N.Grigutytė ir J.Valiukevičiūtė taip pat pastebi, kad vaikas, patyręs seksualinės prievartos traumą yra įtraukiamas į baudžiamąjį procesą ir išgyvena pakartotinę traumą. Antrinis traumatizavimas arba antrinė žala, pasak autorių, toks socialinę ir kitokią pagalbą vaikui teikiančių institucijų elgesys, kai reikiama pagalba išvis nėra teikiama arba rodomas abejingumas, neįautrumas vaiko išgyvenimams, jo emociniams poreikiams, ir prioritetu tampa ne prievartą patyrusio vaiko, o pačios institucijos poreikiai ir tikslai. Toks pagalbą teikiančių institucijų elgesys neišvengiamai pagilina patirtos prievartos pasekmes ir neužtikrina vaiko fizinio bei psichologinio saugumo (Grigutytė, Valiukevičiūtė, 2006).

Nors išsamūs antrinę viktimizaciją patyrusių vaikų požiūrio į teisingumą vykdančių ir pagalbą teikiančių institucijų darbą tyrimai nebuvo vykdyti, 2004 m. Lietuvoje atlikti penkerių metų suaugusiųjų viktimizacijos tyrimai parodė, kad dauguma pakartotinai viktimizuotųjų teigiamai vertino policijos pareigūnų darbą, sakydami, kad pareigūnai bandė juos nuraminti po patirto nusikaltimo ir nukentėjusių dauguma minėjo dirbančių pareigūnų mandagumą (Dobryninas, Gaidys, 2004, p. 24), atitinkantį Policijos įstaigų pareigūnų etikos komisijų nuostatus (Policijos įstaigų pareigūnų etikos komisijų nuostatai, 2008, p. 9-11). 2006 m. atlikus nepilnamečių delinkventų apklausą, išaiškėjo, „jog 43 % respondentų pareigūnų darbą vertino kaip normalų, 19% teigė jį atliekant šaltai, 15% - mandagiai. Tik dešimtadalis nurodė, kad policijos pareigūnai rėkė, mušė ir grasino“ (Vileikienė, 2007, p. 92).

2007 m. viktimizacijos tyrimų duomenys atskleidė aukštus seksualinės vaikų prievartos rodiklius. „Pabrėžtina ir tai, jog šiuo atveju gausios pakartotinės viktimizacijos apraiškos – net 43 proc. vaikų nurodo, kad seksualinį priekabiavimą patyrė daugiau nei vieną kartą“ (Uscila, 2008, p.

96), apibūdindami šią patirtį kaip itin traumuojančią. Tačiau antrinę traumą nukentėjęs asmuo gali išgyventi ne tik dėl dar kartą jo atžvilgiu įvykdytos nusikalstamos veikos, bet ir dėl kitų veiksnių. Jų tarpe minėtina neigiama artimiausios socialinės aplinkos (mokytojų, kaimynų, draugų) reakcija; vaiką žalojantis šeimos elgesys (kai tėvai ar kiti šeimos nariai nukentėjusiu vaiku netiki, neigia prievartos faktą, kai vaikas yra kaltinamas ir baudžiamas už kilusias problemas); įvykio paviešinimas žiniasklaidoje; nekoordinuotas ir ne laiku įvykdytas įvairių sričių specialistų įsikišimas į šeimą. „Nusikaltimų aukos dažnai susiduria su pagalbos, paslaugų imitavimu” (Juodkaitė, 2004 // <http://www.nplc.lt/sena/aukos/publikacijos/liet-zinios-str1.htm>; prisijungimo laikas 2008-10-12), kuris taip pat didina nusivylimą teisingumu ir gilina patirtos traumos išgyvenimą. Daugelis išvardintų veiksnių yra tiesioginės antrinės viktimizacijos sąlygos.

Apibendrinant teigtina, kad tiek tiesioginė, tiek dažna antrinė bei pakartotina viktimizacija atskleidžia šio reiškinio problemos sprendimo aktualumą tiek pasaulyje, tiek ir Lietuvoje, numatant jo prevencijos būtinybę. Kadangi nuo viktimizacijos neapsaugoti ir vaikai, būtina išanalizuoti vaiko aukos sampratą.

2. 2. Vaiko aukos samprata

Lietuvoje nusikaltimo auka yra tapatinama su nukentėjusiuoju. Pagal Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso 27 straipsnį nukentėjusiuoju pripažįstamas „asmuo, kuriam nusikalstama veikla padarė fizinės, turtinės ar moralinės žalos” (LR BPK, 2010, p. 9). Pilietis pripažįstamas nukentėjusiuoju kvotėjo, tardytojo, prokuroro, teisėjo nutarimu arba teismo nutartimi. Šio straipsnio normos reikalavimų vykdymas nukentėjusiajam asmeniui sukelia nemažai neigiamų padarinių. Norint įgyti nukentėjusiojo procesinį statusą, nepakanka patirtos žalos fakto – būtina įrodyti, kad žala padaryta nusikalstant ir kad tarp nusikalstamų veiksmų ir žalos yra priežastinis ryšys. Tik tokiu atveju pradedama nutarimo pripažinti asmeninį nukentėjusiuoju priėmimo procedūra. Nurodytame nutarime fiksuojama, kas ir kokioje byloje priėmė sprendimą pripažinti asmenį nukentėjusiuoju, kokia žala padaryta, asmeniui išaiškinamos nukentėjusiojo teisės. Taigi tik nuo šio momento asmuo įgyja nukentėjusiojo procesinę padėtį (Ancelis, 2000).

Nukentėjusysis arba nusikaltimo auka – pagrindinė viktimologijos doktrinos figūra – viktimologijoje yra įvardinamas kaip viktimizaciją patyręs asmuo (Uscila, 2005). Kadangi terminas yra abstraktus ir apima visas įmanomas asmenų, patyrusių neigiamų socialinių padarinių kategorijas, jo samprata viktimologijoje yra detalizuojama, pasitelkiant atskirų aukų grupių apibūdinimus.

Detalizuojant vaiko – aukos sampratą, dažniausiai išskiriamos tokios vaikų – aukų grupės: 1) smurto šeimoje ar mokykloje aukos; 2) savižudybių aukos; 3) nusikalstamos prekybos žmonėmis aukos; 3) vaikai – institucinės aukos; 4) priklausomybių bei skurdo aukos ir gatvės vaikai; 5) neįgalieji vaikai, našlaičiai, 6) vaikai, esantys laisvės atėmimo arba jos apribojimo įstaigose, vaikai teisės pažeidėjai bei drastiškų įvykių liudytojai (Babachinaitė, 2000; Uscila, 2006). Atskirų vaikų aukų grupių charakteristika – veiksniai, lemiantys tapimą auka, būdingos traumatizavimo aplinkybės, keliai, kuriais tampama atitinkamos grupės auka, statistiniai rodikliai, aktualizuojantys grupės charakteristikos analizę. Todėl atskleidžiant vaiko aukos sampratą, dera atskirai charakterizuoti kiekvienos aukų grupės ypatumus.

Smurto šeimoje ar mokykloje aukos – vaikai. „sunku pasakyti, kiek tiksliai Lietuvoje <...> yra vaikų, patyrusių prievartą ar smurtą. Tačiau daugybė jų, esančių šalia mūsų, dažnai išgyvena skausmą, nesulaukdami jokios pagalbos. Tai vaikai, patiriantys psichologines krizes, sukeltas streso ar ilgalaikių traumų. Fizinis smurtas, seksualinė prievarta, tėvų globos praradimas, tėvų skyrybos, mirtis – tokia realybė. Dažnai oficiali statistika neatskleidžia realios situacijos. Šeimos nutyli panašius įvykius, bijodamos susigadinti reputaciją” (Smurtas prieš vaikus: tyrimas, 2007, p. 4). Tikslų vaikų aukų statistinių duomenų stoką galima aiškinti dviem pagrindinėmis priežastimis – patys vaikai nėra pajėgūs pranešti apie smurtavimą ir, kita vertus, tokius faktus šeimos linkusios nutylėti, siekdamos išlaikyti *status quo* visuomenės akyse. Svarbu akcentuoti, kad dažniausiai smurtas šeimose nėra vienkartinis įvykis, todėl manytina, kad kaip tik šioje vaikų aukų grupėje esama daugiausiai pakartotiną viktimizaciją išgyvenančių vaikų. Vis dėlto atlikti tyrimai leidžia teigti, jog pastaraisiais metais pakito vaiko – aukos ir nusikaltelio interakcijos vaizdas: „aukai nepažįstamų nusikaltėlių proc. dalis per 3 metus sumažėjo 14,3 proc., o nukentėjusių vaikų nuo jų pačių tėvų išaugo nuo 17 (232) iki 35 proc. (730). Taigi 2006 m. duomenys rodo, kad kas trečia auka – vaikas viktimizaciją patiria nuo savo tėvų” (Uscila, 2006, p. 10).

Tyrimų duomenys taip pat rodo, kad didžiulis kiekis vaikų nukenčia mokyklose bei jų prieigose. Tiriant patyčias mokyklose, išaiškėjo, kad 70 % mokinių mokykloje jas yra patyrę, iš kurių 56 % patirtų smurto atvejų taip pat įvyko mokykloje (Jurevičienė, 2008). R. Povilaičio ir J.S. Jasiulionės teigimu, mokykloje dažniausiai smurtaujama tyčiojantis: skaudinant, užgauliojant žodžiais, užrašais, gąsdinant, pašaipiai replikuojant, šmeižiant, atstumiant, gadinant daiktus, mušant, reketuojant, verčiant daryti tai, ko vaikas nenori (Povilaitis, Jasiulionė, 2008).

Smurto sąvoka bene dažniausiai sutinkama, nagrinėjant nusikaltimus, padaromus šeimoje. Reiškiantis psichologinę, fizinę prievartą, nepriežiūrą, smurtas dažniausiai yra nukreipiamas į

silpniausius šeimos narius, taigi, jų aukomis neretai tampa vaikai. Vaikai yra itin pažeidžiami, pasižymi padidėjusiu viktimiškumu. Akivaizdu, kad vaikai negali savarankiškai apsiginti, laiku imtis apsaugojimo priemonių, neturi gyvenimiškos patirties, reikiamų įgūdžių, jų likimas yra suaugusiųjų (tėvų, globėjų ir kt.) rankose, o situacijos įvertinimas rodo, kad būtent jų artimieji neretai tampa jų skriaudėjais. Tokia patirtis dažniausiai sąlygoja tolesnę smurto sklaidą visuomenėje, kadangi „ankstyvoje vaikystėje arba paauglystėje patirta viktimizacija turi tiesioginį priežastinį ryšį su asmens vėliau padaromais nusikaltimais” (Widom, 1989, p. 254), darydama įtaką vaiko tapimo nusikaltėliu procesui. Psichologiniu požiūriu „nusivylęs tikėjimu ir meile gyvenimui, žmogus darosi ciniškas ir destruktivus” (Fromm, 2009, p. 26), o tai savo ruožtu vėliau išsiskaido kompensuojamąjį smurtą, („žmogus keršija gyvenimui už tai, ko šis jam nedavė”) (Fromm, 2009, p. 26), kurį sociologas E. Andersonas metaforiškai prilygina ilgą laiką pažeminimus kentėjusio žmogaus kreditinei kortelei, galinčiai jo gyvenime „įmušti išlyginamuosius įvarčius” (Anderson, 1999, p. 80). Kadangi „smurto tikslas – išgauti kitų pagarbą” (Gilligan, 2002, p. 35), tai vaikystėje smurtą patyrusieji savigarbą bei pagarbą socialume siekia užsitikrinti tais būdais, kuriais patys buvo „auklėjami” arba, kitaip tariant, naudodamiesi tais ištekliais, kuriuos jam suteikė už jo auklėjimą atsakingi vyresni asmenys ir institucijos. Smurto patirtis vaikystėje nesuformuoja adekvataus gebėjimo suprasti jausmų reikšmę, atima galimybė suvokti esant kitų, taikių savirealizaciją ir savigarbą palaikančių priemonių (Gilligan, 2002, p. 37-38). Suponuodama tolesnę smurto sklaidą visuomenėje, kaip tik ši vaikų – aukų grupė reikalauja ypatingos specialistų atidos dar ir todėl, kad smurtas, aplaidumas dažnai sąlygoja ir kitų vaikų – aukų grupių susiformavimą. Pavyzdžiui, **savižudybių aukų** grupės „narystė” dažniausiai kaip tik ir nulemia smurtas, seksualinė, emocinė, fizinė prievarta ir konfliktai, kuriuos vaikai patiria jiems artimiausioje aplinkoje. Pripažįstama, kad savižudybė yra kompleksinė problema, kurią sukelia biologinių, genetinių, psichologinių, kultūrinių bei aplinkos veiksnių visuma. Tačiau akcentuotina ir tai, kad „savižudybė – daugiaveiksnis reiškiny, dažniausiai jį skatina keletas susikaupusių problemų – vaikas susiduria su problemų kalnu. Tas paskutinis įvykis, kuris dažniausiai vertinamas kaip pasitraukimo iš gyvenimo priežastis, iš tikro yra tik paskutinis elementas nesėkmių grandinėje” (Kvieskienė, 2005, p. 94). Vadinasi, nusprendžiantys žudyti vaikai iš tikrųjų esti viktimizuoti jau nebe pirmą kartą ir negauna reikiamos už juos atsakingų suaugusiųjų paramos.

Nepilnamečių savižudybės Lietuvoje – „viena iš dažniausių vaikų mirties priežasčių” (ten pat, p. 93). G. Kvieskienė konstatuoja, jog vidutiniškai vienas iš 100 bandymų nusižudyti baigiasi mirtimi, ir kiekvienais metais Lietuvoje iš gyvenimo pasitraukia apie 60 jaunuolių. Didesnį

paauglių, lyginant su vaikais, savižudybių kiekį motyvuoja psichologijoje pripažįstama vadinamoji paauglystės krizė, sąlygojanti ypatingą paauglio pažeidžiamumą ir jautrumą patiriamiems konfliktams.

Vaikai – institucinės aukos. Šiai vaikų aukų grupei priskiriami vaikai našlaičiai bei vaikai, netekę tėvų globos ir augantys vaikų globos institucijose. Pagrindinis vaikų sveikatos apsaugos ir rūpinimosi jais principas (vizija) numato, kad vaikai iki 3 metų amžiaus neturi būti įkurdinami vaikų globos institucijose ilgesniam kaip 3 mėnesių laikotarpiui. Sistema sukuria institucines aukas – vaikus, kurie keliauja iš vienos institucijos į kitą, nemokomi savarankiškai gyventi, dirbti, tapdami valstybės išlaikytiniais. Neįgyję socialinių įgūdžių, tokie vaikai „<...> bendrojo lavinimo mokykloje nepritampa – skriaudžiami, pravardžiuojami. Jie užsidaro savyje arba agresyviai gina savo teises” (Kvieskienė, 1999, p. 37).

Statistiniai duomenys rodo didelį šių vaikų kiekį, tačiau didžiausia netekusių globos vaikų dalis yra iš socialinės rizikos šeimų. Todėl šių vaikų trauminė patirtis itin gili – tapę institucinėmis aukomis, psichologiniu požiūriu jie yra ir emocinio, o neretai dar ir fizinio arba seksualinio smurto šeimose, kurioms globos teisė buvo atimta, aukos. Šios grupės vaikų skaičių nuolat didina vaikai, kurių tėvai išvyksta uždarbiauti į užsienį, palikdami mažamečius vaikus giminėms, draugams, pažįstamiems arba vienus. Be tėvų likusiems vaikams kyla daugybė psichologinių bei socialinių sunkumų, dėl to nukenčia jų mokymasis ir psichinė pusiasvyra. Nepaisant akivaizdaus šios problemos masto, iki šiol nėra valstybinės strategijos, kaip būtų galima tokiems mažamečiams, kurių kasmet gausėja, padėti. Viktimologijos teorijoje jie kol kas nėra išskiriami į atskirą grupę, nes vaikus paliekančių tėvų, išvykstančių uždarbiauti į užsienį problema yra palyginti jaunas reiškinys, kurio problemiškas mastas buvo konstatuotas po 2004 m., Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą.

Prie pastarųjų taip pat priskirtini vaikai, kuriuos išvykdamis tėvai pasiima su savimi ir kurie neišvengiamai patiria įvairių adaptacinių sunkumų. Pavyzdžiui, dėl amžiaus ypatumų būdami imlesni svetimų kalbų mokymuisi, vaikai dažniausiai greičiau už savo tėvus išmoksta svetimos kalbos, todėl iškyla grėsmė tėvų ir vaikų bendravimui, artimiems jų ryšiams. Grįžę į Lietuvą tokie vaikai būna primiršę gimtąją kalbą, laikomi atsilikę ir neišvengiamai patiria emocinę traumą.

Kitą aukų grupę sudaro **vaikai – priklausomybių aukos ir vaikai – skurdo aukos**. Šiuo metu tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje, konstatuojamos priklausomybės nuo narkotikų, alkoholio, lošimo, darbo bei pirkimo (Bulotaitė, 2009). Nors visos priklausomybių galimybės yra pavojingos, ypatingą susirūpinimą kelia narkotikų vartojimo rodikliai. G. Kvieskienė, naudodamasi VPU magistrų tyrimų duomenimis konstatuoja, jog vien Vilniuje 2000 metais 50 % vaikų yra nors kartą

bandę įvairius narkotikus, o „20 % moksleiviško jaunimo Vilniaus mieste reguliariai naudoja cheminius arba intraveninius narkotikus” (Kvieskienė, 2000, p. 10).

Šiuolaikinės media priemonės, o ypač kompiuteriai, sudaro palankias priklausomybės nuo jų sąlygas. Žaidimas yra viena mokymosi formų. Pastiprinimas (žaidimo atveju – laimėjimas) išmokimą įtvirtina (Gage, Berliner, 1994, p. 190), o įsitraukimas ir kartojimas – automatizuoja. Anot R. Uscilos, dažnai „Lietuvos vaikai žaidžia jų amžiui netinkamus, smurtinio turinio žaidimus, turi galimybes pasiekti gąsdinančias, pornografinio turinio interneto svetaines. Tikėtina, kad ilgesnis laikas, praleistas žaidžiant smurtinio turinio žaidimus bei didesnis įsitraukimas į juos sąlygoja smurtinio elgesio modelių, agresiją pateisinančių įsitikinimų įsitvirtinimą, ir yra susijęs su smurto panaudojimu atliekant nusikalstamas veikas” (Uscila, 2006, p. 7). Teoriškai rekonstruojant tokios priklausomybės priežastis, teigtina, kad didžiausia tikimybė priklausomybei susiformuoti susidaro ten, kur tėvai ar globėjai vaikams neskiria pakankamai laiko, o tokį aplaidumą galima interpretuoti ir kaip emocinį vaikų smurtą. Jei iš vaiko nereikalaujama atlikti pareigas (mokytis, vykdyti namų ruošos darbus), jei namuose stokojama emocinių ryšių, bendros šeimos narių veiklos įpročių, vaiko laisvalaikio kontrolės, atsirandantį laisvą laiką vaikas praleidžia žaisdamas jam prieinamomis priemonėmis – kompiuteriu. Šią priklausomybę apsunkina ir tai, kad neretai, kaip buvo minėta, žaidžiami smurtinio tipo žaidimai.

Vaikai, ypač ten, kur nesama jų priežiūros ar esama smurtavimo, turi galimybes tapti priklausomi nuo visų minėtųjų reiškinių, išskyrus darbą, tuo dažnai pridengdami nuo pačių savęs vaikystėje arba paauglystėje išgyvenamus sunkumus ir suvokdami tai kaip „galimybę pabėgti nuo problemų” (Bulotaitė, 2009, p. 194).

Skurdo auka vaikas dažniausiai tampa patekęs į desocializuojančią aplinką, kur esti viktimizacinių įvykių (nepriežiūros, išnaudojimo, mušimo, seksualinės prievartos). Tokioje aplinkoje neišvengiamai formuojasi iškreiptas supratimas apie visuomenę, tarpasmeninius santykius, mokslą, darbinę veiklą ir kitas vertybes. Taip besiformuojąs požiūris sudaro palankias pakartotinės viktimizacijos sąlygas, nes neturintis normalių socialinio gyvenimo įgūdžių, neišgyvenęs pozityvios socialinės patirties vaikas, susidūręs su socialine problema, konfliktine situacija neišvengiamai tampa labiau pažeidžiamas. Atskirą vaikų – aukų grupę sudaro **gatvės vaikai**, gyvenantys gatvėje ir visą savo patirtį siejantys su gatvėje įgyta patirtimi ir tokie vaikai, kurie gatvėse yra pamokų metu arba jose praleidžia didesnę dienos dalį, bet sugrįžta nakvoti į namus. „Prastesnė materialinė padėtis, nedarnūs tarpusavio santykiai, vieno iš tėvų nebuvimas, patėvio ar pamotės buvimas <...>, nuolatinės nepriežiūros ir psichologinio (emocinio) smurto patirtis verčia vaikus pasirinkti gyvenimą

gatvėje'' (Dereškevičius, 1996, p. 89), o neretai girtaujančiose ir nedarniose šeimose vaikai iš namų yra tiesiog išvejami. Vadinasi, nors formaliai tokie vaikai reprezentuoja atskirą aukų grupę, tiesiogine jos priežastimi galima laikyti vaikų nepriežiūrą arba įvairių rūšių smurtą prieš juos, kuri jie patiria artimiausioje aplinkoje.

Nusikalstamos prekybos žmonėmis vaikai - aukos. Apibūdindamos šios grupės vaikų tapimo aukomis aplinkybes, S. Gečėnienė ir S. Mališauskaitė (2003) pažymi, jog „Lietuvoje kol kas neatlikta nei vieno tyrimo, kuris padėtų patikslinti prekybos vaikais apimtį, struktūrą, veiksnius'' (<http://www.teise.org/docs/research/Nacionaliniai%20tyrimai%20prekybos%20vaikais%20srityje.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-07-28) ir nurodo būdus, kuriais vaikai tampa šios grupės aukomis. Tai – nepilnamečių verbavimas, apgaulės būdu išvežant juos į užsienį teikti seksualinių „paslaugų'', vaikų pardavimas priverstiniam darbui, neteisėtas vaikų organų pardavimas ir transplantacija, seksualinis išnaudojimas pedofilinei pornografijai, pardavimas bevaikėms šeimoms ar leidimas juos įsivaikinti, išvežant į užsienį. Iš viktimologijos pozicijų šis būdas yra vertinamas kaip tam tikra rizika, kad vaikas patirs viktimizacinius poveikius. Atliktų tyrimų prekybos vaikais srityje išvadose konstatuojama, kad „prekyba vaikais Lietuvoje dar nėra įgijusi masinio pobūdžio, tačiau tikėtinas situacijos pablogėjimas'' (ten pat).

Viktimizuoti taip pat yra ir **neįgalieji**, kuriais Lietuvoje 2006 m. pabaigoje buvo pripažinti 9154 nepilnamečiai, ir net bendrojo lavinimo mokyklos Lietuvoje dar „nėra pasirengusios tinkamai priimti neįgalius vaikus, sudaryti palankias sąlygas jiems adaptuotis ir ugdytis, nes beveik neskiriama lėšų dirbti su tokiais vaikais, trūksta kvalifikuotų specialistų, <...> mokyklų inventorių, patalpos nepritaikytos vaikams, turintiems negalią'' (Kvieskienė, 2005, p. 121), todėl egzistuoja didelė tokių vaikų antrinės viktimizacijos tikimybė. Šiai grupei taip pat yra priskiriami **našlaičiai ir vaikai, esantys laisvės atėmimo arba jos apribojimo įstaigose, vaikai teisės pažeidėjai bei vaikai drastiškų įvykių liudytojai** (Babachinaitė, 2000, p. 14). Šių grupių vaikams įsilieti į bendruomenę taip pat nėra lengva. Pedagoginė praktika rodo, kad „dažnai tokie vaikai bendro lavinimo mokyklose nepritampa – skriaudžiami, pravardžiuojami'' (Barkauskaitė, 1999, p. 35-36), vadinasi, yra nuolat viktimizuojami.

Tyrimų duomenys liudija didelį nuo įvairių nusikaltimų nukentėjusių vaikų kiekį Lietuvoje. „Kas trečias vaikas (34%) teigia, jog yra nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos 2006 metais'' (Uscila, 2008, p. 102), tačiau „akivaizdu, kad nuo nusikalstamų veikų nukenčia gerokai daugiau gyventojų, didelė dalis veikų lieka neužregistruotos'' (Kiškis, 2008, p. 114), (jų tarpe vaikai sudaro

nemažą dalį), taip pat turint omenyje tai, kad antrinės viktimizacijos reiškiniai irgi dažniausiai nėra statistiškai fiksuojami, nėra ir visiškai patikimų visų grupių vaikų aukų skaičiaus rodiklių.

Apibendrinant teigtina, jog Lietuvoje egzistuoja visos viktimologijoje išskiriamos vaikų aukų grupės, patiriančios arba turinčios realią galimybę patirti antrinę viktimizaciją. Nors vaikus viktimizuojančių veiksnių spektras yra platus, teigtina, kad smurtas prieš vaikus (ypač – patiriamas artimiausioje aplinkoje) yra pagrindinis juos viktimizuojantis veiksnys. Psichologiniu lygmeniu jis reiškia suaugusiųjų, atsakingų už vaiko raidą atsakomybės stoką. Teisės švietimo požiūriu jis atskleidžia teisinės sąmonės, pilietinio atsakingumo trūkumą. Todėl tikslinga išnagrinėti Lietuvoje vykdomą smurto prevencijos sistemą ir priemones.

3. SMURTO PREVENCIJOS SISTEMA LIETUVOJE

3.1. Prevencijos samprata, smurto ir antrinės viktimizacijos prevencija

Bendriausia prasme sąvoka prevencija (lot. *praevenire* – „pralengti“) aiškinama kaip išankstinis kelio užkirtimas, užbėgimas už akių, ypač teisės normų pažeidimui (Tarptautinių žodžių žodynas, 2005, p. 600). Panašiai ji aiškinama ir psichologijoje, teigiant, jog prevencija yra galimo trikdžio atpažinimas ir pašalinimas profilaktiškai kovojant, užkertant jam kelią (Psichologijos atlasas, 2002, p. 403).

Tačiau kelio užkirtimas tiek teisės, tiek edukologijos ir psichologijos požiūriu ne visada aiškinamas negatyviai, kaip draudimas, pabrėžiant, kad kelias negatyviems visuomenės reiškiniams gali būti užkertamas ne vien draudimais, bet didinant bei gilinant socialines kompetencijas, suteikiant tam tikras žinias bei ugdant įgūdžius, reikalingus tam, kad asmuo gebėtų išvengti sudėtingų situacijų ir turėtų tam tikrą atsparumą sunkumams (Prekyba moterimis ir vaikais: metodiniai patarimai pedagogams. Prevencinės veiklos aspektai, 2003). Tai gali būti pasiekama formuojant ir palaikant tuos visuomenės elementus ar struktūras, kurios skatina vaiką laisvai galvoti ir moraliai veikti (Kurienė, 1999). Pozityvių įgūdžių ir jas palaikančių struktūrų formavimas gali būti vykdomas įvairiais būdais, todėl pedagogikoje, aiškinant prevenciją, ji kaip tik ir apibūdinama kaip įvairių auklėjimo metodikų, kuriais siekiama užbėgti už akių įvykiams, prieštaraujantiems moralės ir teisės normoms, visuma (Jovaiša, 2007, p. 231; Kučinskas, Kučinskienė, 2000). Pozityvi prevencijos samprata edukologiniame lygmenyje grindžiama aiškinimo kaip bausmės alternatyvos

principu (Gage, Berliner, 1994, p. 202). Tai reiškia, kad nederamas mokinio elgesys turi būti koreguojamas tokiu jį neutralizuojančiu arba tą elgesį keičiančiu pedagogo elgesiu, kuris sukeltų mokiniui ne baimę, o galimybę elgtis taip, kad mokinys gautų pozityvaus elgesio pastiprinimą (ten pat).

Prevenција gali būti suprantama siaurąją ir plačiąją prasme. Plačiąją prasme prevencija – visa tai, kas padeda užtikrinti pozityvią asmens socializaciją. Siaurąją prasme prevencija yra suprantama kaip specialios priemonių sistemos, padedančios išsiaiškinti ir šalinti negatyvius asmens socializacijos veiksnus, sukūrimas ar poveikis asmenims, susiduriantiems su socializacijos problemomis (Merfeldaitė, Railienė, 2007). Šias problemas, vykdam nepilnamečių teisės pažeidimų prevenciją, Policijos departamentas sprendžia kartu su Švietimo ir mokslo ministerija. Prof. G. Kvieskienė pažymi, jog „1997 metais kartu su Jungtinėmis tautomis Lietuvoje įsteigtas Nusikalstamumo prevencijos centras, kurio pirmasis prioritetas yra nepilnamečių kriminalinės justicijos pertvarka” (Kvieskienė, 2000, p. 32), pagrįsta demokratiškumo principais. Tai reiškia, kad prevenciją, kuri yra grindžiama draudimų ir ribojimų metodais keičia pozityvus pradmuo: valstybės teisinių pagrindų mokymas, konstruktyvaus bendradarbiavimo principas sprendžiant visuomenės problemas, atsakomybės už visuomenės likimą ugdymas. Anot D. Juodkaitės, demokratinėje visuomenėje „patys piliečiai turėtų būti atsakingi už prevenciją” (Juodkaitė, 2004 // <http://www.nplc.lt/sena/aukos/publikacijos/liet-zinios-str1.htm>; prisijungimo laikas 2008-10-12) arba, sociologų teigimu, „žmogaus savikūra visada ir neišvengiamai yra socialinis vyksmas. Žmonės kartu kuria žmogišką aplinką, visus jos socialinius kultūrinius ir psichologinius darinius” (Berger, Luckmann, 1999, p. 71). Psichologiniu lygmeniu tokios prevencijos vertė argumentuojama nusikaltimų, smurto, kaip psichologinio reiškinių, priežastimis. Kadangi ansktyvame raidos tarpsnyje aukomis tapę asmenys neretai „stokoja savigarbos ir jaučiasi nesugebantys išgauti kitų pagarbos ar susižavėjimo savo laimėjimais ir asmenybe, vienintelė išeitis jiems gali atrodyti pagarba baimės pavidalu” (Gilligan, 2002, p. 34), kurią autorius laiko susižavėjimo tokiais asmenimis pakaitalu. Vadinasi, demokratinės visuomenės, kurios tvarką turėtų palaikyti ne bausmės baimė dėl sulaužomos normos, o prielankumas ir meilė tai normai, funkcionavimas įmanomas prevenciją grindžiant būtent pozityviuoju jos aspektu, kuris padeda formuoti gebėjimą orientotis vertybių pasaulyje: empatija, bendradarbiavimu, apimančiu ir švietimo, mokymo matmenį. Apibendrinamas longitudinalių tyrimų ir stebėjimų rezultatus, vykdytus dirbant JAV Masačiūsetso kalėjime ir kalėjimų psichiatrinėse ligoninėse, J. Gilligan teigia, jog galutinis smurto „problemos sprendimas, nors tam reikės daug laiko, - tai kelti visų gyventojų išsilavinimo kokybę” (Gilligan, 2002, p. 97), kurios

prevencinį veiksmingumą rodo tai, kad „per dvidešimt penkerių metų laikotarpį daugiau kaip du šimtai kalinių, kurių dauguma buvo nuteisti už sunkius smurtinius nusikaltimus <...>, gavę universiteto diplomus ir palikę kalėjimą, niekada ten negrižo” (ten pat, p. 100).

Priklausomai nuo šalinamosios priežasties masto, paplitimo, žalos, kurią ji daro visuomenei ir atskiram jos individui, prevencija gali būti trumpalaikė arba ilgalaikė. Pirmąją taikant, rezultatų tikimasi iš karto, betarpiškai paveikus reiškinį. Ilgalaikė prevencija rezultatų viltį projektuoja į ateitį, todėl dažniausiai ilgalaikės prevencijos taikomos šalinant gilumines reiškinio priežastis. Ilgalaikės arba trumpalaikės prevencijos strategijos pasirinkimą iš dalies lemia prevencijos lygis – pirminis, antrinis arba tretinis. Pirminė arba ankstyvoji prevencija – priemonių visuma, kuria siekiama apskritai užkirsti kelią negatyviam reiškiniui arba pašalinti jo rizikos veiksnius. Antrinė (pagalbos prevencija) yra orientuojama į rizikos grupės asmenis, o tretinė (dažniausiai – ilgalaikė) – problemų pasikartojamumo prevencija, pagalba, leidžianti įveikti esamus sunkumus, neutralizuoti arba sumažinti jų sukeltus psichologinius padarinius (Kvieskienė, 2002).

Pasak psichologo E. Karmazos, pirminis lygis dažniausiai esti nukreipiamas į bendrą populiaciją, siekiant sustabdyti bet kokius prievartos atvejus. Antrinis jos lygis nebeleidžia plisti jau esamai problemai, o tretinė prevencija yra skiriama jau žinomiems smurtautojams arba daug kartų nukentėjusiems asmenims (Karmaza, 2004). Vertinant programų lygius sąnaudų požiūriu, mažiausiai jų reikalauja pirminis lygis. J. Gilligan pirminę justicinę prevenciją palygina su sveikatos prevencija teigdamas, kad „lašas prevencijos yra geriau nei marios gydymo” (Gilligan, 2002, p. 115), kurios net ir negarantuoja gerų rezultatų. Pažymėtina, kad pirminės prevencijos reikšmę, vengiant kriminalinių pasekmių 2006 m. apklausos duomenimis labiausiai vertina ir Lietuvos gyventojai, ir patys kriminalinės justicijos pareigūnai, pritardami tokioms prevencijos formoms kaip „socialinės kontrolės išplėtimas, <...> privalomas mokyklos lankymas, draudimas tam tikru laiku išeiti iš namų” (Vileikienė, 2007, p. 131).

Nusikaltimų buvo visiais laikais ir turbūt bus ateityje, tačiau smurto prevencija ir jį patyrusių vaikų reabilitacija gali būti veiksminga tik tuo atveju, jeigu bus užtikrintas visais lygiais bei požiūriais suderintas poveikis vaikui ir šeimai su socialinių, teisinių, moralinių, medicininių, pedagoginių, taip pat informacinių, organizacinių, institucinių, finansinių, resursinių ir kitų priemonių sistema (Dapšys, Sakalauskas, Valeckaitė, 2005).

Jungtinių Tautų Pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktanaudžiavimų valdžia aukoms deklaracijoje teigiama, kad aukos „turi gauti būtiną materialinę, medicininę, psichologinę ir socialinę pagalbą iš valstybinių, savanoriškų, bendruomeninių bei vietinių organizacijų” (Aidukas,

2004, p. 435). Prevencinės sistemos, siekiančios teikti pagalbą nusikaltimų aukoms Lietuvoje kūrimas yra palyginti jaunas reiškiny, kuris atsirado po nepriklausomybės atkūrimo, ir pirmuoju formaliu jos rezultatu laikytina „Nusikaltimo aukų rėmimo organizacija“, įsikūrusi 1998 metais, kuri, priešingai nei jos pirmtakės, orientuota ne tik į pagalbą moterims ir vaikams, bet į visas nusikaltimų aukas. Vienok moterų ir vaikų viktimizacijos padarinių likvidavimui ir jų prevencijai Lietuvoje skiriamas palyginti didesnis dėmesys nei aukoms apskritai. Tačiau nežiūrint į tai, koks yra amžius ar lytis, svarbu, kad visos institucijos, kurios teikia aukai pagalbą, prisidėtų stabilizuojant traumatizavimo padarinius. R. Uscila teigia, jog siekiant užkirsti kelią antrinei viktimizacijai yra labai svarbu, kad aukos rehabilitacija prasidėtų nuo pat viktiminio įvykio užregistravimo pradžios, nes priešingu atveju galima pagrįstai kalbėti apie gresiančias antrinės viktimizacijos galimybes su visais iš jos išplaukiančiais negatyviais padariniais (Uscila, 2004, p. 142). Tai motyvuotina tuo, jog susidūrimas su teisingumą vykdančia instancija neišvengiamai daro įtaką besiformuojančiam nepilnamečio požiūriui į teisingumą apskritai, todėl susitikimą su justicijos pareigūnu, atstovaujančiu valstybės įstatymą jaunas žmogus pirmiausiai suvokia kaip teisinės informacijos šaltinį. Tuo būdu susidūrimas yra ir teisinio švietimo forma, kadangi juo yra formuojama teisinė sąmonė, kurios psichologinis lygmuo apima „jausmus, išgyvenimus, kuriuos žmogus patiria tiesiogiai susidurdamas su įvairių institucijų veikla“ (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 109). Kitaip tariant, susidūrimo korektiškumas, sudarantis sąlygas rasti pagarbos, teisingumo išgyvenimams yra ir efektyvi antrinės viktimizacijos užkardymo priemonė.

3.2. Lietuvoje vykdomos smurto prevencijos programos

Prievarta prieš vaikus rodo, kad, nepriklausomai nuo mūsų nuostatų ir vertinimų, tiek moralinė, tiek materialinė žala, kurią patiria ne tik pats skriaudžiamasis, bet ir visa visuomenė, yra akivaizdi. Skriaudžiami vaikai vystosi tokiomis sąlygomis, kurios neskatina moralės, sąžinės, pilietiškumo raidos, neskatina gebėjimo laisvai, be baimės galvoti, gniuždo gebėjimą mylėti. Todėl Lietuvos Respublikos Vyriausybė, ministerijos, savivaldybės ir nevyriausybines organizacijos bendradarbiauja tarpusavyje, siekdamos sukurti veiksmingą pagalbos mechanizmą prieš smurtą ir vykdydamos smurto prevencijos programas. Smurto prieš vaikus protrūkis, įgyjęs kritinį mastą buvo konstatuotas 2002 metais (Smurtas prieš vaikus, 2007, p. 4), todėl minėtos institucijos iniciavo smurto prevencijų programas.

Darbo temos požiūriu šių programų aptartis yra aktuali todėl, kad jomis yra vykdomas teisinis švietimas, kuriuo, realizuojant smurto užkardymą, kartu mažinama antrinės viktimizacijos rizika.

2004 m. gruodžio 9 d. Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministras patvirtino įsakymą Nr. ISAK-1970 „Dėl prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos kryptių aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2004, Nr. 145-5281).

Nuo 1997 metų Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija bendradarbiauja su Policijos departamentu. 2008 metų rugpjūčio 28 dieną, Švietimo ir mokslo ministras ir policijos generalinis komisaras pasirašė bendradarbiavimo sutartį. Šia sutartimi ministerija bei Policijos departamentas įsipareigojo bendradarbiauti vaikų teisės pažeidimų prevencijos srityje. 2008 m. Policijos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos paskelbė projektų konkursą **„Saugūs ir sveiki mokykloje“**, kuriuo siekiama įgyvendinti šiuos tikslus: propaguoti ir skatinti teisinį švietimą, nustatant socialinės rizikos vaikus ir siekiant, kad kompleksinėmis, koordinuotomis įvairių tarnybų pastangomis būtų mažinama šių vaikų socialinė atskirtis ir galimi neigiami padariniai visuomenei.

Programa **„Zipio draugai“** užsibrėžusi tikslą padėti 5-8 metų amžiaus vaikams įgyti gebėjimų įveikti kasdieninius sunkumus ir stresą, plėtoti jų socialinę kompetenciją. Ją inicijavo ir sukūrė, o dabar tarptautiniu mastu koordinuoja organizacija „Partnership for Children“ (Partnerystė vaiko labui), reziduojanti Londone. Programa Lietuvoje vykdoma ikimokyklinių įstaigų, darželių-mokyklų ir bendrojo lavinimo mokyklų ikimokyklinėse bei priešmokyklinėse grupėse ir pirmosiose klasėse. „Zipio draugai“ Lietuvoje veikia nuo 2000 m. Programą iš dalies finansuoja Švietimo ir mokslo ministerija, įgyvendindama Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą. Šios programos lėšomis yra išleisti 5 metodiniai leidiniai, skirti programą įgyvendinantiems pedagogams, programos konsultantams psichologams ir konsultantų padėjėjams – savanoriams. Jų tarpe minėtina prof. O. Monkevičienės knygelė „Įveikiame kartu: ką daryti iškilus sunkumams?“ (2006), kuri, kaip ir visa programa, siekia rūpintis vaiko emocine gerove bei stiprinti jo psichikos sveikatą, kad ateityje nereikėtų spręsti rimtų psichologinių ar kitokių problemų ar įveikti priklausomybių. Knygelė skirta drauge tėvams, mokytojams ir vaikams, kaip bendro užsiėmimo galimybė. Akcentuotina, kad programa vykdoma naudojant vaikų aktyvumą stimuliuojančias priemones – žaidimą, siekiant suteikti skatinti jų įsitraukimą į veiklą, vaidybą, leidžiančią pačiam išgyventi surežisuotoje bendravimo įgūdžius skatinančioje scenoje išgyventi atitinkamus jausmus, piešimą.

Programa „**Antras žingsnis**” („Second step”), kurią nuo 2004 m. pradėjo vykdyti Paramos vaikams centras ir vykdė ją 16-oje Vilniaus mokyklų klasių, kad įsitikintų programos tinkamumu ir veiksmingumu Lietuvoje. Sulaukus gerų rezultatų, 2007 m. buvo pasirašyta sutartis su „Committee for Children” programos kūrėjais, pagal kurią Paramos vaikams centrui suteikta teisė naudotis šia programa Lietuvoje. Tai yra socialinius – emocinius įgūdžius ugdanti bei stiprinanti programa, kuria mažinamas agresyvus vaikų elgesys, mokant vaikus susitvarkyti su savo jausmais, ugdant empatiją, mokant atsispirti impulsyviam elgesiui, išspręsti konfliktus, problemas ir suprasti bei įvertinti savo elgesio pasekmes. „Antrasis žingsnis” yra taikoma kaip prevencinė smurto mažinimo priemonė. Šios programos esmė – pamoka, kurios vaizdinės priemonės – „26 didelės kortos. Viena korta yra viena pamoka. Jos vienoje pusėje yra fotografijos su gyvenimiškomis situacijomis, o kitoje pusėje – kurią priešais save laiko mokytojas – atskiros pamokos apie empatiją, impulsų kontrolę bei problemų sprendimą ir pykčio valdymą. Per savaitę mokoma vienos arba dviejų pamokų” (<http://lt.pvc.lt/page.php?id=56>; prisijungimo laikas: 2007-07-28). Išmokimą įtvirtinančia, svarbia programa dalimi laikomas savaitės eigoje – per pertraukas, pamokų metu, iškilus įvairioms situacijoms – praktinis išmoktų įgūdžių taikymas ir jų pakartojimas, pastiprinamas mokytojo bei programos dalyvių įvertinimu ir pritarimu. Penkiose pamokose yra naudojama video medžiaga, kuri vaizduoja kasdienines gyvenimo situacijas, demonstruoja skirtingus vaikų jausmus į tas pačias situacijas. Taikomų metodų požiūriu ši programa yra optimali paauglystės laikotarpio mokiniams, nes „vienas iš pagrindinių teisinio auklėjimo metodų – probleminių situacijų sukūrimas” (Pekauskas, Grigaliūnaitė, 2008, p. 110). Tokių situacijų analizė, vertybių atrankos principų įsisamoninimas yra ir paauglystės krizę išgyvenančių jaunuolių aktuali problema, todėl tokios situacijos „natūraliai” traukia paauglį ir tinkamai vadovaujant pedagogui, daro didelę įtaką vertybinių jo nuostatų susiformavimui.

Švietimo ir mokslo ministerija ir „Olweus International AS” atstovai pasirašė sutartį dėl patyčių prevencinės programos „**Olweus**” įgyvendinimo mokyklose. „Olweus” programa įgyvendinama nuo 2008 m., už jos įgyvendinimą mokyklose atsakingas Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Norvegų profesoriaus Dano Olweus patyčių prevencijos programa iš kitų išsiskiria tuo, kad dirbti šioje srityje mokoma visa mokyklos bendruomenė – nuo mokyklos vadovo iki pagalbinio darbininko, kuri skatinama atpažinti patyčias (Stonkuvienė, 2006 // <http://www.vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida20060826a/>; prisijungimo laikas: 2008-01-18).

Programos pristatyme skelbiama, kad remiantis jos efektyvumo tyrimais atliktais programą vykdant kitose šalyse, po jos įgyvendinimo laikotarpio – aštuoniolikos mėnesių trukmės – patyčių

mokyklose turėtų sumažėti 30–50% (<http://www.azuolyno.vilnius.lm.lt/a-z/projektai/olweus/olweus.htm/>; prisijungimo laikas: 2009-09-15). Dėl didžiulio patyčių masto Lietuvoje buvo nuspręsta programą taikyti dviem etapais – 2008-2009 m. bei 2009-2010 m. Pirmajame etape į jos veiklą įsijungė 30 Vilniaus, Kauno bei Klaipėdos miestų bei rajonų mokyklų, o antrajame į projekto įgyvendinimą įsitraukė dar 60 šalies mokyklų. Aptariamoji programa yra itin svarbi antrinės viktimizacijos prevencijos požiūriu, nes ji vykdoma toje vietoje, kur vaikai jau yra patyrę patyčių traumą. Taigi pati mokykla gali būti traktuojama kaip viktiminė vieta nuo patyčių nukentėjusiam vaikui. O kadangi kito pasirinkimo kaip tik mokyklą lankyti vaikas neturi, patyčių mažinimas, praktine programoje numatyta veikla įjungiant į ją visą mokyklos bendruomenę, skatina atsakomybės, bendradarbiavimo įgūdžių formavimąsi, lavina socialinius gebėjimus, kurių dėka, šylant mokyklos vidiniam klimatui, ima mažėti ir pačių patyčių. Kita vertus, tam, kad mokykloje pateikiamos teorinės teisės žinios būtų suvokiamos kaip norma, svarbiausia yra saugi „mokyklos aplinka, tinkamas klasės ar grupės mikroklimatas” (Vaikų teisinis švietimas, 2010 // http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95; prisijungimo laikas: 2010-10-18). Tad programa ne tik ugdo socialinius įgūdžius, bet sudaro sąlygas teisinio švietimo (teorinio išmokymo) veiksmingumui mokykloje.

NVO „Gelbėkit vaikus” jau penktus metus inicijuoja akciją „Gegužė – mėnuo be smurto prieš vaikus”, kuri 2008 metais pakeitė pavadinimą į „**Smurtui prieš vaikus – NE**”, nes siekiama mažinti smurtą prieš vaikus visus metus. Akciją remia Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Vienas efektyviausių smurto prieš vaikus problemos sprendimo būdų – viešosios nuomonės ir visuomenės požiūrio į smurtą apskritai ir pirmiausia į smurtinį elgesį su vaikais keitimas. Akcija siekiama ugdyti visuomenės atsakomybę už kiekvieną vaiką, kurti nepakantumo prievartai prieš vaikus atmosferą visuomenėje, informuoti visuomenės narius apie vaikų patiriamą smurtą, jo pasekmes, skatinti vaikų iniciatyvą bei savarankiškumą bei mokyti suaugusius spręsti problemas, nenaudojant smurto. Todėl, siekiant tikslo, organizatorių iniciatyva rengiamos bendros vaikų ir tėvų popietės, siūlant jiems įvairius meninius užsiėmimus, skatinančius pozityvią socializaciją ir bendrai atliekamos veiklos malonumo patyrimą. Šios akcijos renginiuose vaikai nėra diferencijuojami į viktimizuotus ir nepatyrusius auka buvimo išgyvenimo. Tačiau tai, kad visi, tiek viktimizuoti, tiek neviktimizuoti vaikai turi galimybę įsitraukti į bendrą veiklą su tėvais ar globėjais, vykdydami vieningų dalyvių pastangų reikalaujančią (daugiausia meninę) veiklą, yra svarbu, turint galvoje antrinės viktimizacijos prevenciją. Nes įsijungimas į meninę veiklą ugdymo praktikoje žinomas kaip terapinė priemonė, galimybė realizuoti traumos pasėkoje „uždarytas” vaiko saviraiškos, tapatumo,

kūrybingumo galias, nes kūrybinė veikla pasižymi „harmonizuojančiu, asmens vienpusiškumą šalinančiu, laisvę didinančiu poveikiu” (Shiller, 1999, p. 10). Atsižvelgiant į tai, kad smurto priežastys, kaip buvo minėta „Vaiko aukos sampratos” skyriuje yra nepakankamas taikių, džiaugsmą sau ir kitiems teikiančių savirealizaciją, savigarbą užtikrinančių įgūdžių, aktyvus dalyvavimas meninėje veikloje tampa itin svarbus, šalinant smurtą keliančius psichologinius trukdžius.

NVO „Gelbėkit vaikus” įgyvendina projektą **„Vaikų grupės prieš smurtą”**, kuris vykdomas nuo 2000 m. mokyklose. Projekto tikslas – sukurti vaikams saugesnę aplinką mokykloje ir padėti įgyvendinti vaiko teisę būti apsaugotam nuo smurto. Šis projektas prisideda prie valstybinės Kompleksinės smurto mokyklose prevencijos ir kontrolės programos, kurdamas smurto prevencijos sistemą Lietuvos mokyklose. Tai daroma, steigiant vaikų grupes, kurias inicijuoja patys vaikai. Grupių nariai vykdo prevencinį darbą, renka informaciją bei dalijasi žiniomis, sprendžia konkrečias jų bendruomenėje kylančias problemas, moko jaunesniųjų klasių vaikus bendrauti be smurto. 2009 m. „Gelbėkit vaikus” atliko šios programos veiklos tyrimą, kuriame konstatavo, jog 2009 m. į projekto veiklą įsitraukė 17 Lietuvos miestų ir rajonų ir veikiančios 104 vaikų grupės vienijo daugiau nei 1000 vaikų.

Atlikta vaikų bei mokytojų apklausa parodė pozityvų vaikų požiūrį į projektą, atskleidė jų dalyvavimo argumentus: norą padėti nuo smurto nukentėjusiems draugams, augantį reikalingumo vienas kitam jausmą, bendradarbiavimo malonumą, galimybę gauti moralinį palaikymą, pasitenkinimą, jog problema susidomi suaugusieji, į kuriuos yra kreipiamasi, jog jiems pavyksta suaugusiuosius į jų veiklą įtraukti, susidomėjimą renginiais ir kt. (Vaikų grupių prieš smurtą veiklos efektyvumo tyrimas, 2009 // <http://www.gelbvaik.lt/gelbvaik/node/20>; prisijungimo laikas: 2009-09-15). Tyrimo išvadose konstatuojama, jog projekto veikloje dalyvaujantys vaikai iš projekto „tikisi metodinės pagalbos, mokymų, kurie sustiprintų jų žinias ir įgūdžius, padėtų geriau organizuoti Grupių veiklą” (ten pat). O vertinant projektą veiksmingumo požiūriu, atkreiptinas dėmesys, vienu iš teisinio švietimo uždavinių – „ugdyti asmenį, kuris gebėtų teisėtai elgtis ir tam elgesiui suteikti palankiausią asmens motyvaciją” (Vaikų teisinis švietimas, 2010 // http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95; prisijungimo laikas: 2010-10-18), kurią parodė šis veiklos tyrimas.

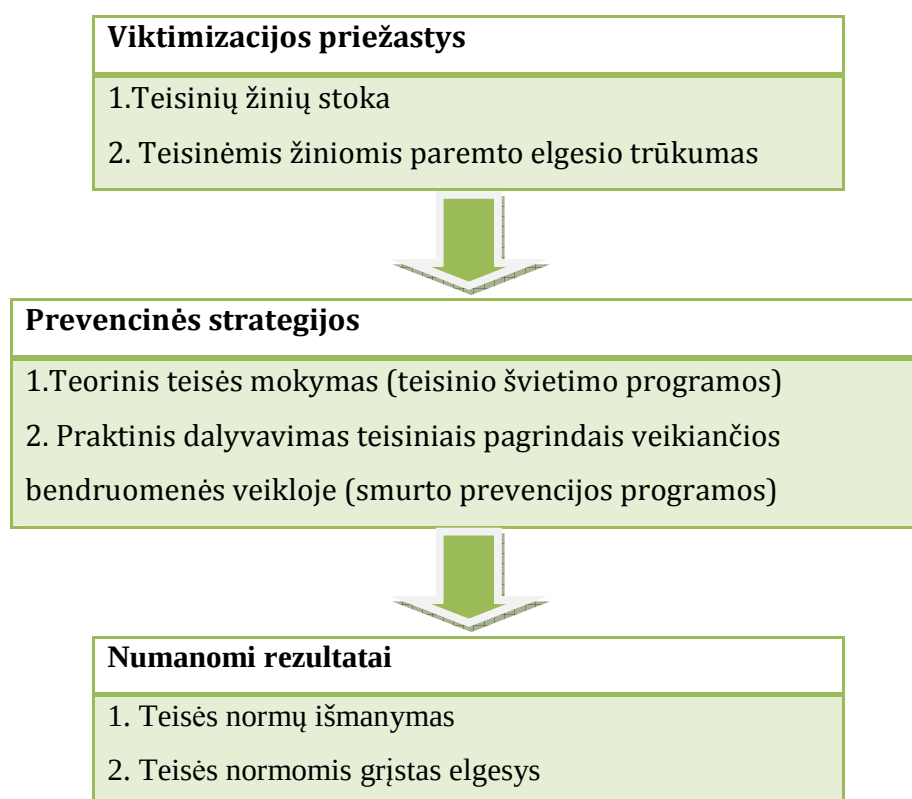
Kadangi smurtavimas yra susijęs su kritinėmis situacijomis, t. y. krizėmis, kurias smurtavimas sukelia, Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministras 2007 m. liepos 12 d. įsakymu Nr. ISAK-1374 (Žin., 2007, Nr. 80-3301) patvirtino Krizių valdymo aprašą, kuris

reglamentuoja krizių valdymą mokyklose (išskyrus aukštąsias mokyklas), krizių valdymo mokyklose komandų sudarymą, numato jų funkcijas, darbo organizavimą, finansavimą bei institucijų bendradarbiavimą krizių valdymo mokyklose metu. Apraše krizė mokykloje apibūdinama kaip netikėtas ir/ar pavojingas įvykis, sutrikdantis įprastą mokyklos bendruomenės ar atskirų jos narių veiklą, emociškai sukrečiantis visą ar didesnę mokyklos bendruomenės dalį. Krizės valdymu mokykloje laikomi veiksmai, kuriuos atlieka mokyklos krizių valdymo komanda ir savivaldybės pedagoginės psichologinės tarnybos krizių valdymo komanda, siekdama įveikti krizės sukeltas problemas ir teikti bendruomenei veiksmingą pagalbą. 2008 m. buvo vykdomi mokyklų krizių komandų mokymai ir organizuoti seminarai mokyklų vadovams. Kadangi krizių valdymas mokykloje reikalauja kvalifikuoto specialisto, Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministras 2008 m. birželio 18 d. patvirtino įsakymą Nr. ISAK-1790 „Dėl finansinės paramos teikimo 2008 metų rugsėjo – gruodžio mėnesiais mokytojo padėjėjo, specialiojo pedagogo, psichologo etatams steigti ikimokyklinio ugdymo ir bendrojo lavinimo mokyklose tvarkos aprašo patvirtinimas“. Remiantis dokumentu, 2008 m. Lietuvos mokyklose ir darželiuose buvo įsteigtas 21 etatas psichologų, 61 etatas mokytojo padėjėjo ir 29 etatai specialiųjų pedagogų ir logopedų. Šie specialistai teikia pagalbą ne tik mokiniams bei jų artimiesiems, bet ir mokyklos personalui, dirbančiam su vaikais. Šie žingsniai realizuojant teisinį švietimą yra labai reikšmingi: pagalba, patyrus smurtą, jo prevencija vaikui darosi lengviau prieinama.

Apibendrinant teigtina, jog Lietuvoje vykdomos smurto prevencijos programos orientuotos į visus vaiko amžiaus tarpsnius, į jas siekiama įtraukti ne vien pačius vaikus, bet ir didesnę ugdymo bendruomenės, visuomenės narių kiekį, praktiškai sprendžiant smurto prieš vaikus problemas. Palyginus teisinio švietimo ir smurto prevencijos programas, ryškėja, kad teisinio švietimo ir smurto programų tikslai ir priemonės neretai dubliuoja viena kitas, kadangi jas sąlygoja tos pačios priežastys – teisinių žinių bei teisinės sąmonės, kuri formuojasi žinias taikant praktikoje, trūkumas, pasireiškiantis konkrečiomis smurto, nusikalstamų veikų prieš vaikus formomis, lemiančiomis jų viktimizaciją. Tačiau teigtinas ir programų skirtumas. Skirtingai nuo teisinio švietimo, orientuoto į teisės normų teorinį pažinimą (mokymą, konsultavimą, informavimą), smurto prevencijos programos yra labiau orientuotos į aktyvią, bendradarbiavimo pagrindais paremtą į jas įsitraukiančiųjų veiklą, stiprinančią teisiniais principais paremtą elgseną ir teisinės sąmonės formavimąsi. Smurto prevencijos programose numatoma praktinė jose dalyvaujančių veikla aktyvaus santykio su teise būdu formuojanti teisinę sąmonę ir ja paremtos elgsenos įgūdžius, kadangi „tik veikla įprasminata vertybė gali virsti iš išorės normatyvumo į vidaus stimulą, iš vidaus

reguliuojantį žmogaus elgesį” (Aramavičiūtė, 2002, p. 163). Kitaip tariant, teisinio švietimo programos, suteikiančios teisinės žinias, realizuoja tik dalį teisiniam švietimui, kaip prevencinei smurto formai keliamų reikalavimų, užtikrindama teorinį teisės pažinimą, o smurto prevencijos programomis yra siekiama teisės normų interiorizavimo, teisės normų ir žinių pavertimo vidinės veiklos stimulu.

Pav.1

Šis apibendrinimas leidžia konstruoti teorinį modelį, grafiškai atspindintį viktimizacijos ir jos prevencijos padarinių sąveiką, koreguotiną teisinio švietimo priemonėmis, remiantis prielaida, jog tarp „priežastingumo ir prevencijos egzistuoja abipusis ryšys” (Gilligan, 2002, p. 92).

4. TEORINĖS IR PRAKTINĖS ANTRINĖS VIKTIMIZACIJOS PREVENCIJOS GALIMYBIŲ PRIELAIIDOS NACIONALINĖJE SMURTO PRIEŠ VAIKUS PREVENCIJOS IR PAGALBOS VAIKAMS PROGRAMOJE

Šioje programoje antrinės viktimizacijos sąvoka nėra minima. Todėl programą tikslinga išanalizuoti tuo aspektu, kuris leistų atskleisti joje netiesiogiai nurodytą antrinę viktimizaciją ir leistų programą pagrįstai laikyti ir antrinės viktimizacijos prevenciją vykdančia programa.

4.1. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programa antrinės viktimizacijos prevencijos aspektu

2008 metais balandžio 24 d. nutarimu Nr. 392 Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą (toliau Programa) (Žin., 2008, Nr. 51-1892). Programą koordinuoja Lietuvos Respublikos Socialinė apsaugos ir darbo ministerija, kuri pasiūlė savivaldybėms, aukštosioms mokykloms, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centrui, Žurnalistų etikos inspektoriatui, Kalėjų departamentui prie Teisingumo ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Ryšių reguliavimo tarnybai prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Kultūros ministerijai, Teisingumo ministerijai, Sveikatos apsaugos ministerijai, Policijos departamentui prie Vidaus reikalų ministerijos, Vidaus reikalų ministerijai, Švietimo ir mokslo ministerijai bei nevyriausybiniams organizacijoms dalyvauti praktiškai realizuoti Programos numatytas priemones. Programa yra tęstinė. Ji parengta pagal Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2005-2007 m. programos, patvirtintos Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 m. gegužės 4 d. nutarimu Nr. 491 (Žin., 2005, Nr. 58-2021) įgyvendinimo rezultatus, programos tęstinumo poreikį, pagal įgyvendintas efektyviausias smurto prieš vaikus mažinimo priemones, Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją, ratifikuotą Lietuvos Respublikos įstatymu „Dėl Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos ratifikavimo“ (Žin., 1995, Nr. 60-1501), 2007 m. birželio 20 d. Europos parlamento ir Tarybos sprendimą Nr. 779/2007/EB, 2007-2013 m. laikotarpiui nustatantį smurto prieš vaikus, jaunimą ir moteris prevencijos ir kovos su juo bei aukų ir rizikos grupių apsaugos specialiąją programą („Daphe II“ programa) – Bendrosios programos „Pagrindinės teisės ir teisinguma“ dalį (OL 2007 L 173, p. 19). Programa parengta pagal efektyviausią užsienio valstybių ir tarptautinių organizacijų smurto prieš vaikus prevencijos ir

pagalbos vaikams patirtį. Priklausymas Europos sąjungai ir Konvencijų ratifikavimas įpareigoja Lietuvos Respublikos Vyriausybę imtis įvairių prevencinių priemonių, kad apgintų vaikus nuo smurto ir suteiktų vaikui, kuris jį patyrė, visapusišką pagalbą.

Programa sudaryta iš penkių dalių – bendrųjų nuostatų, aplinkos analizės, tikslų ir uždavinių, siekiamų rezultatų ir vertinimo kriterijų bei Programos įgyvendinimo priemonių. Programos paskirties apibrėžime, kuris išreiškia programos tikslą „numatyti kompleksines priemones smurtui prieš vaikus su visomis jo apraiškomis šalinti. Programos priemonės skiriamos vaikams, galintiems nukentėti ir nukentėjusiems nuo psichologinio, fizinio, seksualinio išnaudojimo ir nepriežiūros, jų šeimoms, smurto ir patyčių prevencijai mokyklose numatyti kompleksines priemones smurtui prieš vaikus su visomis jo apraiškomis šalinti” (Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programa // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319006&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2008-06-04) yra minimi vaikai, galintys nukentėti nuo smurto ir *jau nukentėjusieji* vaikai leidžia teigti, jog programa yra skiriama ir viktimizuotiems vaikams. Atsižvelgiant į tai, kad antrinės vaikų viktimizacijos siteminiai tyrimai Lietuvoje nėra vykdomi, manytina, kad kitokio įvardinimo kaip tik „nukentėjusieji vaikai” bendro pobūdžio dokumento paskirties apibūdinime ir nebūtų galima tikėtis.

Smurtu prieš vaikus Programoje yra vadinamos „visos seksualinės prievartos, apleistumo ar aplaidžios vaiko priežiūros, kitokio jo išnaudojimo fizinės ir (ar) emocinio blogo elgesio, sukeliančio faktinę ar potencialią žalą vaiko sveikatai, išlikimui, raidai ar orumui, formos” (ten pat). Tad teigtina, jog čia yra nurodomos, nors ir ne visos, bet dažnai antrinę viktimizaciją sukeliančios priežastys. Analizuojant Programą antrinės viktimizacijos aspektu, atkreiptinas dėmesys, jog kaip smurto padarinys minima žala vaiko orumui, kuris atsiranda ne tik kaip pirminės, bet ir kaip labai ryškus antrinės viktimizacijos padarinys. Kadangi žala orumui apima moralinį, psichologinį pažeidimų lygmenį, tai pastarieji negali būti tiriami kiekybiniais tyrimų metodais, ir statistiniai duomenys, kuriais paremta Programos aplinkos analizė antrinė viktimizacija negali būti atspindėta. Tačiau analizėje pateikti duomenys rodo didžiulį smurto prieš vaikus mastą, neišvengiamai suponuojantį nemažą pakartotinai viktimizuotų vaikų skaičių.

Aplinkos analizės dalyje yra pateikiami duomenys apie suteiktą pagalbą ir vykdytas bei vykdomas smurto prieš vaikus prevencijos programas. Ankstesnėse šio darbo dalyse buvo aptariami teisinės pagalbos teikėjai ir priemonės bei vykdomos Lietuvoje smurto prevencijos programos, kurių veiklą buvo siekta atskleisti kaip antrinės viktimizacijos prevencijos galimybę. Analizuojamoji Programa apjungia nemažai vykdytų švietimo ir smurto prevencijos programų, ir atliktas jų veiklos

efektyvumo tyrimas leidžia numatyti galimą kai kurių programų veiklos tobulinimą. Pavyzdžiui, „Vaikų linija“ ir „Jaunimo linija“ antrinės prevencijos požiūriu yra labai efektyvi, „nes gaudamas paramą vaikas išsaugo konfidencialumą, nėra trikdomas susitikimo su kitu asmeniu akistatos trukdžiu“, tačiau Programoje teigiama, kad „daugiau nei į 90 procentų skambučių neatsakoma ir vaikai reikiamos pagalbos negauna“. Nors ir nedetalizuojant vaiko, besikreipiančio į minėtas linijas į pirmąsyk ar pakartotinai viktimizuotus, Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas 2006 m. kovo 17 d., susipažinęs su antrąja Lietuvos periodine ataskaita (Nr. CRC/C/LTU/CO/2), pasiūlė užtikrinti, kad pagalbos linija galėtų naudotis daugiau vaikų“. Televizija, aptariant teisinio švietimo teikėjus taip pat šiame darbe buvo minima kaip potencialus visuomenės narių socializacijos veiksnys, kuris šios socializuojančios ir teisinį švietimą vykdančios funkcijos neatlieka. Programos aplinkos analizės dalyje pripažįstama, kad „Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisija teigia, kad spaudos leidinius, kino ir videofilmus, radijo ir televizijos programas priskirti erotinių, pornografinių, smurtinių visuomenės informavimo priemonių kategorijai nėra paprasta, kriterijai kinta ir skirstant įmanomas subjektyvumas. Dėl to šiandien žiniasklaidoje neišvengiama agresijos elementų, kurie ypač veikia jaunimą. Problemą sunkina ir tai, kad smurtas plinta internetu, mobiliaisiais telefonais, kurie progresuoja kur kas sparčiau, nei spėjama sukurti smurto prevencijos priemonės. Netinkamas šių technologijų naudojimas kelia grėsmę vaiko sveikatai, gali neigiamai veikti mokslo ir auklėjimo rezultatus, elgesį“. Vadinasi, Programoje pripažįstama negatyvi televizijos įtaka ir nurodomos priežastys – kriterijų nepastovusmas bei subjektyvumas. Priežasčių išryškinimas, esant problemai, yra startinės šios problemos sprendimo pozicijos, leidžiančios tikėtis pagerėjimo ateityje.

Programos tikslas trečioje jos dalyje suformuluotas taip: „ugdyti visuomenės nepakantumą smurtui prieš vaikus, kompleksiskai šalinti smurto prieš vaikus priežastis, sukurti pagalbos vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų šeimos nariams pagalbos ir prevencijos priemonių sistemą, mažinti smurto prieš vaikus paplitimą“. Taigi nors pakartotinai viktimizuotų vaikų grupė tikslo formuluotėje nėra išskirta, tačiau ji gali būti numanoma, nes kalbama apie priežasčių, sukeliančių smurtą prieš vaikus šalinimą, vadinasi, numanomos ir tos priežastys, kurios sukelia antrinę viktimizaciją, kadangi ji taip pat randasi smurto pasėkoje. Kitaip tariant, numatomas ir antrinės viktimizacijos priežasčių šalinimas.

Antrinės viktimizacijos prevencijos požiūriu reikšminga yra penktoji Programos dalis, kurioje numatomos konkrečios jos įgyvendinimo priemonės ir įvardinami bendriausi visuomenės teisinio švietimo būdai: „Rengti smurto prieš vaikus prevencijos renginius, formuojančius visuomenės nepakantumą smurtui: skleisti informaciją apie vaiko teises per visuomenės

informavimo priemonės, įrengti lauko reklamą, leisti leidinius ir panašiai'', numatant ir konkrečią akciją „Smurtui prieš vaikus – Ne'' bei plėtojant projektą „Saugūs ir sveiki mokykloje'', kurie darbe buvo aptarti kaip antrinės viktimizacijos prevencijos pavyzdžiai.

Antroji priemonė, kuria numatoma rengti atitinkamus specialistus, organizuoti mokymus, taip pat svarbi antrinės viktimizacijos prevencijos požiūriu. Joje numatoma „suteikti policijos pareigūnams psichologinių žinių smurto prieš vaikus šeimoje klausimais, tobulinti jų profesinę kompetenciją <...>, suteikti teisėjams psichologinių žinių, kurių reikia darbui su vaiku liudytoju'' (ten pat). Ankstesnėse darbo dalyse, aptariant antrinę viktimizaciją, remiantis viktimologijos mokslininkų teiginiais, buvo minėta, jos patikimiausią antrinio viktimizavimo užkardą laiduoja pirminio susidūrimo su teisėsaugos institucijos darbuotojais sėkmė. Todėl pagrįstai galima konstatuoti, jog šia priemone yra realizuojama antrinės viktimizacijos prevencija, kurią papildo trečioji bei ketvirtoji priemonė – „parengti ir išleisti medicininių ir psichologinių paslaugų teikimo vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ir jų tėvams metodines rekomendacijas'' bei „parengti ir išleisti kompleksinių paslaugų organizavimo aprašą paslaugų nuo smurto nukentėjusiems vaikams ir jų šeimos nariams teikėjams'', „organizuoti kompleksinių paslaugų teikimą vaikams, nukentėjusiems nuo smurto, ar netiesioginio šeimyninio smurto aukoms (liudininkams) ir jų šeimos nariams'', „inicijuoti ir įdiegti specialią nemokamą pagalbos telefono liniją vaikams'', „įrengti vaikų apklausos kambarius prie apskričių centrų policijos komisariatų (Alytaus miesto ir rajono, Utenos rajono, Tauragės rajono, Telšių rajono ir Marijampolės)'''. Visa tai tiesiogiai laiduoja antrinės viktimizacijos padarinių mažinimą arba visišką antrinės viktimizacijos išvengimą, realizuojant vaikui būtiną konfidencialumą, sukuriant pasitikėjimo, jo privatumo apsaugos atmosferą. Antrinės viktimizacijos prevenciją taip pat įgyvendina ir penkta priemonė, kuri skirta jau viktimizuotiems nepilnamečiams – „teikti laisvės atėmimo vietose ir pataisos inspekcijose psichologinę pagalbą asmenims, seksualiai ir kitaip išnaudojusiems vaikus'' (ten pat), o taip pat ir septintoje priemonėje, kurioje vadinamos konkrečios smurto ir patyčių programos (Zipio draugai, Second Step, OLWEUS), nagrinėtos ankstesniame šio darbo skyriuje.

Apibendrinant teigtina, jog Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą tiek tikslų, tiek priemonių požiūriu galima laikyti programa, įgyvendinančia ir antrinės viktimizacijos prevenciją.

4.2. Tyrimo organizavimas ir metodika

Išnagrinėjus Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą, 2009 m. kovo – balandžio mėnesiais buvo atliekamas empirinis tyrimas, kuriuo siekta išsiaiškinti Programos vykdytojų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevenciją. Tam buvo pasirinktas kokybinis tyrimas – struktūrizuotas interviu.

Apibūdinant interviu tipą, pripažįstama, kad „interviu tipologija tebėra vienas prieštaringiausiai vertinamų metodologijos klausimų. Vos ne kiekviename kokybinių tyrimų metodologijos vadovėlyje interviu tipai grupuojami skirtingai, sinonimiškai vartojami ir tie patys terminai” (Bitinas ir kiti, 2008, p. 153). Struktūrizuotas interviu vadinamas formalizuotuoju, standartizuotuoju, kryptinguoju, kartais prie jo skiriamas ir pusiau struktūrizuotas (pusiau formalizuotas, pusiau standartizuotas interviu), siekiant atskirti jį nuo giluminio. Turint omenyje, kad šie įvardinimai reiškia tą patį – klausimais, pokalbio temomis sustruktūrintą interviu, šiame darbe nuspręsta vartoti struktūrizuoto interviu terminą. Struktūrizuoto interviu būdu buvo apklausta dešimt už programos vykdymą atsakingų informantų. Ruošiantis vykdyti ir vykdant tyrimą, buvo laikomasi struktūruotam interviu keliamų reikalavimų: susisiekus telefonu su informantais suderintas jiems tinkamas laikas, numatyta apytikrė interviu trukmė (buvo susitarta kalbėtis apytikriai keturiasdešimt minučių), pasirengta interviu duomenų fiksavimui (informantams sutikus, interviu buvo įrašinėjami į garso juostą ir paties pokalbio metu buvo raštu fiksuojamos darbo autorei reikšmingos informantų mintys), laikytasi tyrėjui rekomenduojamo etiketo, susitarta dėl informantų anonimiškumo (Bitinas, Rupšienė, Žydzžiūnaitė, 2008, p. 161-166). Kadangi interviu siekiama gauti kuo pilnesnę kokybinę informaciją, būtina sudaryti palankias pokalbio sąlygas, derinant prie informantų bei, jiems pageidaujant, „užtikrinti konfidencialumą ir saugant individų, su kuriais kalbamasi, anonimiškumą” (Luobikienė, 2010, p. 35).

Struktūrizuoto interviu metodas pasirinktas todėl, kad antrinės viktimizacijos prevencijos edukologinių tyrimų darbo autorei aptikti nepavyko, o „kokybiniai tyrimai pasirenkami, kai mažai tirta sritis” (Valackienė, Mikėnė, 2008, p. 36). Jei kiekybinio tyrimo mokslinę vertę nusako kiekybiniai rodikliai” (Kardelis, 2002, p. 273), tai kokybiniai metodai orientuoti į naujų įžvalgų atskleidimą: „pokalbio metu gaunama pilnesnė informacija analizuojama tema” (Bitinas, 2006, p. 240), nes mažos tyrimo apimties pasėkoje gauti duomenys traktuojami ne kaip normatyviniai objektyvūs duomenys, o kaip metodologinės prielaidos, kurios atskleidžia naujas galimybes

optimizuojančias teisinio švietimo programų, siekiant užkirsti kelią antrinei vaikų viktimizacijai, modeliavimą ateityje.

Informantų imties – dešimties asmenų – pasirinkimas yra pagrįstas metodo ypatumais. B. Bitinas teigia, kad kokybiniuose tyrimuose „imties problema neformuluojama” (Bitinas, 1998, p. 76). Tačiau naujausiame to paties autriaus bei kitų bendraautorių leidinyje, metodologai, apibūdindami interviu informantų imtį ir remdamamiesi P. Hague, N. Hague ir C. A. Morgan, B. teigia, kad dešimt yra pakankama imtis, kad būtų gauta informacija (Bitinas ir kiti, 2008, p. 160). Remdamiesi S. A. Belanovskiu, tie patys autoriai rekomenduoja, kad informantai būtų atrenkami, taikant įvairių variantų atranką, pavyzdžiui, pasirenkant jauną vyrą ir jauną moterį bei pagyvenusį vyrą ir pagyvenusią moterį. Kadangi šiame darbe pasirinkta tema – antrinės viktimizacijos prevencija teisiniu švietimu – yra kompleksinis uždavinys, apimantis teisinius, edukologinius ir psichologinius jos sprendimo aspektus, invarietyvumo reikalavimą labiau tenkino ne amžiaus, o bazinio informantų išsilavinimo požymis. Todėl interviu informantais buvo pasirinkti trys pedagoginį, trys psichologinį, du teisinį išsilavinimą turintys asmenys ir du turintieji vadybininko profesinę kvalifikaciją, nes vadybinės kompetencijos yra svarbios organizaciniu požiūriu.

Ruošiant instrumentą – parengiant numatomus klausimus informantams – buvo taip pat laikomasi atitinkamų reikalavimų. Pirma, klausimų formuluotėse buvo vengiama nurodyti, kokio atsakymo yra tikimasi, klausimai formuluoti taip, kad informantai negalėtų į juos atsakyti taip, kaip į uždaro tipo klausimus – „taip” arba „ne”. Klausimai buvo siejami su darbo uždaviniais, spręstais teorinėje jo dalyje ir orientuoti į pagrindinį tyrimo tikslą – išsiaiškinti ar Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą informantai traktuoja kaip antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos galimybę. Siekiant šio tikslo, numatytuose užduoti klausimuose buvo nustatytos trys esminės informantų požiūrį detalizuojančios sritys, į kuriuos buvo orientuoti užduodamieji klausimai:

1. Informantų požiūris į teisinį švietimą.
2. Informantų požiūris į antrinės viktimizacijos užkardymo priemones.
3. Informantų požiūris į antrinės viktimizacijos prevencijos perspektyvas.

Siekiant išsiaiškinti informantų požiūrį į teisinį švietimą, jiems buvo užduoti du klausimai:

1. Kokį vaidmenį Jūsų požiūriu visuomenėje atlieka teisinis švietimas?
  2. Kokia yra teisinio švietimo alternatyva?
- Siekiant nenurodyti, nepasufleruoti laukiamo atsakymo, klausimuose sąmoningai buvo nepavartota prevencijos sąvoka.

Siekiant išsiaiškinti Programos priemonių veiksmingumą antrinės viktimizacijos požiūriu, informantams buvo užduoti du klausimai: 1. Kokias antrinės viktimizacijos priemones Programoje laikote svarbiausiomis? 2. Kokias priemones, užkardant antrinę viktimizaciją, siūlytumėte Jūs? Ar Jūsų požiūriu programoje numatytos priemonės yra pakankamos?

Siekiant išsiaiškinti informantų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevencijos perspektyvas ateityje, informantams buvo užduoti du klausimai: 1. Kas Jūsų požiūriu turėtų inicijuoti antrinės viktimizacijos prevencijos priemonių atsiradimą ateityje? 2. Kokią reikšmę didesnė antrinės viktimizacijos problemos sklaida visuomenėje turėtų antrinės viktimizacijos prevencijai?

Nors struktūrizuotame interviu yra numatomi konkretūs klausimai, vis dėlto šiame metode „klausimynas nelaikomas dokumentu, kurio negalima keisti“ (ten pat, p. 159). Kadangi interviu metu labai svarbu *išklausinėti* informantą, pokalbio eigoje, jei informantas nežino kaip atsakyti, jei jo atsakymas yra menkai informatyvus, jei jo nesugebėjimas atsakyti gali sutrikdyti pokalbio eigą, galima patikslinti arba detalizuoti užduotą klausimą, pavyzdžiui, „suvaidinti, kad kažko nesupranti, kad paskatintum informantą paaiškinti atsakymą, paklausti detalių: „ar tai (...) buvo, ko jūs tikėjotės?“ (ten pat, p. 167). Todėl, klausiant informantų apie jų pačių siūlomas antrinės viktimizacijos prevencijos priemones ir sulaukus vienu atveju – tylos, kitu – šypsena, bet ne konkrečių siūlymų, klausimas pokalbio eigoje buvo šiek tiek pakoreguotas, prie iš anksto numatytojo klausimo „Kokias priemones užkardant antrinę viktimizaciją siūlytumėte Jūs?“ priduriant papildomą klausimą „Ar Jūsų požiūriu programoje numatytos priemonės yra pakankamos?“, šiuo klausimu išsaugant geranorišką pokalbio atmosferą, neledžiant informantui pasijusti nepatogiai ir sulaukiant atsakymų.

Klausimų kiekį apsprendė ne tik jau minėtosios pasirinktos sritys – informantų požiūris į teisinį švietimą, jų požiūris į antrinės viktimizacijos užkardymo priemones ir jų požiūris į antrinės viktimizacijos užkardymo perspektyvas, – bet ir metodologinė rekomendacija: „Metodologiniu požiūriu geriau mažiau klausimų, negu daug, bet nepagrįstų“ (ten pat, p. 159).

Atlikus interviu, gauti duomenys buvo parengti analizei – jie buvo transkribuoti iš garso juostos ir analizuojami, taikant kontentinės analizės metodą: pasisakymai grupuojami pagal juose išskirtas subkategorijas, kurias apibendrina dar bendresnės kategorijos, nes, anot I. Luobikienės, „mes tiriamo šiuos duomenis pasirinkę indukcinį kelią – nuo atskiros, ypatingos prie bendresnės perspektyvos, nepriklausomai nuo to, ar mes vadintume šias perspektyvas temomis, dimensijomis, kodais ar kategorijomis“ (Luobikienė, 2010, p. 35). Lakoniški informantų atsakymai į antrąjį klausimą apie galimą teisinio švietimo alternatyvą nebuvo analizuojami kontentinės analizės

metodu, nes jie buvo vienaprasmiški ir neinterpretatyvūs, todėl šie atsakymai buvo tik paminėti chromologinėje atsakymų duomenų analizės eilėje jų nealizuojant.

Siekiant išsaugoti informacijos šaltinių autentiškumą, kalbos ypatumai, stilistiniai netikslumai, jaustukų vartojimas taisyti nebuvo, nes tai atskleidžia pašnekovo mąstymo, patirties savitumą, liudija apie natūralią, tyrėjo neprimestą pašnekėsio eigą, kuri yra analizei reikalingos informacijos tikslumo, išsamumo, pilnumo prielaida. Taip pat pažymėtina, kad kai kurie pabrėžtinai lakoniški, analizės požiūriu neinformatyvūs atsakymai į užduotus klausimus analizuojami nebuvo, tačiau jie sudaro nežymią pasisakymų dalį ir traktuoti kaip nereikšmingi. Analizėje taip pat atsisakyta socialinių demografinių informantų duomenų pateikimo, nes ši charakteristika duomenų analizei neturi reikšmės, išskyrus informantų profesiją, pagal kurią buvo pasirinkti informantai.

4.3. Programos vykdytojų požiūris į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes

Šiame darbe buvo aktualu atskleisti, kad teisinis švietimas gali atlikti antrinės viktimizacijos prevencijos funkciją, todėl tyrimo metu buvo pirmiausiai aktualu išsiaiškinti informantų požiūrį į teisinį švietimą.

1. lentelė. Informantų požiūris į teisinį švietimą

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
Teisinis švietimas – darnaus visuomenės	Teisinis švietimas kaip konfliktų išvengimo priemonė	- nežinodami teisės normų, neturėtume jokių teisėto elgesio kriterijų, tai beveik neįmanoma padėtis, nes kiltų sumaištis; - kas tada būtų – nu chaosas kažkoks <...> juk turi būti žmonėms kažkokia atrama, kad vyktų raida <...>, gyventume; - tas švietimas – nebūtinai formalus mokymas – jis gi vyksta ir be pamokų, nes jeigu jo nemokytume savo vaikų, net ir intuityviai, tai ir su jais gal sueitume į kovos būklę, jis tarsi rėmai žmonėms; - kaip tada išspręstume net paprastą konfliktą? Kuo tada pasiremsi, jei teisėtumo, teisingumo normų nebūsime išmokę?

sambūvio sąlyga	Teisinis švietimas kaip visuomeniškai priimtino elgesio kriterijų šaltinis	- pabandykite pati tokią padėtį įsivaizduoti – anarchija, ir tiek, jo reikia kaip atskaitos taško elgesiui, galiausiai, net mintims; - o į ką tada žmogus apeliuotų bet kokio, kad ir menkiausio interesų nesutapimo atveju? Iki karo tada – tik vienas žingsnis; - teisinis mokymas tai toks kaip apynasris žmogaus gyvulizmui, reikia mokėti jį nešioti nuo pat vaikystės, kad neapkandžiotume vieni kitų, juk blogis toks neprognozuojamas ir gudrus.
Teisinis švietimas kaip vertybė egzistencijai	Teisinis švietimas kaip kartų sugyvenimo prielaida	- plačiąja prasme pasakyčiau taip: žmogus be vertybių negali egzistuoti – čia ne gėrybes turiu omeny <...> , - teisinis švietimas reikalingas tam, kad visokio amžiaus žmogus būtų žmogum, suaugęs su suaugusiu, suaugęs su vaiku ir su senukui ir kad tarp žmonių būtų žmoniški <...> santykiai, o iš to daug kas išeina: normalios sąlygos gyvenimui aplamai; - ypač dabar mums jis aktualus – viena karta užaugo prie vienokios teisingumo sistemos, naujoji auga prie kitokios. Tai abi kartos turi mokytis – iš visokių šaltinių <...> , būdai gali būti įvairūs – kad susikalbėt galėtų, kad vieni kitiems akių dėl „savo“ teisingumo sampratos neiškabintų. Žodžiu, pavadinčiau jo funkciją sutaikančiąja.
	Teisės normų nustatymo svarba keičiantis amžiams	- kai jo nebuvo, jis vistiek buvo – kažką žmonės vistiek laikė teisingu ar neteisingu ir sugyveno sau... O kai viskas taip keičiasi, kai permainų metas, reikia teisės ir pamokyti, kad sugyventume žmoniškai.

Kaip matyti iš 1 – moje lentelėje pateiktų informantų teiginių, visi informantai teisinį švietimą, jo visuomeninę paskirtį vertina pozityviai, laiko jį būtinu, motyvuodami savo teiginius tuo, kad teisinis švietimas sudaro darnaus visuomenės sugyvenimo prielaidą, traktuojamas kaip egzistencinė vertybė. Nors informantų atsakymai ir neapima kitų teisinio švietimo visuomeninės

funkcijos charakteristikų, darbo temos požiūriu atsakymai yra užtektini, nes traktuojant teisinį švietimą kaip darnaus visuomenės narių sugyvenimo sąlygą, iš tikrųjų yra pasakoma, jog darnus sugyvenimas tarp visuomenės narių kylančius konfliktus ir problemas leidžia išspręsti taikiai, teisiškai pagrįstu būdu. Tai kartu reiškia viktimizacijos – tame tarpe ir antrinės, ir su ja susijusių padarinių išvengimą. Šiuo požiūriu informantų atsakymai patvirtina darbe akcentuotą mintį, kad teisinį švietimą galima traktuoti kaip antrinės viktimizacijos užkardymo būdą. Remiantis šia mintimi darbe buvo aptariamos vykdomos švietimo programos ir, atitinkamai, – kuriant empirinio tyrimo instrumentą, jame suformuoti klausimai apie antrinės viktimizacijos priemones, numatytas Nacionalinėje smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programoje.

Kadangi visų informantų atsakymuose apie teisinio švietimo reikšmę išryškėjo vienareikšmiškai apibrėžta jo paskirtis, tai natūralu, jog atsakymai į antrąjį klausimą apie galimą teisinio švietimo alternatyvą beveik sutapo – septyni iš dešimties informantų iš karto pasakė, kad alternatyvos nėra, o du, motyvuodami tokį atsakymą teigė, kad alternatyva galėtų būti meilė: „nėra tokios ligos kurios meilė neišgydo“ ir „jei tik turėtume truputį daugiau meilės, gal ir teisinio švietimo nereikėtų“. Tačiau stebint informantus, šią paminėtą alternatyvą veikiau dera interpretuoti ne kaip rimtą teisinio švietimo „konkurentą“, bet kaip emocinės informantų būklės ekspoziciją.

Apibendrinant teigtina, kad informantai teisinį švietimą laiko smurto, o tuo pačiu ir antrinės viktimizacijos prevencijos priemone, neturinčia alternatyvos.

Išsiaiškinus informantų požiūrį į teisinį švietimą, tyrimo metu buvo aktualu išsiaiškinti informantų požiūrį į Programoje esančias viktimizacijos prevencijos priemones.

2. lentelė. Informantų požiūris į antrinės viktimizacijos užkardymo priemones

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
Holistinė Programos	Žmogiškosios savybės kaip būtina priemonių vykdytojų sąlyga	- pradėkim nuo to <...> vaiko: jis jau ir taip traumuotas, tai jei kely į išgyjimą jis susidurs vėl su dėmesio stoka, aplaidumu, <...>? Visos tikrai svarbios; - tai priklauso nuo konkrečios situacijos <...>, vargu, ar viena kuri už kitą geresnė <...>, gal nuo savęs reikėtų pradėti – kiek mes žmogiški ir pasirengę kaip specialistai užtikrinti, prižiūrėti, kad viskas vyktų sklandžiai ir visos jos būtų vykdomos.

priemonių samprata	Profesinis kompetentingumas kaip priemonių ryšys	- nelaikau kurios nors geresne ar blogesne, <...> taip neišsina, nes tai yra kompleksas, kurio veiksmingumas priklausys nuo profesionaus valdymo <...>; - išimkit vieną iš šito viso bloko ir kitas jau bus sunkiau įgyvendinti <...>, nebus teisinės bazės – tai ką darysi su kitom? Tam ir reikia vienybę šitą suprantančių kvalifikuotų specialistų, atsidavusių žmonių; - visų priemonių veikimas tarpusavy tarsi kokia visuma <...>, bus, sakykim, atskiri apklausų kambariai, bet jei pareigūnas suvokia, ką tai reiškia vaikui <...> tokioj padėty, jis gal ir be to ras būdą, kaip neišviešint apklausos, mums svarbu tas gerai šitą įsisamoninęs darbuotojas <...>, net jaučiantis tokius dalykus; - jokia priemonė nebus veiksminga, jei ji atsidurs formaliai ja besinaudojančių rankose <...>, čia gi vaiką turim <...>, tai taip išsina, kad reikia kvalifikuotų specialistų. Tai taip, antra priemonė irgi labai svarbi; - svarbiausia čia ir savęs paklausti <...>, tam paruoštų žmonių mums labiausiai reikia, kad jos visos darniai veiktų; - jūsų klausime slypi atsakymas <...>, pagalvokim apie tą vaiką <...>, jei viena grandis darkart sušlubuos, ar betikės jis kitom galimybėm? Juk apie šio dalyko prevenciją kalbam <...>, reiškia, visos svarbios būtent šiuo požiūriu <...> šitą suprasti reikia ir iš žmogiškosios, ir iš savo profesinės pusės; - čia gi vaiką turim <...>, tokiam reikia visko aukščiausiam lygy. Ir kaip specialisto, ir kaip atsakingo žmogaus.

2 - oje lentelėje pateiktuose informantų teiginiuose išryškėjo bendra tendencija, leidžianti teigti, kad kokios nors priemonės išskyrimas, o kitos laikymas mažiau svarbia gali tapti antrinės viktimizacijos priežastimi: viktimizuotas vaikas, priklausydamas rizikos grupei ir būdamas jautresnis, „palankesnis“ pakartotinai viktimizacijai reikalingas ypatingos atidos, rekonstruojant jo

pasitikėjimą teisingumu, ir jo pažeisto orumo atkūrimas priklauso nuo visų su tuo susijusių grandžių koordinuoto veikimo. Teorinėje darbo dalyje buvo minėta, kad antrinės viktimizacijos prevencijai didelę reikšmę turi susidūrimas su teisėsaugos institucijos pareigūnais, nes tai daro įtaką nepilnamečio požiūriui į teisingumą apskritai, ir susitikimą su justicijos pareigūnu, atstovaujančiu valstybės įstatymą jaunas žmogus pirmiausiai suvokia kaip teisinės informacijos šaltinį. Informantų teiginiai apie visų priemonių koordinuotumą ir jų kvalifikuotų, aukštomis moralinėmis savybėmis, jautrumu pasižyminčių vykdytojų svarbą padidina už antrinės viktimizacijos prevenciją atsakingų asmenų kiekį. Aukšto lygio specialistai nurodomi kaip būtina prevencijos sąlyga, vykdant visas Programos numatytas priemones ir atkuriant viktimizuoto vaiko pasitikėjimą. Informantų įsitikinimas apie tai, kad visų priemonių ir jos vykdytojų reikšmė turi būti paties aukščiausio ir žmogiška atida pasižyminčio lygio gali būti siejama su sociologijoje konstatuojamu faktu, jog tam, kad būtų suformuotas pasitikėjimas, kuris skiriasi nuo atsitiktinių, kad ir gerų kontaktų rezultatų, būtinas „aiškus bei emociškai nuspalvintas kitų patvirtinimas“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 189). O „emocinis nuspalvinimas“ yra anaipol nebūtinai formalus profesinio vaidmens atlikimo atributas, todėl čia itin svarbus informantų minėtas žmogiškasis faktorius.

Kadangi neretai būna, jog viktimizacija susijusi su pirminės socializacijos nesėkmėmis, o „antrinė socializacija yra „dirbtinesnio“ pobūdžio, tai subjektyvus jos internalizacijų realumas tampa net dar pažeidžiamesnis“, ypač tais atvejais, kai reikšmingi kiti perteikia kad ir nedaug besiskiriančias naujosios socializacijos reprezentacijas (ten pat, p. 185-211). Vadinasi, visi programos vykdytojai turi disponuoti pabrėžtinai aukšta moraline kultūra, reprezentuojančia vertybes, kurios funkcionuoja tame pasaulyje, iš kurio viktimizacijos pasėkoje vaikas buvo išstumtas, ir sociologų mintis atskleidžia, jog jei vieno kurio nors tas vertybes reprezentuojančio asmens atliekamas vaidmuo bus viso labo tik formaliai gerai atliktas, o kitas jį įgyvendins labai gerai, tai net toks nedidelis skirtumas gali apspręsti viktimizuoto vaiko socializacijos sėkmę.

Pabrėždami tokio specialisto vaidmenį sąlytyje su viktimizaciją patyrusiu vaiku, beveik pusė informantų patvirtino teorinėje darbo dalyje akcentuotą pakartotinės viktimizacijos sukėlimo būdą, nurodydami psichologinį – emocinį bei fizinį smurtą ir tuo būdu paminėdami jį kaip pagrindinę vaiko traumatizavimo priežastį, nežiūrint to, kad apie viktimizavimo priežastis informantai nebuvo klausiami ir kad smurtas prieš vaikus nėra vienintelė jų viktimizaciją sukelianti priežastis (ja gali būti, pavyzdžiui, tėvų, globėjų mirtis ir pan.). Tačiau informatų dėmesio atkreipimas į smurtą leidžia teigti, kad smurtą, kaip pakartotinio traumatizavimo priežastį informantai laiko argumentu, lemiančia jų atsakymus apie holistinį požiūrį į Programos priemones:

remdamiesi smurtu sukkelto vaiko traumatizavimo kompleksiskumu, informantai nurodo ir kompleksinj, visuminj požiuri į problemos sprendimà. Kita vertus, tai pagrindžia ir šiame darbe ginamà požiuri, jog būtent Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams programà, integruojančią ir teisinio švietimo elementus, galima laikyti antrinės viktimizacijos prevencijos programa.

Smurto, kaip viktimizavimo priežasties nurodymà informantų teiginiai pateikti 3 - je lentelėje.

3. lentelė. Smurto kaip viktimizacijos priežasties nurodymas

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
Smurtas prieš vaikus kaip viktimizacijos priežastis	Fizinis smurtas kaip viktimizacijos priežastis	- <..> vaiko, kuris kenčia pažeminimus – juk tai būna ir mušimas, ir stumdymas, ir širdies kančias patyrusio vaiko; jis jau ir taip traumuotas; - <..> nepavalgydintam, gerai dar jei tik apkumščiuotam, visaip išvadintam vaikui <...>, ir tai dažnai būna artimiausių žmonių – tėvų, bendraklasių „darbas“.
	Psichologinis – emocinis smurtas kaip viktimizacijos priežastis	- pagalvokim apie tą vaiką – įsivaizduokim, ką jis išgyvenęs viduj, kas ten vyksta, jau nekalbant ir apie fizinius suluošinimus; - <..> pažiūrėkit dažnai kokį – sveikos vietos nerasi, ne tik kūne, bet ir sieloj, jau smurtas savo padaręs.
Teisinės kultūros trūkumas kaip smurto prielaida	Teisinių žinių trūkumas kaip smurto prielaida	- <...> ir girdėt apie jokias prevencijas, pagalias būna negirdėję; ir bendras, ir teisinis smurtautojų išsilavinimo lygis <...> keltinas.
	Teisinėmis normomis pagrįstos elgsenos stoka	- <...> apie kokią ten teisiškai priimtina elgseną kalbos nėra; - apie teisinę kultūrą, teisišką elgesį prie smurto net nekvepia.

Kaip matyti iš 3-čios lentelės, net keturi informantai, apie tai tiesiogiai neklausti, svarbiausia vaiko viktimizavimo priežastimi laiko smurtą ir savo teiginius apie antrinės

viktimizacijos užkardymą grindžia tiek patiriamo emocinio, tiek ir fizinio smurto pavyzdžiais, neminėdami kitų galimų viktimizavimo priežasčių ir taip drauge patvirtina realiai egzistuojančią padėtį šalyje, nes kitos Programoje minimos smurto rūšys – seksualinė prievarta, prekyba vaikais, - nors ir yra spręstinos bei aktualios, neturi tokio papildymo, nėra taip masiškai išplitusios. Kita vertus, taip pat tiesiogiai neklausti informantai pabrėžia ir teisinių žinių bei teisinėmis žiniomis grįsto elgesio trūkumą, kaip smurto atsiradimo prielaidą, kuri netiesiogiai nurodo į teisinio švietimo reikmę ir aktualumą. Humanistinės psichologijos krypties atstovas A. Maslow teigia, kad nepatenkinti vaiko žemesnieji poreikiai (fiziniai) neleidžia siekti jam aukštesniųjų, nes fizinių poreikių patenkinimas sukuria aukštesnę saugumo poreikių pakopą. Smurto atveju, ypač, jei jis patiriamas artimiausioje aplinkoje, apie saugumo poreikius taip pat kalbėti negalima, ir aukščiausieji savirealizacijos poreikiai tampa vaikui visiškai nepasiekiami. (Maslow's hierarchy of needs // http://en.wikipedia.org/wiki/Maslow%27s_hierarchy_of_needs; prisijungimo laikas 201-12-10).

Aiškinantis informantų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevencijos priemones, informantams buvo pateiktas klausimas „Kokias priemones, užkardant antrinę viktimizaciją, siūlytumėte Jūs?“. Pagrindiniai atsakymų teiginiai leido išskirti kelias subkategorijas ir kategorijas, pateiktas 4-toje ir 5-oje lentelėse.

4. lentelė. Veiksmai, galintys padėti išvengti antrinės vaikų viktimizacijos

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
Kokybinių tyrimų reikmė numatant priemonę	Pedocentrinė orientacija kaip priemonės kūrimo sąlyga	- pasiūlyti gali tada, kai esi tikras dėl visų pasekmių vaikui, kai gerai viską apie jo konkrečią padėtį išsiaiškines, ko jam reikia, juk čia jis yra įvykio centras; mes dar nežinom, kaip tos jo žaizdos mus palies; - sunkus klausimas, kartais atrodo, kad tas vaikas į jį lengviau atsakytų – jis labiausiai žino, kaip ta jo stoka, skausmas turi būti užpildyti, tai iš tikrųjų nuo jo reikėtų pradėti.
	Viktimizuoto vaiko problemų supratimas	- čia tik statistika neišsiseksi. Ji yra tik aliarmo signalas, rodantis, kad reikia kažką keisti iš pagrindų. Būtinai reikia gilių studijų <...> šita tema, šnekam gi apie žmogų, apie vaiką. Aš siūlyčiau ieškoti kažkokių galimybių tą konkretų jo

		atvejį, kito atvejį, trečio atvejį labai gerai perpratus negaliu, tik nuo ko pradėti galiu pasvarstyti – reikia nuo tų vaikų pradėti. Va dabar į užsienį kiek išvažiuoja vaikus palikę – ką jie nepatiria traumos? Juos reikia kalbinti, klausti; - priemonės aš pati pasiūlyti negaliu <...>, galiu tik pasvarstyti, nuo ko reikėtų pradėti – nuo to vaiko, nuo jo nelaimės, poreikių.
Humanistinis požiūris, ieškant priemonės	Žmogiškų savybių reikšmė	- čia kartais ir intuicija, tiesiog „susirgimas“ problema gali padėti, gailestis – tų dalykų nereikia atmesti.
	Humanitarinių mokslų svarba	- reikia gilių studijų, kurios kabintų ir menus, ir literatūros patirtį – kiek apie tai kalbėta ir analizuota – tai nėra beverčiai dalykai, jie irgi gali kažką pasiūlyti; - <...> o vaikai patys tai pozityviom emocijom gydytis norėtų, reikšmę, pakylėjimą išgyvent, gal stiprinimas viso humanitarinio bloko mokykloj, pavyzdžiui, iš dalies jau ir būtų priemonė?

Kaip matyti iš 4-tos lentelės, informantai nemini konkrečių naujų priemonių, tačiau pasiūlo veiksmus, galinčius padėti atsirasti naujai priemonei – yra siūloma atlikti kokybinius viktimizuotų vaikų padėties analizės tyrimus. Šios lentelės duomenis galima geriau interpretuoti, lyginant juos su kitų informantų atsakymais į tą patį klausimą, kurie pateikti 5-oje lentelėje, nes palyginimas leidžia aiškiau įžvelgti tiek atskirus atsakymų požymius, tiek ir skirtingų teiginių bendrybes, kadangi informantai šiuo atveju pateikia atsakymus į tuos pačius klausimus.

5. lentelė. Pasiūlymai, kaip išvengti antrinės viktimizacijos

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
	Sociocentrinė orientacija kaip priemonės kūrimo sąlyga išvengiant	- mes tiksliai nežinom, kaip suveikia viskas, kas yra atliekama kad ir dabar, reikia tokių vaikų apskaitą vesti, žinot rodiklius ir aiškintis, kiek kam kokia dabar esanti priemonė padėjo, o iš to išvadas daryti, žiūrėt, kuri

Kiekybinių tyrimų reikmė numatant priemonę	antrinės viktimizacijos	visuomenės dalis dar šlubuoja, kur joje nuo esamos padėties atsiveria spragos; - jūs kai apie teisinį švietimą klausėt – va čia aš pasamprotaut galiu – ne fiksavimui, aišku <...>, ištiriat mokinių požiūrį ir jau gerai, bet ar jis taps nuostata, ar jis veiks pagal ją gyvenime? Ar jis pasakė jums tiesą? Va pažiūrėkit – ir atsakymas. Aš siūlyčiau, plečiant tą teisinį švietimą, ieškot naujos strategijos jums iš tos visuomenės po kiek laiko, kai jis suaugęs tapo; <...>, kaip jis elgiasi, kokia visuomenė iš jūsų respondentų išauga <...>, nes ir iš to gali atsirasti kažkokia nauja priemonė.
	Visuomenės problemų, esant vaikų viktimizacijai, supratimas	- žiūrėkim, kur mūsų visuomenėje spragos, o jų daug, tai ir tų priemonių gali būti dar daugiau, kaip instrumentų toms visuomenės „skylėms“ glaistyti – turėtų tada ir tų vaikų nuskriaustų būti mažiau, jei paskaičiuoti, tai kiekvienai tokiai spragai turi būti ir konkreti prevencijos sistema.
Scientistinis požiūris, ieškant priemonės	Profesinio išsilavinimo reikšmė priemonės paieškose	- <...> jei ne vangūs apskaičiavimai metų pabaigoje, o aukštas profesinio atsakingumo lygis būtų; - <...> edukologo kompetencija kaip tikro tyrėjo čia labai praverstų.
	Socialiniai mokslai kaip priemonių metodai	- visą ir sociologinę, ir edukologinę patirtį pakračius <...>, ten irgi – aruodai; - psichologijoje kiek modelių įvairių, kiek jos pačios rūšių, iš kurių galima kildinti visokius konkrečius metodus.

Kaip matyti iš 4-ios ir 5-tos lentelės, informantų atsakymai į klausimą apie jų pačių siūlomas priemones buvo nekonkretūs: aiškiai apibrėžtų priemonių, strategijų ar metodų informantai neminėjo. Tačiau dėl to jų pasisakymų vertė nesumenko, nes visi informantai, svarstydami apie naujas galimas antrinės viktimizacijos prevencijos priemones, siūlė remtis konkrečiais situacijos tyrimais, gilesniu analizuojamos problemos išmanymu. Vieni naujos priemonės siūlė ieškoti, tiriant pačių viktimizuotų vaikų poreikius, nagrinėjant konkrečius viktimizacijos raiškos atvejus, jų situaciją, kitaip tariant, iš viktimizuotų vaikų problemų gausos fragmentiškai minėjo jų dalį,

pateikdami atsakymus. Pastebėtina, kad kaip tik šie informantai pasiūlė naudotis meno, literatūros patirtimi. Kiti atitinkamai orientavosi į padėtį visuomenėje, matydami ją kaip atspirties tašką naujai priemonei atsirasti ir buvo linkę labiau orientuotis į mokslų pasiekimų paremtus sprendimus. Tačiau svarbu tai, kad nors ir netiesiogiai, informantai patvirtino teorinėje darbo dalyje akcentuotą antrinės viktimizacijos klausimo problemišumą – tyrimų stoką, apsunkinančią ir problemos sprendimo galimybes, nes tik žinant konkrečią padėtį galima numatyti ir aiškiais korekcijos priemones. Kaip matyti iš 4-os ir 5-tos lentelės, informantų požiūriai išsiskyrė, numatant galimos naujos priemonės paieškų lauką – vieni informantai atskleidė sociocentrinę, kiti – pedocentrinę tyrimų orientacijos kryptį. Šis binariškumas iš tikrųjų nurodo tai, kad viktimizacija nėra vien viktimologijos objektas; jis liudija pedagoginio potencialo svarbą, nes nurodo į vieną iš kertinių ugdymo filosofijos problemų, kuri iškilo XVIII a. Žanui Žakui Ruso išreiškus natūralios vaiko prigimties (pedocentrinio ugdymo) puoselėjimo idėją, susipriešinusią su iki tol egzistavusia sociocentrine ugdymo orientacija. Šiandien mes esame panašioje padėtyje, kurioje egzistuoja dvejopas požiūris į ugdytojo bei ugdytinio santykius. Nors informantų teiginiai kaip tik tą ir atspindi, tačiau tokio „susiskaldymo“ nederėtų interpretuoti negatyviai, nes svarbu yra tai, kad kelių požiūrių koegzistencija subrandina naujas pedagogines idėjas ir formas, praturtindama ugdymo patirtį naujomis susidariusios problemos sprendimo idėjomis. Pasak sociologų P. L. Berger ir T. Luckmann (1996), pliuralistinių pažiūrų situacija yra neatsiejama nuo socialinės kaitos, nes pliuralizmas yra tą kaitą skatinantis veiksnys, tačiau autoriai pastebi, kad, pakirsdami tradicinių tikrovės apibrėžimų gebėjimą tai kaitai atsispirti, jie kartu generuoja ir radikaliai naujų pažiūrų ir idėjų formavimąsi, ieškant optimaliausio pažiūrų sankirtų ar konfliktų sprendimo būdų.

Galiausiai, ši netiesioginė informantų atsakymų nuoroda į pedagogikos sferą buvo vertingi darbo temos požiūriu todėl, kad šiame darbe iškelta idėja apie antrinės viktimizacijos prevenciją ugdymo (teisiniu švietimu).

6. lentelė. Informantų požiūris į viktimizacijos prevencijos perspektyvas

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
	Iniciatyvos šaltinių įvairovė	- <i>gal dėl to nelengva buvo atsakyti konkrečiai į klausimą apie naujas priemones, kad primesti nuomonės nesinori – atvirkščiai, norisi, kad tas skaudulys taptų visos visuomenės opia, spręstina problema;</i>

Antrinės viktimizacijos prevencijos iniciatyva kaip teisinės, demokratinės visuomenės išraiška		- aš pasakysiu taip: čia visi gali prisidėti, iš visur ta iniciatyva gali ateiti – net iš vaikų, ir iš organizacijų, ir iš specialistų, ir iš nespecialistų, nes mes ir sprendžiam klausimą apie tai, kad jei tik didesnis visuomenės sąmoningumas būtų, tai ta problema jau ir be priemonių mažėtų; - čia ir pedagogai, ir teisininkai, ir visi specialistai gali tarti savo žodį, valdininkai, kurie prie to dirba – kodėl ne? Kuo daugiau galvų, tuo geriau, mums visiems tai turi rūpėti, nes mes tame gyvename, čia visų mūsų problema; - nebegali būti, kaip senais laikais – kažkas pasakė, nusprendė, o mes vykdysim, nors specialistų žodis čia labai svarbus <...>, galit ir jūs sakyti, jei tik turit, ką patart, galima ir kitų šalių patirtim naudotis – čia tik sveikintina būtų, kas padėtų tą spręsti; - jėgas šitoj vietoj reikia suvienyti – visi gali savo įnašą įnešti <...>, pažiūrėkit, kaip šeimoj kartais nelaimė suvienija žmones, tai ir čia reikia visų įmanomų iniciatyvų <...>, visuomenė kaip šeima, tada demokratiška; - neišskirčiau ko nors kaip iniciatoriaus. Juk mums pati problema – tie smurto pažeisti vaikai rūpi, tai visokia gera iniciatyva reikalinga ir galima <...>, viskas, kas tiems vaikams į naudą išeitų; - gali ir pedagogai, ir teisininkai būti. Ne profesiją turbūt turit galvoj klausdama? Pagaliau, ji čia ne taip ir reikšminga, svarbu, kad apsaugotume tuos vaikus, kad jie mumis tikėtų, kad visi gyvent normaliai galėtų, tai visi ir galim būti tais iniciatoriais; - žiūrėkit, kiek nevyriausybinių organizacijos nuveikė <...>, rūpi žmonėms, tik gal ne visi žino tokią problemą, nesusimąsto <...>, tas, kam šis klausimas svarbus faktiškai ir gali inicijuoti.

	Iniciatyvos šaltinių įvairovė kaip pozityvus visuomenės aktyvumo požymis	<i>- reikia, kaip sakiau, daugiau apie tai žinoti, nors čia ir delikatumo reikia <...>, pavišint plačiau, tai ir atsilipti gali ir institucijos, ir pati visuomenė, nuo to tik geriau būtų;</i> <i>- čia tai gali ne tik konkrečios jau esančios ir dirbančios institucijos būti <...>, juk tie vaikai ne tik tarp jų sienų gyvena <...>, visuomenėje jie yra, ir visuomenei plačiaja prasme tai turėtų rūpėti, ir institucijoms, aišku.</i>

Kaip matyti iš 6-tos lentelės, informantų požiūris į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybių plėtojamą ateityje, nurodo į įvairius iniciatyvos šaltinius (specialistai, nevyriausybinių organizacijos, patys vaikai, atskiri visuomenės nariai), iš kurių galėtų atsirasti konkretūs antrinės viktimizacijos prevencijos planai Programoje. Pripažindami, kad reali padėtis šalyje reikalauja konkrečių antrinės viktimizacijos prevencijos priemonių ir atsakydami į šį klausimą skirtingai, informantai kartu pademonstravo ir vieningumą, teigdami, kad antrinės vaikų viktimizacijos prevencija turėtų būti visos visuomenės, o ne tik konkrečių institucijų reikalas. Toks požiūris susijęs su šio darbo teorinėje dalyje akcentuota mintimi, jog kuo daugiau visuomenės įsitraukia į visuomenėje atsiradusios problemos sprendimą, tuo didesnė yra visuomenės branda. Visuomenės įsitraukimas yra ir daugumos smurto prevencijų programų atspirties taškas. Todėl, skatindantys bei besitikintys iniciatyvos iš visų galimų jos šaltinių, informantai rodo požiūrį į visuomenę kaip į demokratinę, kurioje iniciatyva ir atsakomybė atsiranda ne laukiant konkrečių vykdytinų direktyvų, o demonstruojant savo pačių interesą bei sumanumą, sprendžiant iškilusią problemą.

Atsakydami į klausimą apie tai, kokią reikšmę turėtų didesnė antrinės viktimizacijos problemos sklaida visuomenėje, dauguma informantų patvirtino darbe iškeltą idėją apie tai, kad teisinis švietimas – antrinės viktimizacijos prevencija. Tai iliustruojantys teiginiai pateikti 7-oje lentelėje.

7. lentelė. Antrinės viktimizacijos sklaida visuomenėje

Kategorija	Subkategorijos	Teiginiai
	Pozityvus požiūris į didesnę antrinės viktimizacijos	<i>- labai mažai kur apie tai kalbama, jei būtų daugiau paskleista, jei būtų šviečiama, kalbama apie tą didžiulę žalą, tai tikėtina, kad gal ir mastai tokių vaikų sumažėtų</i>

Teisinis švietimas – kaip antrinės viktimizacijos prevencija	problemos sklaidą	<...> paklauskite gatvės eilinio praeivio – ar kas iš jų galėtų pasakyti, kas ta antrinė viktimizacija; - o ką reiškia „didesnė sklaida“? faktiškai – didesnį švietimo šiuo klausimu apimtį. Net neabejoju, kad būtų teigiamų rezultatų šitoje srityje; - kaip tik šito labiausiai reikėtų; ne smurtą rodyti, o žadinti atjautą, kilnumą, padedant tiems <...> vaikams <...>, išsina, kad reiktų tikėtis, kad tai suveiktų kaip užkarda tai viktimizacijai; - sutinkat, kad pas mus sensacijų kulto laikai, o gerai būtų, kad spaudoj, sakykim, atsirastų temos apie tokių vaikų išgyvenimus, jų padėtį <...>, tai turėtų duoti rezultatų ir mažinant jų kiekį, ir formuojant visuomenės idealus; - pažiūrėkit, pavyzdžiui, Nomados gerumo akcijas – čia juk irgi švietimas apie pagalbos reikalingus vaikus. Tai ką jos duoda – realią pagalbą, taip atsakyčiau; - manau, jei ta didesnė sklaida būtų, jei nors sąvoka šmėžuotų, paaiškinta, ką ji reiškia vaikui, tai ji bent iš dalies stabdytų tokių vaikų kiekio augimą.
	Antrinės viktimizacijos problemos sklaida teisinio kaip švietimo forma	- belieka tik palinkėti, kad taip įvyktų, nes galima įsivaizduoti, kaip vaikas, tai juos padrąsintų <...>, visuomenė irgi išloštų <...>, jei <...> norma taptų užuojauta, taurumas, atidumas; - manau, kad to reikėtų tam, kad padėtume tokiems vaikams, daug kas net nesusimąsto, kas seka po to, kai tampa auka <...>, ir dar jei vaikas tampa, jei visas tas kelias parodytas būtų, jei net atsirastų tokių, kurie bent jau žinotų žodį „viktimizacija“, jei apie tai ir laikraščiai, ir televizija prabiltų rimtai, neišvengiamai atsirastų kažkokia empatija <...>, sakyčiau, net kaip prevencija būtų.
Teisinė	Teisinių žinių pagausėjimas	- <...> galiausiai čia visuomenė bent teisės žiniomis praturtėtų;

kultūra kaip didesnės problemos sklaidos rezultatas		<i>- nors žinias įvairiai galima pasukti, bet tikėtis, kad bent kiek ta teisinė kultūra išsaugys tai galima;</i> <i>- visoks žinojimas <...>, teisinis irgi prisideda prie bendro gėrio.</i>
	Teisės normomis pagrįsto elgesio tikimybė	<i>- nu ir keistųsi, tikėkimės, tas elgesys nors kažkiek;</i> <i>- <...> bent jau būti taip turėtų, kad įtakotų elgseną į gerąją pusę.</i>

7-a lentelė rodo, kad visi informantai pozityviai įvertino mintį apie didesnę antrinės viktimizacijos problemos sklaidą visuomenėje. Informantų požiūriu, skatindama teisės žiniomis grįstą elgseną, praturtindama teisinių žinių bagažą, didesnė sklaida kaip tik ir atliktų ugdomąją, kilnesnius visuomenės idealus formuojančią funkciją, kuri savo ruožtu reikštų antrinės viktimizacijos prevenciją. Informantų teiginiuose galima numanyti juos turėjus omenyje dvi prevencijos pagrindimo priežastis, jas siejančias su teorinėje darbo dalyje gvildentomis temomis. Viena vertus, įgijusi daugiau informacijos antrinės viktimizacijos tema, visuomenė neturėtų likti šiam reiškiniui atsaji ar abejinga, todėl viktimizaciją patyręs vaikas, gyvenantis aukštesnius, tauresnius idealus puoselėjančioje visuomenėje, būtų saugesnis, ir natūraliai antrinio traumatizavimo grėsmė sumažėtų. Tuo pačiu ši didesnė antrinės viktimizacijos sklaida kaip atskira ir opi teisinio švietimo tema brandintų ir pačią visuomenę, nes, pasak P.L. Bergerio ir T Luckanno (1999), sunku įsivaizduoti adekvačią reakciją į reiškinį, apie kurį žmogus beveik neturi supratimo, o šią supratimo stoką kaip tik liudija informantų teiginiai.

Antroji priežastis, kurią galima numanyti informantus turėjus omenyje yra ta, kad viktimizuoti vaikai, vien tik matydami didesnę visuomenės susidomėjimą jų problema, jaustų ir didesnę psichologinį komfortą, kad ir netiesioginį palaikymą, suvokdami, kad gyvena jų skausmui neabejingoje aplinkoje, ir tai stiprintų viktimizacijos pasėkoje pažeistą viktimizuotų vaikų orumo, asmeninės svarbos jausmą, padėtų greičiau atgauti prarastas savivertės jėgas, suteikiančias atsparumo prieš pakartotiną viktimizaciją.

Pažymėtina, jog informantai viešą antrinės viktimizacijos problemos sklaidą tiesiogiai įvardino kaip jos prevencijos formą. Žvelgiant iš psichologinės perspektyvos, kurioje viktimizuotas asmuo gali būti siejamas su stigma ir, kaip minėta teorinėje darbo dalyje, visuomenei yra būdingas negatyviai stigmatizuotų asmenų atstūmimas, tai stigmatizacijos terapija arba destigmatizacija neišvengiamai „apima visuomenės švietimą“ (Suslavičius, 1998, p. 134). Šio darbo kontekste

bendravimo psichologijoje įvardintoji destigmatizacija atitiktų antrinės viktimizacijos grėsmės pašalinimą arba – jos prevenciją.

Apibendrinant teigtina, jog kalbėdami apie antrinę vaikų viktimizaciją informantai ne tik atskleidė sąsajas su šio darbo teorinėje dalyje plėtotomis idėjomis (teisinį švietimą įvardino kaip visuomenės darnaus sugyvenimo prielaidą, reiškiančią ir viktimizacijos prevenciją, patvirtino pedagoginį antrinės viktimizacijos prevencijos aspektą, nurodė visuomenės įsitraukimo reikšmę, sprendžiant antrinės viktimizacijos prevenciją, pabrėždami ne tik vaikų, bet ir suaugusiųjų švietimo reikšmę antrinės viktimizacijos tema, akcentavo šią problemą sprendžiančių specialistų svarbą), bet ir patys šia tema kalbėjo neformaliai, gausiai argumentuodami savo teiginius ir parodydami asmeninį, žmogišką suinteresuotumą problemos sprendimu.

IŠVADOS

1. Teisinio švietimo paskirtis visuomenėje – garantuoti darnų visų jos narių egzistavimą. Jis susideda iš dviejų komponentų: teorinio mokymo, siekiant suteikti teisinių žinių bei praktinio mokymo, siekiant formuoti teisės žiniomis pagrįsto elgesio įgūdžius.

2. Teisinės žinios ir teisės žiniomis bei normomis grindžiama elgsena stiprina teisingumo pagrindais pagrįstos sąmonės formavimąsi, gilina pozityvios socializacijos įgūdžius, kurie po viktimizacijos esti susilpnėję, todėl teigtina, kad teisinis švietimas atlieka antrinės viktimizacijos prevenciją.

3. Lietuvoje egzistuoja visos viktimologijoje išskiriamos vaikų aukų grupės, kurios gali būti viktimizuotos pakartotinai dėl padidėjusio aukų viktimiškumo. Empirinio tyrimo duomenys leidžia teigti, kad antrinės viktimizacijos prevencijos priemonės galėtų atsirasti, vykdant kokybinius nukentėjusių vaikų tyrimus ir kiekybinius visuomenės nuomonės šiuo klausimu tyrimus.

4. Į teisinių žinių suteikimą yra labiau orientuotos teisinio švietimo programos, o į teisės normomis grindžiamo elgesio įgūdžių formavimą – smurto prevencijos programos. Visas Lietuvos mokyklų, darželių naudojamas smurto prevencines programas galime vadinti priemone užkertančia kelią antrinei vaikų viktimizacijai.

5. Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą paskirties ir priemonių požiūriu galima laikyti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos programa, apjungiančia abu teisinio švietimo komponentus – teisinių žinių ir teisės normomis paremtos elgsenos mokymą.

6. Programos vykdytojų požiūriu tyrimas atskleidė, jog programos vykdytojai pozityviai vertina teisinį švietimą, atleikantį antrinės vaikų viktimizacijos prevenciją. Programoje numatytas priemonės jie vertina kompleksiskai, laikydami, kad jos turi veikti kaip bendra, vieninga sistema, tačiau kaip svarbi programos vykdymo priemonė išsiskyrė aukštos etinės kultūros specialisto rengimas. O antrinės viktimizacijos problemos sklaida visuomenėje atsiskleidė kaip viena iš galimų teisinio švietimo temų, sudarančią sąlygas jos prevencijai.

REKOMENDACIJOS

Atsižvelgiant į teorinio bei empirinio darbo dalių apibendrinimus ir bendras darbo išvadas rekomenduojama:

1. Spaudos, TV, radijo darbuotojams užimti aktyvesnę poziciją viktimizuotų vaikų problemų sklaidos požiūriu, nes ši sklaida suponuotų antrinės vaikų viktimizacijos prevenciją.

2. Vyriausybėms ir nevyriausybėms organizacijoms, turinčios kokybinių ir kiekybinių tyrimų vykdymo kompetencijas, vykdyti tyrimus susijusius su vaikų viktimizacija, siekiant sudaryti konkrečias antrinės viktimizacijos prevencijos priemonių atsiradimo sąlygas.

3. Vyriausybėms ir nevyriausybėms organizacijoms rodyti iniciatyvą dėl antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos, kartu ugdantis bendruomeninio, teisinio, demokratinio sambūvio įgūdžius.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas // Valstybės žinios. 1991, Nr. 23-593, Nr. I-1489; 2003, Nr. 63-2853.
2. Lietuvos Respublikos 1995 m. liepos 3 d. įsakymas „Dėl Jungtinių Tautų vaikų teisių konvencijos ratifikavimo“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.
3. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. liepos 5 d. įsakymas Nr. ISAK – 1086 „Dėl bendrosios pilietinio ugdymo programos ir pilietinio ugdymo išsilavinimo standartų 8 ir 10 klasėms tvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 108, Nr. 4058.
4. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministras 2004 m. gruodžio 9 d. patvirtino įsakymą Nr. ISAK-1970 „Dėl prevencinio darbo grupių mokyklose ir prevencinio darbo koordinavimo grupių savivaldybėse sudarymo bei jų veiklos kryptių aprašo patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 145-5281.
5. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro patvirtintas 2008 m. birželio 18 d. įsakymas Nr. ISAK-1790 „Dėl finansinės paramos teikimo 2008 metų rugsėjo – gruodžio mėnesiais mokytojo padėjėjo, specialiojo pedagogo, psichologo etatams steigti ikimokyklinio ugdymo ir bendrojo lavinimo mokyklose tvarkos aprašo patvirtinimas“.
6. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl visuomenės teisinio švietimo programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 188-7015, Nr. 1675.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl visuomenės teisinio švietimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2005, Nr. 103-3819, Nr. 920.
8. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Visuomenės teisinio švietimo 2009-2012 metų programą“ // Valstybės žinios. 2008, Nr. 130-4981.
9. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl visuomenės teisinio švietimo programos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2004, Nr. 188-7015.
10. Aidukas M. Nusikalstamumo prevencija ir baudžiamoji justicija. Standartai ir normos. – Vilnius: teisinės informacijos centras, 2004.
11. Ancelis P. Dėmesingumas nusikaltimo aukai kaip prielaida kuriant atvirą visuomenę. Teisinės valstybės link // Jurisprudencija, 2000, t.15 (7), P. 153-154.
12. Anderson E. Code of street: decency, violence, and the moral life of the inner city. – New York: W.W. Norton & Company Ltd., 1999, P. 352.

13. Aramavičiūtė V. Vertybių internalizacijos pokyčiai vyresniame mokykliniame amžiuje // *Acta pedagogica Vilensia*, 2002, Nr. 9, P. 162-172.
14. Atraskime humanitarinę teisę: mokinio knyga. – Vilnius: Kronta, 2003, P. 203.
15. Barkauskaitė M. Vaikų globa ir rūpyba Lietuvoje atkūrus nepriklausomybę // *Socialinis ugdymas* (1). – Vilnius : VPU leidykla, P. 29-52 .
16. Babachinaitė G. Nusikalstamumo prevencijos organizavimo viktimologiniai aspektai (monografija). - Vilnius: LTA leidybos centras, 2000, P. 71.
17. Bendrojo lavinimo mokyklų ir profesinio mokymo įstaigų mokinių respublikinio teisinių žinių konkurso „Temidė“ nuostatai // http://panevezys.policija.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1307&Itemid=152; prisijungimo laikas: 2008-01-18.
18. Bendrojo pilietinio ugdymo programa // <http://www.pedagogika.lt/puslapis/Pilietinis.pdf>; prisijungimo laikas 2008-09-20).
19. Berger P. L., Luckmann T. Socialinis tikrovės konstravimas. – Vilnius: Pradai, 1999, P. 263.
20. Bitinas B. Rupšienė L. Žydzūnaitė V. Kokybinių tyrimų metodologija. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. – Klaipėda: S. Jokužio leidykla – spaustuvė, 2008, P. 304.
21. Bitinas B. Ugdymo filosofija. – Vilnius: Enciklopedija, 2000, P.248.
22. Bitinas B. Ugdymo tyrimų metodologija. – Vilnius: Jošara, 1998, P. 245.
23. Bulotaitė L. Priklausomybių anatomija. – Vilnius: Tyto Alba, 2009, P. 233.
24. Braunstein J. F., Phan B. Visuotinės kultūros istorija. – Kronta, 2001, P.351.
25. Campbell R., Raja Sh. Secondary Victimization of Rape Victims: Insights from Mental Health Professionals Who Treat Survivors of Violence // *Violence and victims*, Vol. 14 (3), 1999.
26. Coleman J.S. Socialinės teorijos pagrindai. – Vilnius: Margi raštai, 2005, P. 851.
27. Crime Reduction Toolkits. Repeat victimisation // <http://www.crime-reduction.Gov.uk/toolkits/rv02.htm>; prisijungimo laikas: 2008-07-15.
28. Česnaitytė J., Uscila R. Organizacijų, teikiančių socialines paslaugas nepilnamečiams sistemos ir gebėjimų įvertinimas // *Teisės problemos*, 2008 Nr. 2 (60).
29. Dambrauskienė G., Marcijonas A., Monkevičius E., ir kt. Lietuvos teisės pagrindai. - Vilnius: Justitia, 2004, P. 570.
30. Dapšys A. Smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos teisiniai aspektai. – Vilnius: Teisės institutas, 2005, P. 145.

31. Dapšys A., Sakalauskas G., Valeckaitė V. Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. – Vilnius: Teisės institutas, 2005, P. 145.
32. Dereškevičius P. Psichologinės vaikų bėgimo iš namų prielaidos ir jų keitimo kryptys. – Vilnius: Žuvėdra, 1996, P. 130.
33. Dobryninas A., Gaidys V. Ar saugi Lietuvos visuomenė? – Vilnius: Petro ofsetas, 2004, P. 328.
34. Finkelhor D., Browne A. Impact of child sexual abuse: a review of the research // Psychological Bulletin 99, P. 66-77.
35. Fennel P., Harding C., Jorg N., Swart B. Criminal Justice in Europe: A Comparative Study. – Oxford: Clarendon Press, 1995, P. 199.
36. Fromm E. Žmogaus širdis. Jos gebėjimas kurti gėrį ir blogį. – Kaunas: Verba vera, 2009, P. 192.
37. Gage N. L., Berliner D.C. Pedagoginė psichologija. – Vilnius: Alma Littera, 1994, P. 624.
38. Gečėnienė S. Pareigūnų, dirbančių su nepilnamečiais, požiūris į prevencijos priemonių veiksmingumą // Jurisprudencija, 2004, T.63 (55), P. 99-110.
39. Gieldens A. Sociologija. – Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2005, P. 643.
40. Gilligan J. Smurto prevencija. – Vilnius: Eugrimas, 2002, P. 151.
41. Grigaliūnaitė G., Pekauskas A. Jaunesniojo mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika 89, 2008, P. 107-114.
42. Grigutytė N., Valiukevičiūtė J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu // Jurisprudencija, 2 (80), 2006, P. 24-30.
43. Grinius J., Grušas J. Ivinskis Z., Keliuotis J., Maceina A. Į organiškiosios valstybės kūrimą // Tautiškumas ir pilietiškumas: sintezės keliai (dokumentų rinkinys). – Vilnius: VPU leidykla, 2006, P. 8-26.
44. Holmes ir k t., See no evil, Hear no evil, Speak no evil: Why Do Relatively Few Male Victims of childhood Sexual Abuse Receive Help for Abuse Related Issues in Adulthood? Clinical Psychology Review, vol. 17, No. 1, 1997, P. 69-88.
45. Haris M. Kultūrinė antropologija. – Kaunas: Tvermė, 1998, P. 295.
46. Jovaiša L. Enciklopedinis edukologijos žodynas. – Vilnius: Gimtasis žodis, 2007, P. 231.

47. Juodkaitė D. Pagalba nusikaltimų aukoms: mitas ar realybė?, 2004, // <http://www.nplc.lt/sena/aukos/publikacijos/liet-zinios-str1.htm>; prisijungimo laikas: 2008-10-12.
48. Jurevičienė G. Nelikime abejingi patyčioms ir smurtui (2008) // <http://www.vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida2008/20080116/>>; prisijungimo laikas: 2008-01-11.
49. Kairienė B., Dzindzaliėnė G. Teisinis švietimas – vaiko teisių įgyvendinimo priemonė // Socialinis ugdymas Nr. 9 (20), Švietimo kaita 1998 – 2008. – Vilnius: VPU leidykla, 2009, P. 55-69.
50. Karmaza E. Tavo teigiamas kelias: apie prekybos žmonėmis pavojus. – Vilnius: LR Švietimo ir mokslo ministerijos švietimo aprūpinimo centras, 2004, P. 67.
51. Kartu su vaiku. – Vilnius: Presvika, 1998.
52. Kartu su vaiku. – Vilnius: Narkotikų kontrolės departamentas, 2000, P. 32.
53. Kiškis A. Neigiamas smurto televizijoje poveikis nepilnamečiams ir jo prevencija // Jurisprudencija, 59 (51), 2004, P. 39-53.
54. Kiškis A. Nusikalstamumas Lietuvoje. Ko neparodo oficialioji statistika? // Jurisprudencija, 11 (113), 2008, P. 114-123.
55. Kučinskas V., Kučinskienė R. Socialinis darbas švietimo sistemoje: teoriniai aspektai. – Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2000, P. 232.
56. Kurienė A. Prievartą patyrusio vaiko supratimas ir ugdymas. Prievarta prieš vaikus. Tarptautinė konferencija // 1999, P. 28
57. Kvieskienė G. Pozityvioji sociologija. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2005. P. 186.
58. Kvieskienė G. Prevencinės pedagogikos metmenys // Socialinis ugdymas. – Vilnius: VPU leidykla, 2000, P. 53-80.
59. Kvieskienė G. Socializacijos pedagogika. – Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2000, P.83.
60. Laucius J. Saugau aš. O tu pats? – Vilnius: Trys žvaigždutės: Policijos departamentas prie LR VRM, 2008, P. 15.
61. Laucius J. Saugokis pats – atskubėsiu ir aš. – Vilnius: Trys žvaigždutės: Policijos departamentas prie LR VRM, 2006, P. 15.
62. Lietuvos statistikos departamentas Prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės Statistika (teminės lentelės) // <http://www.stat.gov.lt/lt/catalog/viewfree/?id=1025>; prisijungimo laikas: 2007-05-20.

63. Lietuvos švietimo koncepcija // <http://www.smm.lt/strategija/docs/srp/koncepcija/koncepcija.1.htm>; prisijungimo laikas: 2010-11-02.
64. Leliūgienė I. Socialinė pedagogika. – Kaunas: Technologija, 2003. P. 48.
65. Lubikienė I. Sociologinių tyrimų metodika. Mokomoji knyga. – Kaunas: Technika, 2010, P. 103.
66. Maslow's hierarchy of needs // http://en.wikipedia.org/wiki/Maslow%27s_hierarchy_of_needs; prisijungimo laikas: 2010-12-10.
67. Mikelionienė E. Konfliktai ir smurtas mokykloje // <http://www.vaikulinija.lt/index.php/nustok/ziniasklaida-2007/ziniasklaida-20070403-2/>; prisijungimo laikas: 2008-02-18.
68. Menuhin Y. Pratarne // Pasaulinė etika ir pasaulinė atsakomybė. Dvi deklaracijos / sud. Kung H., Schmidt H. - Vilnius: Logos, 1999, P. 27.
69. Merfeldaitė O., Railienė A. Prevencinio darbo grupės veikla bendrojo lavinimo mokykloje. – Kaunas: UAB „ARX Baltica“, 2007, P. 95.
70. Monkevičienė O. Įveikiame kartu: ką daryti kilus sunkumams? – Vilnius: Kronta, 2006, P. 23.
71. Nacionaliniai tyrimai prekybos vaikais srityje // <http://www.teise.org/next.php?nr=56/>; prisijungimo laikas: 2008-07-28.
72. Nacionalinė smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008 – 2010 metų programa // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319006&p_query=&p_tr2=; prisijungimo laikas: 2008-06-04.
73. Olisevičius E. Policijos prevencinių programų vykdymas 2006 m. ir numatomi prioritetai 2007 m. // <http://www.nplc.lt/sena/reng/ren73/ren73.htm>; prisijungimo laikas: 2008-02-18.
74. Olweus programa // <http://www.azuolyno.vilnius.lm.lt/a-z/projektai/olweus/olweus.htm/>; prisijungimo laikas: 2009-09-15.
75. Pase K. Repeat Victimisation: Tacing Stock. Cime Detection and Prevention serie Paper 90. 1998. P. 16.
76. Pekauskas A., Grigaliūnaitė G. Jaunesnio mokyklinio amžiaus mokinių teisinio ugdymo turinio bendrojo lavinimo mokykloje analizė // Pedagogika, 89, 2008, P. 107-114.
77. Pluzek Z. Pastoracinė psichologija. – Vilnius: Amžius, 1996, P. 319.

78. Policijos įstaigų pareigūnų etikos komisijų nuostatai // Prevencija. Policija ir visuomenė. – Vilnius: Policijos departamentas prie VRM viešosios policijos Prevencijos tarnybos ir NPLC, 2008, P. 28.
79. Povilaitis R., Jasiulionė J.S. ir kt. Kuriame mokyklą be patyčių. – Vilnius: Multiplex, 2007, P. 85.
80. Povilaitis R., Jasiulionė J.S. Moku bendrauti be patyčių. – Vilnius: Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras, 2008, P. 45.
81. Povilaitis R., Valiukevičiūtė J. Patyčių prevencija mokyklose. – Vilnius: Multiplex, 2006, P. 74.
82. Policijos klubas // http://www.policeclub.lt/Default.aspx?Element=I_Manager2&TopicID=6&IMAction=ViewArticles&Action=MediaList&MediaID; prisijungimo laikas: 2008-01-18.
83. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. – Vilnius: JTVP SDG, 2001.
84. Prekyba moterimis ir vaikais: metodiniai patarimai pedagogams. Prevencinės veiklos aspektai. – Kaunas: Spindulys, 2003, P. 81.
85. Prevencinė ir intervencinė programa pradinukams „Antrasis žingsnis“ // <http://lt.pvc.lt/page.php?id=56>; prisijungimo laikas: 2008-01-18.
86. Psichologijos atlasas. – Vilnius: Alma Littera, 2001, P. 403.
87. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. – Vilnius: Europos Tarybos informacijos ir dokumentacijos centras, 2000, P. 158.
88. Shiller F. Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą. – Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999, P. 152.
89. Smurtas prieš vaikus: tyrimas, 2007 // http://www.policija.lt/kedainiurpk/UserFiles/File/bendradarbiavimas/smurtas_pries_vaikus.pdf; prisijungimo laikas: 2008-01-19.
90. Starkey H. Švietimo apie žmogaus teises uždaviniai // <http://www.etib.lt/?s=leidiniai&item=14&lang=lt>; prisijungimo laikas: 2007-02-18.
91. Stonkuvienė L. Patyčias būtina įvardinti kaip problemą ir ją spręsti // <http://www.vaikulinija.lt/index.php/ziniasklaida20060826a/>; prisijungimo laikas: 2008-01-18.
92. Stop the violence // http://209.85.129.132/search?q=cache:y0kMxJnrVD8J:www.stopviolenceinyukon.ca/secondary_victimization.html+secondary+victimization&hl=lt&ct=clnk&cd=5&gl=lt; prisijungimo laikas: 2008-05-15.
93. Suslavičius A. Socialinė psichologija. Vadovėlis. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1998, P. 173.

94. Šlapkauskas V. Teisės sociologijos pagrindai. – Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, P. 620.
95. Tarptautinių žodžių žodynas / sud. Mackevičienė A. – Vilnius: UAB „Gimtinė“, 2004, P. 503.
96. Teisė kiekvienam: mokinio knyga 10-12 klasei / sud. Totoraitis R., Ažubalytė R. – Vilnius: Kronta, 2003, P. 248.
97. Teisinio švietimo („Street Law“) programa, 2000 // <http://www.etib.lt/?s=leidiniai&item=15&lang=lt>; prisijungimo laikas: 2007-07-28
98. Uscila R. Aukos vaiko ir nusikaltėlio inversija: viktimologinė analizė. Pedagogika 77, 2005, P. 89-98.
99. Uscila R. Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje, 2006 // www.nplc.lt/sena/nj/.../rokas_uscila_vaidu_viktimizacija.doc; prisijungimo laikas: 2007-07-28.
100. Uscila R. Moksleivių viktimizacijos patirtis Lietuvoje // Teisės problemos Nr. 1 (58), 2008
101. Uscila R. Nusikaltimo aukų teisių įgyvendinimo Lietuvoje vertinimas // Teisės problemos Nr. 46, 2004, P. 128-142.
102. Uscila R. Viktimologijos pagrindai: nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: mokslinis-metodinis leidinys – Vilnius, NPLC, Mokslo aidai, 2005, P. 185.
103. Uscila R. Viktimologiniai tyrimai Lietuvoje. Viktimizacijos patirtis Lietuvoje 2007 m. // Teisės problemos Nr. 3 (61), 2008, P. 112-125.
104. Vaikų grupių prieš smurtą veiklos efektyvumo tyrimas, 2009 // <http://www.gelbvaik.lt/gelbvaik/node/20>; prisijungimo laikas: 2009-09-15.
105. Valackienė A., Mikėnė S. Sociologinis tyrimas. Metodologija ir atlikimo metodika. – Kaunas: Technologija, 2008, P. 202.
106. Valančius K.L. Teisės pagrindai: konstitucionalistinis aspektas. Mokomoji knyga. – Vilnius: Technika, 2008, P. 240.
107. Vaišvila A. Teisės teorija: vadovėlis - Vilnius: Justitia, 2004, P. 525.
108. Vaikų teisinis švietimas, 2010 // http://www.juventos.vilnius.lm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=140&Itemid=95; prisijungimo laikas: 2010-10-18.
109. Vansevičius S. Valstybės ir teisės teorija: mokomoji priemonė - Vilnius: Justitia, 2000, P. 253.

110. Vileikienė E. Lietuvos nepilnamečių justicijos problemos: socialinė analizė. – Vilnius: NPLC, 2007, P. 152.

111. Widom C. S. Child Abuse, Neglect and Violent Criminal Behaviour // Criminology, 1989, vol. 27(2), P. 251-271.

SANTRAUKA

TEISINIS ŠVIETIMAS – ANTRINĖS VAIKŲ VIKTIMIZACIJOS PREVENCIJA

Šio edukologijos magistrų studijų darbo objektas yra teisinis švietimas kaip antrinės vaikų viktimizacijos prevencija. Siekiant atskleisti pagrindinį darbo tikslą, naudotasi literatūros šaltinių analizės metodu bei atliktas empirinis tyrimas, kuriuo siekta atskleisti Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos vykdytojų požiūrį į prevencines programos galimybes. Siekiant tikslo, darbe buvo keliami tokie uždaviniai: 1. Atskleisti teisinio švietimo reikšmę ir paskirtį visuomenei. 2. Išsiaiškinti teisinius bei pedagoginius viktimizacijos sampratos aspektus ir aptarti Lietuvoje vykdomą viktimizacijos prevenciją. 3. Atskleisti vaiko aukos sampratą. 4. Išanalizuoti Lietuvoje vykdomas smurto prevencijos programas. 5. Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008 – 2010 metų programos pagrindu atskleisti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos galimybes. Išsiaiškinti Nacionalinės smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008 – 2010 metų programos vykdytojų požiūrį į antrinės viktimizacijos prevencijos galimybes teisinio švietimo kontekste. Šie darbo uždaviniai sutampa su darbo skyriais ir atitinka šių skyrių turinį. Darbą apibendrina išvados, teigiančios, kad teisinis švietimas apima du komponentus – žinių, teorinį mokymą ir praktinį, paremtą teisės normomis grįsto elgesio įgūdžių formavimą. Konstatuojama, kad Lietuvoje egzistuoja visos viktimologijoje išskiriamos vaikų aukų grupės, kurios gali būti viktimizuotos pakartotinai dėl padidėjusio aukų viktimiškumo. Empirinio tyrimo duomenys leido teigti, kad antrinės viktimizacijos prevencijos priemonės galėtų atsirasti, vykdant kokybinius nukentėjusių vaikų tyrimus ir kiekybinius statistinius visuomenės tyrimus. Remiantis teorine analize bei empirinio tyrimo duomenimis, Nacionalinę smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programą paskirties ir priemonių požiūriu galima laikyti antrinės vaikų viktimizacijos prevencijos programa, apjungiančia abu teisinio švietimo komponentus – teisinių žinių ir teisės normomis paremtos elgsenos mokymą. Programos vykdytojų požiūrio tyrimas atskleidė, jog programos vykdytojai pozityviai vertina teisinį švietimą, užkardant antrinę vaikų viktimizaciją. Šių duomenų pagrindu buvo pateiktos trys rekomendacijos vyriausybinėms ir nevyriausybinėms organizacijoms, kurių vykdymas padėtų užkardyti antrinę vaikų viktimizaciją.

SUMMARY

LAW EDUCATION AS A PREVENTION OF SECONDARY VICTIMIZATION

This master work of educational sciences the object of this work is the law education as prevention of secondary victimisation. Scientific and methodical literature, empirical research analysis are being used within this work due to reach the results of National violence of children prevention and help for children 2008-2010 year program's principals view to prevention of program possibilities. Tasks of the work: 1. To reveal law education sense and purpose for community. 2. To find out legal and educational victimization conception and dispute prevention of victimization this is held in Lithuania. 3. To discover child's as a victim conception. 4. Traverse prevention forms which are held in Lithuania. 5. National violence of children prevention and help for children 2008-2010 year program's possibilities as a secondary victimization prevention and principals view as a prevention of program possibilities in legal education context. These tasks are coincident with the work chapters and due to the context. Conclusions of this work state that the essence of the law takes two components – knowledge, theoretical teaching and practical which is held by the law tasks predicate behavioral skills modeling. In Lithuania we can find all groups of children victims, which can be victimized one more time of increase victimization. Empirical research of this work permit to predicate that the secondary victimization prevention tools can be exist of qualitative researches of aggrieved children and quantitative statistic research of community. By the theoretical and empirical analysis of the work we can say that National violence of children prevention and help for children 2008-2010 year program purpose and tools attitude can be a program of secondary victimization prevention which is held together legal knowledge and law tasks by behavioral teaching. Principals of the program research reveal that they have a positive evaluation of the law education against the secondary victimization of children. By this fact was submitted three recommendations for governmental and nongovernmental organizations which can prevent the secondary victimization.

INTERVIU KLAUSIMAI, KURIE BUVO UŽDUOTI PROGRAMOS VYKDYTOJAMS:

1. Kokį vaidmenį Jūsų požiūriu visuomenėje atlieka teisinis švietimas?
2. Kokia yra teisinio švietimo alternatyva?
3. Kokias antrinės viktimizacijos priemonės Programoje laikote veiksmingiausiomis?
4. Kokias priemones, užkardant antrinę viktimizaciją, siūlytumėte Jūs? Ar Jūsų požiūriu programoje numatytos priemonės yra pakankamos?
5. Kas Jūsų požiūriu turėtų inicijuoti antrinės viktimizacijos prevencijos priemonių atsiradimą ateityje?
6. Kokią reikšmę didesnė antrinės viktimizacijos problemos sklaida visuomenėje turėtų antrinės viktimizacijos prevencijai?